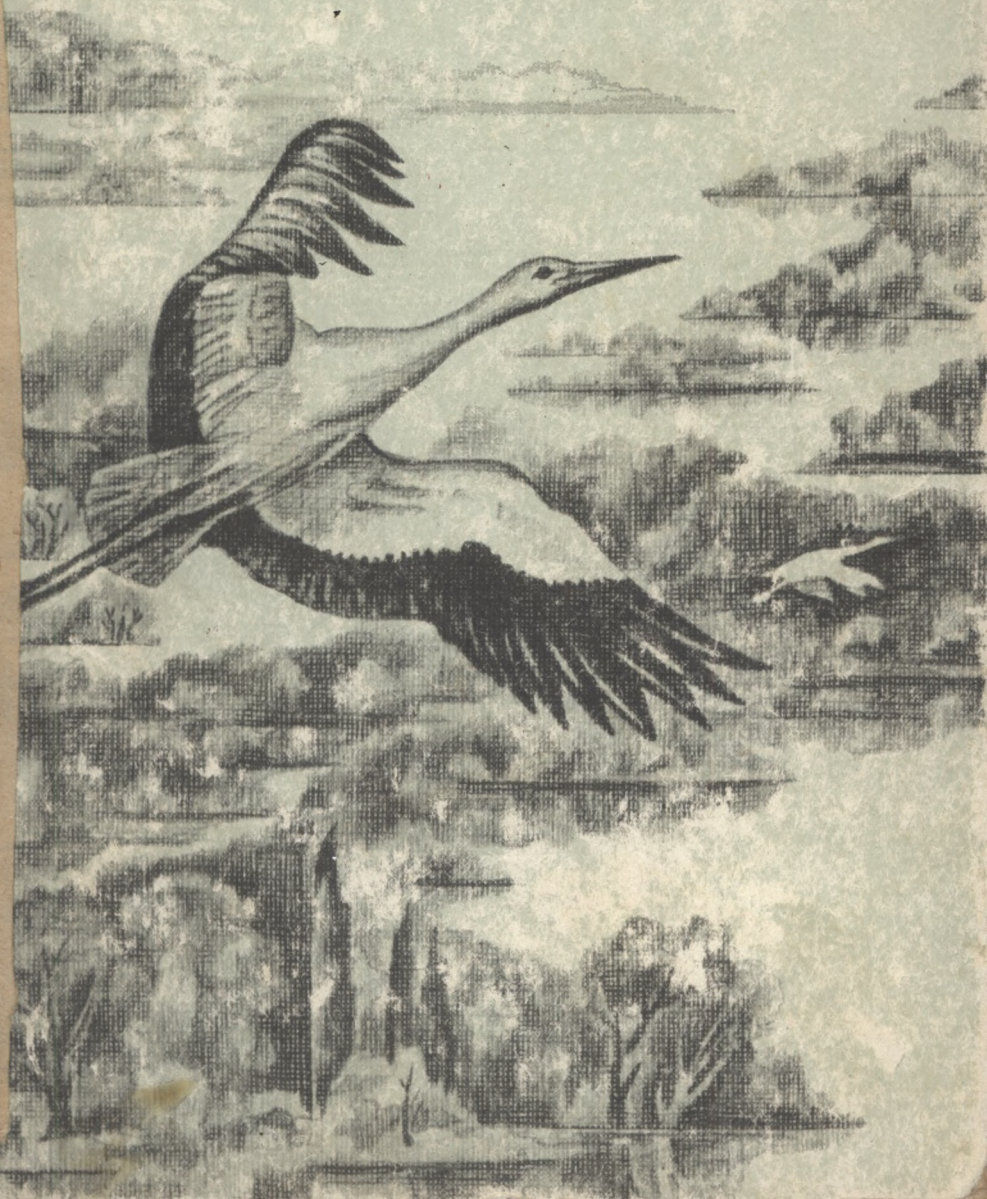

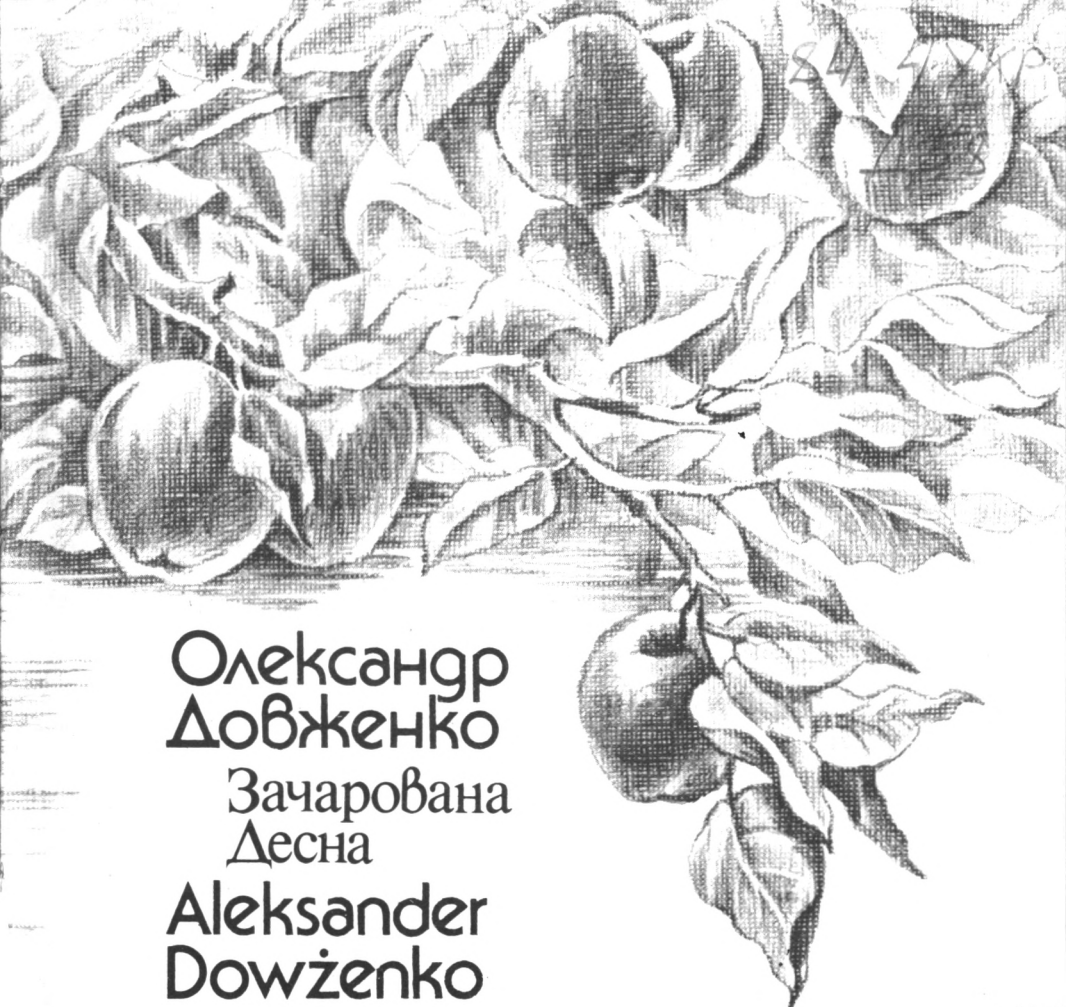
Олександр Aleksander Oleksandr
Довженко Dowżenko Dovženko
Зачарована Zaczarowana Začarovaná
Десна Desna Desna

Олександр Ловженко   Aleksander Dowżenko   Oleksandr Dovżenko
Зачарована Десна   Zaczarowana Desna   Začarovaná Desna

Кіноповість   Opowieść filmowa   Filmová poviedka

Олександр
Довженко

Зачарована
Десна

Aleksander
Dowżenko

Zaczarowana
Desna

Oleksandr
Dovženko

Začarovaná
Desna

ББК 84.4УКР6
Д58

На замовлення Міністерства України
у справах національностей та міграції

Художнє оформлення *О.І. Яцуна*

Друкується за вид.: О. Довженко. Твори в трьох томах. Т.П. — К.:
Держ. вид-во худ. літ-ри, 1959. Aleksander Dowżenko.
Zaczarowana Desna i inne opowieści filmowe. — Warszawa,
Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976. Oleksandr Dovżenko.
Začarovaná Desna. Výber z diela. — Bratislava,
Nakladateľstvo Pravda, 1984.

Д 4702640201—035 Інф. лист
259—94

ISBN 5-7707-5981-X

© З.К. Полонська, упорядкувачка, 1994
© О.І. Яцун, художнє оформлення, 1994

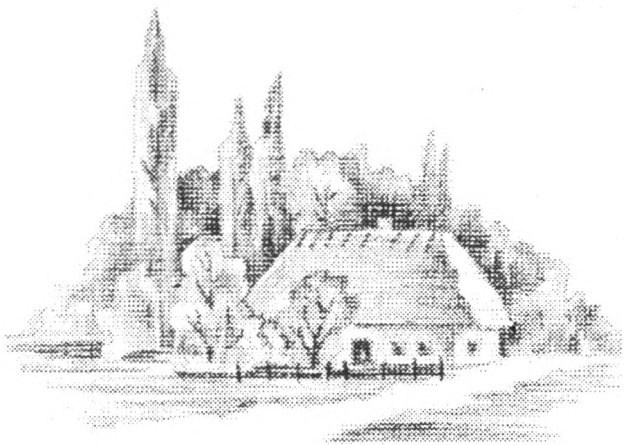

Олександр
Довженко

Зачарована
Десна

Кіноповість

В цьому короткому нарисі автобіографічного кінооповідання автор поспішає зробити відразу деякі визнання: в його реальний повсякденний світ що не день, то частіше починають вторгатися спогади.

Що викликає їх? Довгі роки розлуки з землею батьків, чи то вже так положено людині, що приходить час, коли вивчені в давно минулому дитинстві байки й молитви виринають у пам'яті і заповнюють всю її оселю, де б не стояла вона.

А може, що те й друге разом і в такій же мірі, як і непереможне бажання, перебираючи дорогі дитячі іграшки, що завжди десь проглядають в наших ділах, усвідомити свою природу на ранній досвітній зорі коло самих її первісних джерел. І перші радощі, і вболівання, і чари перших захоплень дитячих...

До чого ж гарно й весело було в нашому горбді! Ото як вийти з сіней та подивитись навколо — геть-чисто все зелене та буйне. А сад, було, як зацвіте весною! А що робилось на початку літа — огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати.

— Нічого в світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізрастало. Коли вилізає саме з землі всяка рослиночка, ото мені радість, — любила показувати вона.

Город до того переповнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вмщалися в ньому. Вони лізли одна на одну, переплітались, душились, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю!

А малини — красної, білої! А вишень, а груш солодких, було, як наїсися — цілий день живіт, як бубон.

І росло ще, пригадую, багато тютюну, в якому ми, маленькі, ходили, мов у лісі, в якому пізнали перші мозолі на дитячих руках.

А вздовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин. Там неслися кури нишком од матері і різне дрібне птаство. Туди ми рідко лазили. Там було темно, навіть удень, і ми боялись гадюки. Хто з нас у дитинстві не боявся гадюки, так за все життя й не побачивши її ніде?

Коло хати, що стояла в саду, цвіли квіти, а за хатою, проти сінешніх дверей, коло вишень, — поросла полином стара погребня з одкритою лядою, звідки завжди пахло цвіллю. Там, у льоху, в присмерку плигали жаби. Напевно, там водилися й гадюки.

На погребні любив спати дід.

У нас був дід дуже схожий на Бога. Коли я молився Богу, я завжди бачив на покуті портрет діда в старих срібнофольгових штахтах, а сам дід лежав на печі і тихо кашляв, слухаючи моїх молитов.

У неділю перед богами горіла маленька синенька лампадка, в яку завжди набиралось повно мух. Образ Святого Миколая також був схожий на діда, особливо коли дід часом підстригав собі бороду і випивав перед обідом чарку горілки з перцем, і мати не лялалась. Святий Федосій більш скидався на батька. Федосію я не молився, в нього була ще темна борода, а в руці гирлига, одягнена чомусь у білу хустку.) А от Бог, схожий на діда, той тримав в одній руці круглу сільничку, а трьома пучками другої неначе збирався взяти зубок часнику.

Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном. Він був високий і худий, і чоло в нього високе, хвилясте довге волосся сиве, а борода біла. І була в нього велика грижа ще з молодих чумацьких літ. Пахнув дід теплою землею і трохи млином. Він був письменний по-церковному і в неділю любив урочисто читати псалтир. Ні дід, ні ми не розуміли прочитаного, і це завжди хвилювало нас, як дивна таємниця, що надавала прочитаному особливого, небуденного смислу.

Мати ненавиділа діда і вважала його за чорнокнижника. Ми не вірили матері і захищали діда од її нападів, бо псалтир всередині був не чорний, а білий, а товста шкіряна палітурка — коричньова, як гречаний мед чи стара халява. Зрештою, мати крадькома таки знищила псалтир. Вона спалила його в печі по одному листочку, боячись палити зразу весь, щоб він часом не вибухнув і не розніс печі.

Любив дід гарну бесіду й добре слово. Часом по дорозі на луг, коли хто питав у нього дорогу на Борзну чи на Батурин, він довго стояв посеред шляху і, махаючи пужалном, гукав услід подорожньому:

— Прямо, та й прямо, та й прямо, та й нікуди ж не звертайте!.. Добра людина поїхала, дай їй Бог здоров'я, — зітхав він лагідно, коли подорожній нарешті зникав у кущах.

— А хто вона, дід, людина ота? Звідки вона?

— А Бог її знає, хіба я знаю... Ну, чого стоїш, як укопаний? — звертався дід до коня, сідаючи на воза. — Но, трогай-бо, ну...

Він був наш добрий дух луку і риби. Гриби й ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кіньми, з телятами, з травами, з старою грушею і дубом — з усім живим, що росло і рухалось навколо.

А коли ми ото часом наловимо волоком чи топчійкою риби і принесемо до куреня, він, усміхаючись, докірливо хитав головою і промовляв з почуттям тонкого жалю і примиренності з бігом часу:

— А-а, хіба це риба! Казна-що, не риба. От колись була риба, щоб ви знали. Ото з покійним Назаром, хай царствує, як підемо було...

Тут дід заводив нас у такі казкові нетрі старовини, що ми переставали дихати і бити комарів на жижках і на шиї, і тоді вже комарі нас поїдом їли, пили нашу кров, насолоджуючись, і вже давно вечір надходив, і великі соми вже скидались у Десні між зірками, а ми все слухали, розкривши широко очі, поки не засинали в запашному сні під дубами над зачарованою річкою Десною.

Найкращою рибою дід вважав линину. Він не ловив линів у озерах ні волоком, ні топчійкою, а якось неначе брав їх з води прямо руками, як китайський фокусник. Вони ніби самі пливли до його рук. Кажали, він знав таке слово.

Влітку дід частенько лежав на погребні ближче до сонця, особливо в полудень, коли сонце припікало так, що всі ми, й наш кіт, і собака, і кури ховалися під любисток, порічки чи в тютюн. Тоді йому була найбільша втіха...

Більш за все на світі любив дід сонце. Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок. Так під сонцем на погребні, коло яблуні, він і помер, коли прийшов його час.

Дід любив кашляти. Кашляв він часом так довго й гучно, що скільки ми не старалися, ніхто не міг його як слід передражнити. Його кашель чув увесь куток. Старі люди по дідовому кашлю вгадували навіть погоду.

Часом, коли сонце добре припече, він аж синів увесь від кашлю і ревів, як вовк чи лев, хапаючись обома руками за штани, де була та грижа, і закарлюючи догори ноги, зовсім як маленький.

Тоді Пірат, що спав біля діда на траві, схоплювався і спросоння тікав у любисток і з переляку гавкав уже звідти на діда.

— Та не гавкай хоч ти мені. Чого б ото я гавкав, — жалівся дід.

— Гав-гав!

— Та, щоб бодай тобі кістка в горло! Кахи-ках!..

Тисячі тонесеньких дудочок раптом загравали у діда всередині.

Кашель клетотів у нього в грудях, як лава у вулкані, довго і грізно, і дуже нескоро після найвищих нот, коли дід був уже весь синій, як квітка крученого панича, вулкан починав діяти, і тоді ми тікали хто куди, а вслід нам довго ще неслися дідові громи і блаженне кректіння.

Тікаючи од дідового реву, одного разу стрибнув я з-під порічок прямо в тютюн. Тютюн був високий і густий-прегустий. Він саме цвів великими золотими гронами, як у попа на ризах, а над ризами носилися бджоли, — видимо-невидимо. Велике тютюнове листя зразу облутало мене. Я упав в зелену гушавину й поліз попід листям просто до огірків.

В огірках теж були бджоли. Вони порались коло цвіту і так прудко літали до соняшника, до маку й додому, і так їм було ніколи, що скільки я не намагавсь, як не дражнив їх, так ні одна чомусь мене й не вкусила. А бджоляче жало хоч і болить, зате вже коли почнеш плакати, дід уже чи мати дають зразу мідну копійку, яку треба прикладати до болючого місця. Тоді біль швидко проходив, а за копійку можна було купити у Масія аж чотири цукерки і вже смакувати до самого вечора.

Погулявши коло бджіл і наївшись огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву. Більш за все чомусь любив я моркву. Вона росла в нас рівними кучерявими рядочками скрізь поміж огірків. Я оглянувся, чи не дивиться хто. Ніхто не дививсь. Навколо тільки дрімучий тютюн та мак, та кукурудзяні тополі й соняшники. Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, немовби все заснуло. Одні тільки бджоли гудуть та десь з-за тютюну, від погребні, доносивсь дідів рик. Тут ми з Піратом і кинулись до моркви. Вириваю одну — мала. Гичка велика, а сама морквина дрібненька, біла і зовсім не солодка. Я за другу — ще тонша. Третю — тонка. А моркви захотілось, аж тремчу весь! Перебрав я цілий ряд, та так і не знайшов ні одної. Оглянувся — що робити? Тоді я посадив усю моркву назад, хай, думаю, доростає, а сам подався далі шукати смачного.

Довго щось ходив я по городу. Після моркви я ще висмоктував мед з тютюнових квітів і з квітів гарбузових, що росли попід тином, пробував зелені калачики і білий, ще в молоці, мак, покуштував вишневого клею з вишень, понадкушував на яблуні з десяток зелених кислих яблук і хотів уже йти до хати. Коли ж дивлюсь — баба снує коло моркви, дідова мати. Я — бігом. А вона — зирк, та за мною. А я тоді — куди його тікати? — та повалив соняшника одного, другого.

— Куди ти, бодай би тобі ноги повсихали!

Я — в тютюн. «Побіжу, — думаю, — в малину, та рачки попід тютюном». Пірат за мною.

— Куди ти тютюн ламаєш, бодай тобі руки і ноги поламало! А бодай би ти не виліз з того тютюну до хторого пришествія! Щоб ти зів'яв був, невігласе, як ота морковочка зів'яла від твоїх шибенних рук!

Не вдаючись глибоко в історичний аналіз деяких культурних пережитків, слід сказати, що у нас на Україні прості люди в Бога не дуже вірили. Персонально вірили більш у Матір Божу і Святих — Миколая-угодника, Петра, Іллю, Пантелеймона. Вірили також в нечисту силу. Самого ж Бога не те щоб не визнавали, а просто з делікатності не наважувались утруждати безпосередньо. Прості люди хорошого виховання, до яких належала і наша сім'я, повсякденні свої інтереси вважали по скромності недостойними божественного втручання.

Тому з молитвами звертались до дрібніших інстанцій, до того ж Миколая, Петра та інших. У жінок була своя стежка: вони довіряли свої скарги Матері Божій, а та вже передавала Сину чи Святому Духу — голубу.

Вірили в свята. Пригадую, баба часто казала мені: «А щоб тебе побило Святе Різдво» або: «Побий його Свята Паска».

Отже, кинувшись через тютюн у сад, прабаба бухнула з розгону на коліна. Отак, як дід любив сонце, так його мати, що її, як я теж аж потім довідався, звали Марусиною, любила прокльони. Вона проклинала все, що попадалось їй на очі, — свиней, курей, поросят, щоб не скугикали, Пірата, щоб не гавкав і не гидив, дітей, сусідів. Кота вона проклинала щодня по два-три рази так, що він трохи згодом був якось захворів, аж поки не здох десь у тютюні!

Вона була малесенька й така прудка, і очі мала такі видющі й гострі, що схватись од неї не могло ніщо в світі. Їй можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня. Вони були її духовною їжею. Вони лились з її вуст невинним потоком, як вірші з натхненного поета, з найменшого приводу. У неї тоді блищали очі й червоніли щоки. Це була творчість її палкої, темної, престарілої душі.

— Мати Божа, царице небесна, — гукала баба в саме небо, — голубонько моя, святая великомученице, побий його, невігласа, святим твоїм омофором! Як повисмикував він з сиріє землі оту морковочку, повисмикуй йому, царице милосердна, і повикручуй йому ручечки й ніжечки, поламай йому, свята владичице, пальчики й сугавчики. Царице небесна, заступнице моя милостива, заступись за мене, за мої молитви, щоб ріс він не вгору, а вниз, і щоб не почув він ні зозулі святої, ні Божого грому. Миколаю-угоднику, скорий помочнику, Святий Юрію, Святий Григорію на білому коні, на

білому сідлі, покарайте його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з'їли, та бодай його шашіль поточила...

Баба хрестилася в небо з такою пристрастю, аж торохтіла вся од хрестів.

А в малині лежав повержений з небес маленький ангел і плакав без сліз. З безхмарного блакитного неба якимсь несподівано упав він на землю і поламав свої тоненькі крила коло моркви. Це був я. Причаївшись у малині за смородиною, я слухав бабiniх молитов, як заворожений. Я боявся поворухнути пальцем, щоб часом Мати Божа не бачила з неба, що я тут у малині. Навіть Пірат, і той дивився з-під смородини на бабу з переляком.

Не знаю, чим би закінчилися бабині молитви. Може, мені тут би й повикручувало руки й ноги, коли б раптом не почувсь з погребні лагідний голос діда, що прокинувся од бабiniх молитов.

— Мамо, а чи не принесли б ви мені мисочку узвару?— звернувся він до своєї матері. — Так чогось у животі пече!

— Га? Це ти тут лежиш, бодай ти не встав!

І понеслася бабина гроза на погребню.

— Зараз принесу, бодай тебе пранці з'їли, щоб ти їв і не наїдався, щоб тебе розірвало, щоб ти луснув був маленьким!..

Баба пішла до хати, а бог дивився їй услід з погребні і тихо посміхався.

Про що говорили дід і баба за узваром, я не чув. Не до узвару вже мені було і не до розмов. Я тихо поповз у малинову гущавину, майже аж до гадюк, не знаючи, куди дітися і що робить.

«Ех, якби оце мені вмерти тут у малині. Хай тоді шукають, хай плачуть наді мною, приплакують, хай жаліють, який я був ловкий хлопчик, свята душечка. Хай потім понесуть мене до ями, а я коло ями як оживу, та чого коло ями, я ще раніше оживу, та як схоплюсь, а баба як побіжить куди-небудь і не вернеться, а ми тоді до хати та за коливо». Я дуже любив коливо. У нас уже вмерло п'ять хлопчиків і дві дівчинки. Вони повмирали маленькими.

Мені захотілось до хати. Я поліз попід тином, поза купою гною, мимо гарбузиння, увійшов тихо в темні сіни й спинивсь перед хатніми дверима.

«Зараз увійду й побачу все».

В мене захолинуло всередині, неначе я наївся м'яти. Одчинив двері.

— Хто й коли збудував нашу хату, які майстри — невідомо. Здавалось нам, ніби її зовсім ніхто й не будував, а виросла вона сама, як печериця між грушею і погребом, і схожа була також на стареньку білу печерицю. Дуже мальовнича була хата. Одне, що не подобалося в ній, і то не нам, а матері, — вікна повростали в землю

і не було замків. У ній ніщо не замикалось. Заходьте, будь ласка, не питаючись, — можна? Милості просимо! Мати жалілася на тісноту, ну, нам, малим, простору й краси вистачало, а ще коли глянуть у віконце, так видно й соняшник, і груші, й небо. А на білій стіні під богами, аж до мисника, висіло багато гарних картин — Почаївська лавра, Київська лавра, вид Ново-Афонського, Симоно-Кананитського монастиря поблизу міста Сухума на Кавказі. Над лаврами трималися в повітрі божі матері з рушниками і білі ангели, як гусаки крилаті.

Але картиною над картинами була картина Страшного Божого Суду, що її мати купила за курку на ярмарку на страх лютим своїм ворогам — бабі, дідові і батькові. Вона була така страшенна й разом з тим повчальна, що на неї боявся дивитися навіть Пірат. Верхню частину картини займав дід і всі святі. Посередині лізли з домовини мерці — одні до раю вгору, інші вниз. Через усю картину серединою і по всьому низу викручувався великий голубий ужака. Він був набагато товщий від тих ужак, що ми колись убивали в гарбузах. А під ужакою, внизу, геть чисто все горіло, як на пожарі. То було пекло. Там горіли грішні душі і чорти. А в самому низу картини, в окремих клітках, було ще намальовано щось на зразок виставки чи преїскуранта кар за гріхи. Хто брехав чи дражнився, — висів у вогні на гаку за язик. Хто не постив — за живіт. Хто їсть нишком у піст стоянку чи жарить яечню з салом — той на гарячій сковороді голим задом, хто лаявся, той, навпаки — лизав сковороду язиком.

Багато було різних гріхів і багато кар, але ніхто їх чомусь наче і не боявся.

Спочатку я просто жахався цієї картини, а потім поволі звик, як солдат на війні звикає до грому гармат.

В нашій сім'ї майже всі були грішні: достатки невеликі, серця гарячі, роботи і всякого неустройства тьма-тьмуца, а тут ще фамільна приверженість до гострого слова, тому хоч і думали інколи про рай, все-таки більше сподівалися пекла внизу картини. Тут уже всі мали свої місця.

Батькові чорти наливали в рот гарячу смолу, щоб не пив горілки і не бив матері. Баба лизала гарячу сковороду за свій довгий язик і за те, що була велика чаклунка. Діда (мати божилася, що це правда) тримав у руках сам диявол за те, що він чорнокнижник і що, читаючи по неділях псалтир, закликав її, і тому вона третій рік все хворіє; що ту чорну книгу вона часто рвала нишком на шматки і розкидала у хліві, в кошарі, в гарбузах, у малині, а вони ніби зліталися самі до шкіряної палітурки. Крім того, дідовому покійному батькові Тарасу колись давно, ще за старих часів, змії носив уночі гроші в трубу.

І дійсно, в нижньому правому кутку картини у диявола в руках сидів дід. Правда, він не дуже був схожий на нашого діда, бо був голий, як у бані, і борода була в нього не біла, а руда, присмалена вогнем, а волосся на голові стояло сторч і аж цвірчало в полум'ї. Калитка з грішми була у діда в руках.

Старший мій брат Оврам був давно уже проклятий бабою, і його гола душа давно летіла стрімголов з лівого верхнього кутка картини прямо в пекло за те, що драв голубів на горищі і крав у піст з комори сало. Крім того, Оврамова душа любила молочні плівки, і він здирав їх з гладшок у погребі і в коморі.

— Сама мати божилася, що буде в раю між святими, як боляща великомучениця, що годує ворогів своїх — діда й бабу — та дождає їм.

Мати молилася Святому Юрію Побідоносцеві, що топтав змія лошаком, і отак благала потопити її ворогів — батька, діда й бабу, що занастили їй життя.

Мати клялася, що коли вона, будвши ще дівкою, спала в коморі, Святий Юрій раз з'явився їй у сні в білих ризах, на білому коні, з довгим списом і, коли вона вже з переляку почала стогнати, спитав її:

— Це ти, Одарко?

— Я.

— Не бійся, се я, Святий Юрій, приснився, щоб подати тобі знак. Ой, будеш же тепер ти, Одарочко, робити моїм іменем людям добро...

З того часу, щось років через десять чи двадцять, мати об'явила себе ворожкою і почала лікувати людей від зубів, пристріту й переляку, хоч і сама хворіла.

— Ось де я, гляньте, — було показувала вона на якусь святу душу коло Божої Матері угорі картини Страшного Суду. — Бачите?

Мати так часто тикала пучкою в цю праведну душу, що у душі вже замість лиця стала коричньова пляма, як столиця на географічній карті. Але трохи згодом материні діла похитнулись. Якось вона довго не давала бабі їсти. А баба тоді взяла та й накупила у церкві свічок проти матері, та й поставила їх перед богами сторч догори. А од цього вже ніяка людина не могла попасти в рай. Мати з того часу почала сильно нездужати, і її став часто поночі душити домовик. Він жив у нас в комині і в трубі. Голосу не подавав ніколи і схожий був на вивернутий чорним хутром угору кожух.

Фактично святим був на всю хату один я. І от скінчилась моя святість. Не треба було чіпати моркви. Хай би собі росла. А тепер я грішний. Що ж мені буде?

Увійшовши до хати, я тихо підкрався до Страшного Суду і почав пильно, якось зовсім по-новому розглядати пекельні кари,

змальовані внизу картини. Нагору я боявся піднімати очі. Там мене вже не було.

Яку ж бо міру має моя свіжа грішна душа? Очевидно, за перший гріх все-таки невеличку, отак не більше за оцей вогонь по кісточки, що в лівому кутку. Ай-ай-ай...

Я подивився востаннє вгору на святих, де сидів їхній комітет, і мені так стало жаль, що я вже не їхній, а тут-о, на віки вічні в пеклі, так стало жаль мені, що я не витримав, притулив голову до пекла, якраз під дідовою калиткою, і гірко заплакав.

Од споглядання пекельних кар мені почало щось пекти в п'ятах, і я прудко побіг через сіни і двір до клуні навшпиньки, немов по гарячій сковороді, що її лизала баба язиком. Тоді в газетах ще нічого не писали про мої аморальні вчинки, хоч я добре пам'ятаю, що світ, якому я належав тоді, дуже гостро реагував на мій одчайдушний крик на сковороді: залопотівши крильцями, над хатою звисли голуби, закудкудахкали кури, заскугикали поросята, Пірат прокинувся і гавкнув спросоння: «А хто там мені бігає по двору?» Вслід за тим зловісно рипнули двері, і на порозі темної комори появилася баба:

— Чого ти ревеш, бодай тобі кістка в горло?! Щоб ти кричав і не переставав! — І зразу до Матері Божої в небо:

— Мати Божа, цариця небесна! Як не дає він мені покою, не дай йому ні на тому світі, ні на сьому!.. — Потім уздірла в небесах голубів над хатою, та до голубів:

— Голубоньки мої, святі заступники! Та щоб же не бачив він вашого пір'ячка святого і не чув вашого туркоту небесного! Щоб не вийшло з нього ні кравця, ні шевця, ні плотника, ні молотника...

Далі баба почала творити про мене пісню, виспівуючи її, як колядку:

Та ні орача в полі-і-і, ні косарика в лузі,

Не дай Бо-о-же.

Та ні косарика в лузі, ні купця в дорозі,

Ой, ні купця в дорозі, ні рибалочки в морі.

Потім, коли голуби посідали на стріху, вона знов перейшла на урочисту прозу:

— Покарайте його, святі голубоньки, і ти, Мати Божа, такою роботою, щоб не знав він ні сну, ні відпочинку, і пошліть йому, благаю вас, такого начальника...

Докладної характеристики майбутнього начальника я вже не чув. Мені було не до начальства. Рятуватись треба, поки не пізно. Заліз я хутко в старий човен, що стояв у клуні в засторонку, і почав думати, що мені робити для поновлення святості.

От тоді-то вперше в житті і вирішив я творити добрі діла. «Не буду, — думаю, — їсти скоромного цілий тиждень! Носитиму дідові воду на погребню, скільки він схоче, і почну ходити до церкви». Далі я подумав, дивлячись на ластівок: «От коли б повипадали з кубла ластовенята! Я зараз же нагодував би їх мухами й хлібом, аби тільки ластівка бачила, на які діла я здатний, і розказала Сусу Христу».

Але ластовенята не падали. Пороззявлявши роти, вони жалібно пищали, а навколо кубла наді мною їхні батьки невпинно снували й носили їм комах.

«Що ж його ще зробить? — думав я, залишивши ластівок. — Піду на вулицю шанувати великих людей. Дід казав, що за це прощається багато всяких гріхів на тім світі. Піду знімати перед ними шапку й казати «здрастуйте». Шапка якраз валялась в човні. Це була старенька дідова шапка. Тепер уже нема таких шапок. Не шийють, та й колодок таких уже нема. Вона була товста і своїм виглядом дуже нагадувала мідний казан. І важка теж була, як добрий казанок.

Спочатку вона довго лежала в сінях під ступою. Кішка виводила в ній кошенят, а зараз кошенят баба потопила в копанці і шапку викинула в човен, тому і пахла вона вже не дідом, а котами. Проте розбиратись ніколи було. Аби було що зняти з голови для пошани. Я надів шапку по самий рот і вийшов за ворота.

Вулиця була порожня. Всі дорослі працювали в полі. Тільки коло крамниці, на ганку, якраз проти колодязного журавля, сидів у чорному сурдугі крамар Масій, дуже схожий на ластівку. Але перед Масієм я не хотів знімати дідової шапки. Дід казав, що у Масія не було душі, а тільки сама пара, тому він і обдурював усіх, хто тільки до нього не заходив. За це Бог справедливо покарав його, повелівши злодіям своїм обікрасти його крамничку карбованців, казали, на десять, після чого жінка й діти його довго верещали й плакали і сам він голосно кричав од бідності й накликав на всіх холеру. Наш батько хоч і сміявся з Масія, як з блазня, проте жалів і в лиху годину завжди допомагав йому й ні разу не зачепив, навіть нетверезий.

Де ж його найти людину для пошани? Обійшовши в розпуці чимало безлюдних провулків, я нарешті збагнув, що треба зразу починати від старого сусіда Захарка. Він-то вже напевно сидить коло хати.

Дід Захарко був коваль, хоч я ніколи не бачив, аби він щось кував. Все моє життя він ходив повз нашу хату з цілим снопом довгих вудок і так гупав чобітьми, що ми прокидалися вночі, як од грому, коли він повертався часом з риби. У нього були великі чоботи і такі важкі ноги, що під ним неначе вгиналася земля. І ходив він трохи ніби присідаючи, як на сіні чи на ступі. Борода в нього

була, як і в нашого діда, зовсім уже сива, тільки посередині, там, де був рот, неначе ткнуло щось рудим квачем.

Після риби дід Захарко запаливав цигарку і довго сидів біля хати на колодці, дивлячись в одну точку, немовби на поплавок. Кури ввіч такі ж лютий тютюн, що коло нього ніхто не міг стояти близько. Його обходили кури й поросята. Собаки оббігали городи, а невістка Галка спала в коморі і часто бідалася нашій матері, що дід її задушить своїм тютюном, і викидала його свитку надвір. Казали, що дідового Захаркового запаху боялась навіть риба і тому погано клювала. Діда здалека було чути нюхом. Коли він проходив повз нашу хату, над вулицею довго висів його тютюновий слід. Сей тютюновий слід висітиме ще колись в моїх картинах про рідну Землю, де складе мій предок востаннє всі свої мозолі поверх білої сорочки під яблунею серед яблук і груш, і морква житиме в картинах, і гріх, і бабині прокляття, а тим часом іду я, засмучений хлопчик, до старого ковала спокуювати перший гріх.

— Здрастуйте, діду! — сказав я, знявши обома руками шапку, і швидко пішов далі.

Одповіді не було. Дід мене не помітив.

«Мабуть, не почув, — подумав я. — Треба вернутись назад і сказати ще раз, голосніше».

— Здрастуйте, діду! — промовив я ще раз тремтячим голосом, скинувши оту важку шапку, і став прислухатись, чи не скаже дід Захарко чого, чи не одпустить мене хоч трохи гріхів. Але дід не подавав голосу. Що його робить? Куди податись?

Я вийшов з мівулка на вулицю в надії, чи не йде ще хто-небудь, кого б я міг вшанувати. Та вулиця була порожня. Навіть Масій, і той кудись щез. У мене защеміло в горлі, якась нудьга взяла, а тут ще шия почала боліти од шапки. Я постояв трохи і пішов ще раз до діда творити добрі діла.

— Діду, здрастуйте! — сказав я йому, спинившись.

— Та йди ти під три чорти! Не дратуй мене, крутишся тут, нечистий вас носить! — розгнівався дід.

Почувши отакі слова, я з переляку аж підскачів. Страждання мої були безмірні. В тяжкому розпачі, забувши вмиг про порятунок грішної душі, прудко дременув додому. Проскочивши тихенько через двір у клуню, я знову ліг у човні на дідове хутро й подумав: «І нащо я народився на світ? Не треба було родитися. — Потім вирішив: — Засну. Засну і виросту уві сні. Дід казав, що я уві сні расту».

Отак міркуючи, поплакав я трохи, згадавши Страшний Суд, подививсь на ластовенят і, згорнувшись у бубличок, жалібно зітхнув. Ой-ой-ой, і нащо я народився на світ, не треба було рождатись. Який маленький лежу я в дідовому човні і стільки вже знаю не-

приємних і прикрих речей. Як неприємно, коли баба клене або коли довго йде дощ і не вщухає. Неприємно, коли п'явка впивається в жижку чи коли гавкають на тебе чужі пси, або гуска сичить коло ніг і червоним дзьобом скубе за штани. А як неприємно в одній руці нести велике відро води чи полоть і пасинкувати тютюн. Неприємно, як батько приходить додому п'яний і б'ється з дідом, з матір'ю або б'є посуд. Неприємно ходить босому по стерні або сміятись у церкві, коли зробиться смішно. І їхати на возі з сіном неприємно, коли віз ось-ось перекинеться в річку. Неприємно дивитись на великий вогонь, а от на малий — приємно. І приємно обнімати лоша. Або прокинутись удосвіта і побачити в хаті теля, що найшлося вночі. Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу чи ловити щучок руками, скаламутивши воду, або дивитись, як тягнуть волока. Приємно знайти в траві пташине кубло. Приємно їсти паску і крашанки. Приємно, коли весною вода заливає хату й сіни і всі бродять, приємно спати в човні, в житі, в просі, в ячмені, у всякому насінні на печі. І запах всякого насіння приємний. Приємно тягати копиці до стогу й ходити навколо стогів по насінні. Приємно, коли яблуко, про яке думали, що кисле, виявляється солодким. Приємно, коли позіхає дід і коли дзвонять до вечерні літом. І ще приємно, і дуже любив я, коли дід розмовляв з конем і лошам, як з чоловіками. Любив я, коли хтось на дорозі вночі, незнайомий, проходячи повз нас, казав до нас «здрасуйте». І любив, коли дід одказував: «Дай Бог здравствувать». Любив, коли скидалась велика риба в озері чи в Десні на заході сонця. Любив, їдучи на возі з лугу, дивитися, лежачи, на зоряне небо. Любив засинати на возі, і любив, коли віз спинявся коло хати в дворі, і мене переносили, сонного, в хату. Любив скрип коліс під важкими возами в жнива. Любив пташиний щебет у саду і в полі. Ластівков любив у клуні, деркачів — у лузі. Любив плескіт води весняної. І жаб'яче ніжно-журливе кумкання в болоті, як спадала вода весняна. Любив співи дівочі, колядки, щедрівки, веснянки, обжинки. Любив гупання яблук в саду вечором у присмерку, коли падають вони несподівано нишком додоу в траву. Якась тайна, і сум, і вічна неухильність закону почувалися завжди в цьому падінні плода. І грім, хоч мати і лякалась його, любив я з дощем і вітром за його подарунки в саду.

Але більш за все на світі любив я музику. Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати kleпання коси. Коли тихого вечора, десь перед Петром і Павлом, починав наш батько kleпати косу під хатою в саду, ото й була для мене найчарівніша музика. Я любив її так, і так жадав, як хіба ангели жадають церковного дзвону на Паску, прости Господи за по-

рівняння. Часом і досі ще здається мені, що й зараз поклепає хто-небудь косу під моїм вікном, я зразу помолодшав би, подобришав і кинувся до роботи. Високий, чистий дзвін коси передвіщав мені радість і втіху — косовицю. Я пам'ятаю його з самого малечку.

— Цить, Сашко, не плач, — приказував мені прадід Тарас, коли я починав чогось там ревти, — не плач, дурачок. Приклепаємо косу, та поїдемо на сінокіс на Десну, та накосимо сіна, та наловимо риби, та наваримо каші.

І я примовкав, а Тарас тоді, дідів батько, брав мене на руки і розповідав про Десну, про трави, про таємничі озера — Дзюбине, Церковне, Тихе, про Сейм. А голос у нього був такий добрий, і погляд очей, і величезні, мов коріння, волохаті руки були такі ніжні, що, напевно, нікому й ніколи не заподіяли зла на землі, не вкрали, не вбили, не одняли, не пролили крові. Знали труд і мир, щедроти й добро.

— Напораєм сіна та наваримо каші. Не плач, хлопчику.

І я примовкав тоді, потім тихенько, самими кінчиками пальців, одривавсь од землі і зразу ж опинявся на Тихому, на Церковному, на Сеймі. Це були найкращі в світі озера й річки. Таких більш нема й не буде ніколи ніде.

Отож, кажу, міркуючи собі в човні на кожусі, поволі затулив я очі. Мені не стало темно в голові. Заплющуючи очі й по цей день, я ще не маю темряви в душі. Ще світить мозок мій невпинно і ясно, освітлюючи видиме і невидиме без всякого числа і часом без порядку в безмежній низці картин. Картини пливуть, линуць води Дунаєм, Десною, весняна вода на Десні, Дунаї. Хмари по небу пливуть вибагливо й вільно і, пливучи в просторах голубих, вчиняють битви і змагання в такому числі, що коли б одну тисячну долю судилось приборкати і поставити в ясний книжковий чи картинний ряд, недаром жив би я на світі і отягчав начальників і соглядатаїв своїх недаром.

Чого тільки не бачив я на самому лише небі! Хмарний світ був переповнений велетнями і пророками. Велетні і пророки невпинно змагались у битвах, і дитяча душа моя не приймала їх, впадаючи в смуток.

Неспокій, рух і боротьбу я бачив скрізь — в дубовій, вербовій корі, в старих пеньках, у дуплах, в болотній воді, на поколупаних стінах. На чому б не спинилось мое око, скрізь і завжди я бачу щось подібне до людей, коней, вовків, гадюк, святих; щось схоже на війну, пожар, бійку чи потоп. Все жило в моїх очах двоїстим життям. Все кликало на порівняння, все було до чогось подібне, давно десь бачене, уявлене й пережите.

Ну що ж це я роблю? Мені треба писати про човен, а я забув і пишу про хмари. Про старий отой човен у клуні в засторонку, про човничок отой...

Отак міркуючи собі, поволі затулив очі і вже почав рости. Аж ось потроху, тихо-тихо, човен наче захитався піді мною і поплив з клуні в сад по траві поміж деревами й кущами за погребню й любисток, проплив повз діда. Дід чомусь став маленький, меншенький від мене. Він сидів у баби на руках у білій сорочці і лагідно всміхався мені вслід. А човен понесло й понесло через сад, пастівник — на Заріччя, з Заріччя мимо хуторів — на Десну.

Заграй, музика, заспівайте, ангели в небі, пташки в лісі, жабоньки попід берегами, дівчаточка під вербами. Я пливу за водою. Я пливу за водою, і світ пливе наді мною, пливуть хмари весняні — весело змагаються в небі, попід хмарами лине перелітне птаство — качки, чайки, журавлі. Лежать чорногузи, як чоловіки у сні. І плав пливе. Пропливають лози, верби, в'язи, тополі у воді, зелені острови.

Отак, ну так паче щось гарне приснилось у човні. Забув. А може, й не снилось, мо, й справді було на Десні? Було-таки й справді, та вельми давно вже минуло й розгубилось на шляхах, і вже ніколи не вернеться святість босоногого дитинства. І тютюн уже не зацвіте для мене поповими ризами, і не злякає мене Страшний Божий Суд, якщо вже не злякав людський.

Одні тільки бажання творити добрі діла й zostались при мені на все життя.

Повечорів мій день, туман поле ясне укриває, і я дивлюсь, хвилюючись, навколо, — треба мені поспішати. Гості пливуть на вербових човнах, хвиля хвилю з-за Десни доганяє, гості-думи з далекого теплого краю везуть мені... Чого тобі? Ну, що тобі?..

Доглядали мене змалечку аж чотири няньки. Це були мої брати: Лаврін, Сергій, Василько й Іван. Пожили вони щось недовго, бо рано, казали, співати почали. Було, як вилізуть всі четверо на тин, сядуть рядочком, як горобці, та як почнуть співать. І де вони переймали пісні, і хто їх учив? Ніхто не вчив.

Коли вони померли від пошесті зразу всі в один день, люди казали: «Ото Господь забрав їх до свого ангельського хору». Вони справді виспівали всі свої пісні за маленький свій вік, ніби віщуючи коротку свою мить.

Недаром деякі жіночі тонкі душі не витримували їхніх концертів. Жінки дивилися на них, і, сумно хитаючи головами, хрестилися, і навіть плакали, самі не знаючи чого: «Ой, не буде добра з цих дітей...»

Сталося це, кажуть, якраз на Зелену неділю. Лихо прийшло в нашу хату біленьку. Мені тоді ще перший рік минав.

Довідавшись на ярмарку в Борзні, що дома діти загивають з невідомої хвороби, батько ударив 'по конях. Як він промчав ті тридцять верстов, нещадно б'ючи коней, аби швидше нас врятувати, як гукав на Десні перевозу і як далі летів — про це довго гомоніли подорожні. А дома вже бачили тільки, як ударився він мокрими кіньми в ворота, аж ворота розбилися, і покалічені коні попадали в кривавій піні. Кинувся батько до нас, а ми всі мертві лежимо, один лиш я живий. Що діяти? Бити матір? Мати напівмертва. Гірко заплакав наш батько над нами:

— Ой сини мої, сини! Дітки мої, соловейки!.. Та чого ж так рано відспівали..!

Потім він називав нас орлятами, а вже мати — соловейками. А люди ридали і довго жаліли, що ні рибалок не вийде вже з нас, ні косариків у лузі, ні плугатарів у полі, ані вже воїнів славних.

З чим порівняти глибину батькового горя? Хіба з темною ніччю. В великім розпачі прокляв він ім'я Боже, і Бог мусив мовчати. Явися він тоді йому у всій своїй силі, напевно, батько кинувся б і прохромив його вилами або зарубав сокирою.

Попа він вигнав геть із двору і заявив, що сам буде ховать дітей своїх.

Подібний вибух розпачу і гніву вже не на Бога, а на нас, дорослих, бачила мати в нього над Дніпром, через півстоліття, коли вдруге плакав він на покинутих київських горах, докоряючи нам усім до одного. Правий був чи не правий поневолений старець, не нам його судити. Адже давно відомо вже, що сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною потрясіння. А кого вже, кого не потрясло життя!

Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності і несвободи. Весь в полоні у сумного, і весь в той же час з якоюсь внутрішньою високою культурою думок і почуттів.

Скільки він землі виорав, скільки хліба накосив! Як вправно робив, який був дужий і чистий. Тіло біле, без єдиної точки, волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі. Як гарно ложку ніс до рота, підтримуючи низу скоринкою хліба, щоб не покрапав рядно над самою Десною на траві. Жарт любив, точене, влучне слово. Такт розумів і шанобливість. Зневажав начальство і царя. Цар ображав його гідність миршавою рудою борідкою, нікчемною поstattю і що нібито мав чин нижче за генерала.

Одне, що в батька було некрасиве, — одяг. Ну такий носив одяг негарний, такий безбарвний, убогий! Неначе нелюди зухвали, аби

зневажати образ людини, античну статую укрили брудом і лахміттям. Іде, було, з шинку додому, плете ногами, дивлячись у землю в темнім смутку, аж плакати хотілось мені, сховавшись в малині з Піратом. І все одно був красивий, — стільки крилося в ньому багатства. Косив він чи сіяв, гукав на матір чи на діда, чи посміхався до дітей, чи бив коня; чи самого нещадно били поліцаї, — однаково. І коли він, покинутий всіма на світі вісімдесятилітній старець, стояв на майданах безпритульний у фашистській неволі, і люди вже за старця його мали, подаючи йому копійки, він і тоді був прекрасний.

З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіячів, — він годивсь на все. Багато наробив він хліба, багатьох нагодував, урятував од води, багато землі переорав, поки не звільнився від свого смутку.

У виконання вічного закону життя, схиливши сиву голову під північним небом, шапку знявши й освятивши мислі мовчанням, повертаю я прибитий журбою талант свій до нього, нехай сам продиктує мені свій заповіт. Ось він стоїть передо мною далеко на київських горах. Прекрасне лице його посиніло від німецьких побоїв. Руки й ноги спухли, і туга залила йому очі слізьми, і голос уже однімає востаннє навіки. І я ледве чую оте далеке його: «Діточки мої, соловейки...»

Якось однієї ночі в нашій хаті, що, як відомо, вже вросла по вікна в землю, сталось дві події.

Прокинувшись ранком на печі, де спав я в просі чи в житі, ой, брешу, в ячмені, прокинувшись, отже, в теплому душистому зерні, чую — щось твориться у хаті незвичайне, мов у казці: дід плаче, мати плаче, курка в сінях кудкудаче, і пахне чимсь ніби церковним. А надворі Пірат лютує на старців. А старці вже, чую, рипають у сінях і шарять по дверях, шукаючи клямку. Я розплющую очі і не встигаю ще як слід прочуматись, аж мати підходить до запічка і простягає на піч руки з ночвами, а в ночвах, сповите в білих пелюшках, як на картині, дитя.

— Ти вже прокинувся, синочку? А я тобі ляльку принесла, дівчинку. Ось бачиш яка!

Я глянув на ляльку. Вона мені зразу чомусь не сподобалась. Я їй навіть трохи злякався: мордочка з кулачок і сиза, як печене яблуко.

— Яка красива. Ну лялечка! — ніжно і зворушливо промовила мати. — І позіхає, глянть. Голубонько ж ти моя сизенька, квіточка...

На щасливому материному лиці, що сяяло і мовби світилося від радості, я побачив сльози. Що мати була дуже тонкосльоза, ми знали всі добре. «Але чого їй зараз плакати?» — подумав я.

— Чого це ви, мамо?..

— Це я плачу для діда, щоб не обижавсь, нехай йому добра не буде, — радісно прошепотіла вона мені на ухо. — Знаєш, яке у нас диво сталось?

— Яке?..

— А пропав же я тепер, сиротинка! Кахи! — почувся раптом розпачливий дідів вигук, після чого дід заревів від такого шаленого кашлю, що крейда посипалась із стелі на долівку. Тільки в дучках і півниках, що вигравали в дідовому кашлі, дець проривалась одчайдушна туга. Я тоді швидко підводжусь і — зирк через комин: ой! Прабаба лежить на столі під богами, дідова мати. Згорнувши ручечки і теж по-своєму неначе посміхаючись, що вже ніхто тепер її не буде ні дратувати, ні докоряти довгим життям, набігавшись і наколовши босі ноги за сто з чимсь років, лежить тихесенько вже головою до царів, і князів, і Страшного Суду. Закрились всевидящі вічки, ущухла народна пристрасна її творчість, і всі її прокляття немовби вилетіли з хати, разом з душею. Ой, коли б хто знав, яка то радість, коли вмирають прабаби, особливо зимою, в стареньких хатах! Яка то втіха! Хата враз стає великою, повітря чисте, і світло, як у раю. Я хутко злізаю на запічок, звідти плигаю в дідові валянці і повз старців вибігаю стрімголов надвір. А надворі сонце гріє. Голуби літають, ніким не прокляті. Веселий Пірат грає ланцюгом і дротом. На драній стрісі півень піє. Гуси з кабаном їдять щось з одного корита в повній згоді. Горобці цвірінкають. Батько труну струже. Сніг розтає. Із стріх вода капле, із стріх вода капле... Так я тоді зліз на купу лози та й ну гойдатися, та й ну гойдатися, та й ну гойдатися. А по дорозі з відрами по воду іде дід Захарко, дід коваль Захарко, іде дід Захарко.

— Ой діду, діду, у нас баба вмерла. Їй же Богу, правда, — гукнув я, щасливий, і почав реготати.

— Ух ти, розбійник! — розсердився Захарко. — Так тобі все смішно, усе тобі смішно, ось я тобі зараз!.. Гей!

Де не взявся рудий бичок Мина, що любив дукатись, бо ріжки свербіли, а тут ще до боків кізяки примерзли і живіт лоскотали. Так він тоді, відчинивши хвіртку отими рогами, що так засвербіли, і — гуру до Захарка! А отой тоді почав лаяти проклятого Мину і з криком «Рягуйте, кишки випускає!» упав у калюжу. Ой, як не побачить наш вірний собака, що Піратом звався, як дукає Мина коваля Захарка, як торохтять відра, кудкудачуть кури, батько труну робить, із стріх вода капле, та як не возгавкає! Тах-тах! тах-тах! — затахкали качки, зисичали гуси, полякались кури, горобці хто куди — киш! А він, клятий, ой, як не підскочить і, забувши, певно, що на прив'язі, кинувсь доганяти товариша Мину і протяг на дроті через двір крещендо таку гучну ноту, що дріт обірвався!

На якусь мить настала тиша. Над хатою піднялись у небо голуби, знаменуючи мир і благодать. Я захлинався від щастя і так на-смівавсь, що продовжувати письмо в такому жанрі вже не вистачає сил. Тому, аби не впасти змалечку в символіку чи біологізм, перейду краще на побутову прозу, тим більше, що вона вже сама наближається.

З правого і з лівого боку від колодязя з-за клуні журавлиними ключами йдуть нові старці. Почувши, певно, нюхом бабин мертвий дух, сліпці безпомилково звертають з великої дороги в нашу вуличку і зразу починають співать:

*Ті-гі-ла-а ваші ляжуть черв'ям на росточеніє-є.
Кості ваші прийме сира мати зе-ге-мля-а,
Тоді не допоможуть ні друзі, ні браття,
Тільки вам поможе милостиня ва-га-ша-а!*

Обвішані великими торбами, задравши більма, мовби посміхаючись у небо, вони співали своїх моторошних пісень, тримаючись одне за одного й за довгі посохи. От на них з лютим гавкотом і кинувсь Пірат. Він ненавидів старців, крім того, йому хотілось прислужитися батькові, що теж ненавидів жебрацтво. Тільки забув необачний Пірат, що сліпі мають свою коварну поведенцію, в чім він зразу й пересвідчився на власній спині.

— Ой-ой-ой! — жалібно заскиглив він, коли старечий ватаг Богдан Холод оперезав його посохом по спині. — Ніколи вже не гавкну на сліпих! Гав-гав!.. Н...гарр!.. І що б мені, дурному, кусати його мовчки за чобіт! Оце так нагавкав!

Тепер уже нема таких старців. І молитов, і торб у бідності нема. Немає вже ні сліпоти, ні більм таких шалених на очах, ні кривизни в ногах, ані горбів, ні торб: перевелися й щезли разом з куркулями.

Маги боялась і ненавиділа старців, але надіялася їх завжди щедро. Вона була гонориста, і їй дуже хотілось, аби хоч сліпі вважали її за багату.

Старців налізло повен двір. Богдан Холод, могутній і вже літній їх ватаг, не любив ходити з торбою по хатах. Він не годився на роль прохача. Не подобались йому ні люди, ні собаки, і невідомо — був він сліпий чи видючий. Він дививсь тільки вниз і мав такі на-суплені брови, що з-під них, якщо й були в нього очі, нічого, крім землі під ногами, не було йому видно. А страшний був такий, що перед ним запиралися всі двері і примовкало все в хатах і сінях, аж поки не одійде. Тому він майже не ходив нікуди і данину свою збирав, сидючи коло базару на розі. Він не просив її, він вимагав. Його велетенський лютий голос не годивсь для прохання.

— Подайте мені! Або копійчку!.. Або бубличка!.. Або яблучко!..— гукав він грізним хрипким басом, повним незадоволення й досади.— Ну-бо, люди, ну!.. давайте-бо, що милість ваша! Подайте, ну, що-небудь!..

І коли довго ніхто не обзивавсь на його заклики, він люто гепав палицею об землю.

— Га! А бодай вам добра не було, вовки б вас загризли... Подайте!!

Одного разу, вдаривши отак костуром об землю, він до смерті перелякав доньку справника Конашевича, що йшла, замріявшись, на побачення до якогось панича.

— Ай,— зойкнула панночка і стрибнула, як несамовита.— Спасі-і-те!

— Подайте!..

На другий день поліцей Овраменко понизив старця в правах: він заборонив йому сидіти біля базару. Холод осів на околиці, на безлюдді, під старим хлівом, де його потроху замучили жорстокі діти околицьких міщан.

— Туди йому й дорога, ідолу. Людей хоч не буде лякати,— сказав наш батько й плонув.— Не старець, чорти б його забрали, а наче дуб, розбитий громом.

Батько ставився із зневагою до Холода і сам не знав за що, мабуть, за марно погублену силу чи за пропаний богатирський голос; цей спогад завжди завдавав йому смутку. Взагалі батько так ненавидів всякий нестаток, що навіть саме слово «бідність» ніколи не вживав відносно своєї особи. Замість «моя бідність» він міг сказати «моє багатство», наприклад: «Моє багатство не дозволяє купити мені нові, пробачте, чоботи».

З усіх старців батько визнавав тільки одного — Кулика. І хоч Кулик, одягнений у чумарку і великі незносимі чоботи, здавався зовні багатшим від батька, він не жалів для нього милостині і ніколи не образив його словом. Він шанував мистецтво. А Кулик завжди ходив з бандурою і співав не про божественне. Батько шанував у Куликові зовнішню пристойність митця. Сам же батько, хоч і мав вигляд переодягненого у поганющу одягу артиста імператорських театрів, співати не вмів. Лише іноді, напившись з сусідом і другом своїм Миколаєм Тройгубом, пробували удвох співати своєї єдиної бурлацької, згадуючи бурлакування по Дону, та по Каховці, та по каховських степах запорозьких:

*Чувальи тяжель, да плечушки болять, эх!
Да лучче бы я нанявся судном бортижать,
Лучче бы я нанявся... Э-эх! Да судном бортижать.
Ой, да за рюмочку водки... и... и!..*

Далі пісня не йшла. Вони тягли її, як важку берлину проти води, але спів чомусь розповзався і вшухав від нестройності голосового ладу. Тоді співці переставали диригувати один одному руками і примовкали, прикро дивуючись своєму співацькому невмінню, і стихали вже, і випивали мовчки, щось там нукаючи і тяжко зітхаючи — ой-ой-ой... ну!..

Так. Отже, на чому ми спинились? На старцях.

Гукає в калюжі дід коваль Захарко. Мина хоче діда прохромить рогами. Голуби у небі. Із стріх вода капле. Про пекельні муки співають старці. Пірат скаженіє. Поверх купи гною півень курку топче. Горобці на клуні. А я на лозі. Я гойдаюсь на мокрій лозі, і кашляю гучно, й регочу, щасливий: я чую весну. І так мені гарно. Все таке веселе. І пахне все гноем, пахне мокрим снігом, мокрою лозою.

— Та-ту-у! Бичок діда топче!

— Де?

— У калюжі-і! — кричимо ми з півнем.

Жили ми в певній гармонії з силами природи. Зимою мерзли, літом смажились на сонці, восени місили грязь, а весною нас заливало водою, і хто цього не знає, не знає тієї радості і повноти життя. Весна пливла до нас з Десни. Тоді ніхто не чув перетворення природи, і вода тоді текла куди і як попало. Часом Десна розливалась так пишно, що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси. Цілі села тоді потопали, гукаючи собі порятунку.) І тут починалась наша слава.

Як ми з батьком і дідом рятували людей, корів і коней, про це можна написати цілу книгу. Це був мій дошкільний героїзм, за який мене тепер, напевно, послали б до Артеку. Тоді артеків ще не знали. Давно це діялось. Забув которого року, навесні, напередодні Паски, повідь случилась така, якої ніхто, ані дід наш, ні дідова баба не знали.

Вода прибувала з дивовижною швидкістю. В один день затопило ліси, сінокоси, городи. Стало смеркати, розгулялася буря. Ревом ревла над Десною всю ніч. Дзвонили дзвони. У темряві далеко десь гукали люди, жалібно гавкали пси, і шуміла й лящала негода. Ніхто не спав. А на ранок усі вулиці були під водою, а вона ще прибуває. Що робити?

Тоді поліцейський справник посилає до нашого батька величезного поліцая Макара.

— Рятуй людей на Загребеллі. Потопають, чув?— наказує він батьку сиплим голосом. — У тебе човен на всю губернію, і сам ти мореплавець.

Почувши про таку біду, мати зразу в сльози:

— Паска свята?!

А батько вилаявся, аби замовкла мати, та й каже Макарові:

— Ой, рад би я людей рятувати, боюся гріха. Удосвіта Христове воскресіння. Святої ж паски мушу з'їсти скибку і випити треба по закону. Два місяці не пив. Не можу Паску зневажати.

— Сядеш у карцію, — сказав Макар і понюхав на припічку смажене порося. — Замість грамоти за врятування чоловічества й скотини, битимеш блощиць у буцигарні.

— Добре, — здався батько. — Будь ви неладні, душогуби. Іду.

Мати, яка завжди перед Паскою здавалася трохи несамовитою, ойкнула у жалібному розпачі:

— Ну, куди ти поїдеш? Паска!

— Давай несвячену. Грішить так грішить, сїдай, Макаре! Христос воскрес!.. Наливайте по другій! З весною вас, з вербою, з водою, з бідою!

Отак почавши розговляться у суботу, потрошки-помаленьку поспули ми, проспали службу Божу і тільки вдосвіта з великими труднощами стали підпливати човном до затопленого села Загребелля. Вся загребельська парафія сиділа на стріхах з несвяченими пасками. Сходило сонце. Картина була незвичайна, неначе сон чи казка. Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ. Нічого не можна було впізнати. Все було інше, все краще, могутніше, веселіше. Вода, хмари, плав — все пливло, все безупинно неслося вперед, шуміло, блищало на сонці.

Весна красна!..

Ми гребли з усіх сил під мудрим керівництвом нашого батька. Було нам жарко од труда і весело. Батько сидів з веслом на кормі — веселий і дужий. Він почував себе спасителем потопаючих, героєм-мореплавцем, Васко да Гамою. І хоч життя послало йому калюжу замість океану, душа в нього була океанська. І саме тому, що душі в нього вистачило б на цілий океан, Васко да Гама часом не витримав цієї диспропорції й топив свої кораблі в шинку. Кажуть, п'яному море по коліна. Яке там! Неправда. Тільки довідався я про це не скоро. Топив наш батько кораблі задля того, щоб бодай хоч іноді у брудному шинку маленька калюжа його життя обернулась хоч на час у море — бездонне і безкрає.

Вода прибувала з великою люттю. Не встигло село отямитись, як опинилося на острові, і острів став зникати під водою, потопати.

— Рятуйте-е!..

Бистра текла по вулицях, левадах з піною і аж сичала попід призьбами й сінешніми дверима, заливала хліви, кошари, клуні. Потім, піднявшись аж на півтора аршина зразу, ввірвалась у хати через двері й вікна.

— Ой, про-бі, ря-а-туйте!

Хати хитало течією. Ревла худоба по кошарах. Позаклякали коні на припонах по шию у воді, свині потопились. З сусідніх за-

десенських сіл несло потоплених роздутих биків. Вода добралася до церкви, до самих царських врат. Потонуло все село. Один лише Ярема Бобир, наш родич по дідовому коліну, не постраждав у цій пригоді. Він знав прикмети до всіх природних явищ і особливо вірив у мишей. Про повідь він довідався наперед, ще аж зимою. Коли на Хрещення мишва почала тікати з клуні й комори по снігу, наш хитрий дядечко зразу догадався, що буде весною біда. І як не сміялись тоді з нього дурні необачні кутчани, він мовчки розібрав на сінях стріху, зробив на даху кошару, побудував східці, наносив повне горище сіна і збіжжя. І ось, коли село замість «Христос воскрес» гукало в розпачі «Рятуйте», велике Бобиреве сімейство розговлялось на даху коло ясел в оточенні корови, коней, овечок, курей і голубів, зовсім як на старій картині, що висіла колись у церкві.

— Рятуй-те! Хата пливе!.. — гукали знизу.

— Христос воскрес!

Тут Христу довелося почути за воду таке, якого не чув ні один засідателю за невідповідні діла. Та ще хтось пустив провокаційну чутку, ніби попадає у Великий піст їла скоромне, яке вона одержувала вприпуст за закритого попівського розподільника. Галасу було багато. Проте, коли вдуматись, це не були антирелігійні безбожницькі розмови. Сидячи на стріхах з несвяченими пасками серед потопленої худоби, віруючі, очевидно, хотіли, щоб Бог був трохи більш уважнішим до створеного ним світу. Простіше кажучи, їм хотілось від Бога, Матері Божої і всіх Святих чогось кращого, а не таких пригноблюючих і невчасних прикростей.

— Ну справді, яка це в нечистого паска, коли її, хай Бог простить, доводиться їсти несвячену. Вся парохвія на стріхах, а в хатах соми плавають.

— Христос воскрес, мокрогузи! — весело гукнув мій батько, коли човен, пропливши поверх тину в двір, стукнувся носом під стріху.

— А, ну його к лихій годині, — обізвався з стріхи немолодий вже чоловік Левко Кияниця і подав батькові чарку. — Воістину воскрес. Рятуй, Петре, та хоч не смійся. Скоро он хату понесе. О, вже vorушиться!

— Ой, пробі! Рятуйте! Про-о-бочку! — закричали баби.

— «Воскресенія день, просвітимось, людіе! Паска Господня, Паска од смерті до життя і од землі к небесі...»

— Рятуйте! Топимось...

Скоро з-за хати вплив невеличкий човник, а в човнику й співці — отець Кирило, дяк Яким і керманич за веслом — паламар Лука. Духовні особи плавали давно поміж хатами і святити паски, підтримуючи морально-релігійний рівень парафії.

— Давайте сюди, батюшко! Діти паски плачуть.

— Потерпіть, православні! — гукав отець Кирило. — Преблагий Создатель посилає нам знаменіє в водах своїх яко благоє предвозвестіє урожаю злаков і трав... Куди правиш, іроде! До стріхи, до стріхи прав. Ой, упаду!

Паламар Лука причалював отакечки до стріхи. Служителі культу кропили паски й крашанки весняною святою водою і так потроху нахвталися на холоді по чарці, що вже й забули, якої співати.

— Тут, батюшко, не «воскресенія день», а «вниз по матушці» заспівати б слід, — пожартував наш батько, сміючись.

— Чого смієшся! — розсердився отець Кирило. Він не любив мого батька за красу і нешанобливу вдачу. — І тут ти проти Бога, нечестивець, безвірнику лукавий!

— Батюшко, і ви, дяче, і ти, паламарю, давайте щодо сповідання віри умовимось одразу: я не проти Бога, — весело сказав мій батько, притягаючи до човна арканом напівутоплену телицю. — Сашко, хватай її за роги. Держи, не бійся! Я підведу аркан під череву... Не проти Бога я, духовні люди, не проти паски і навіть не проти Великого посту. Не проти вола його, і осла його, і всякого скота його... І коли я часом гнівлю його всесильне, всеблагее, всевидящее око, так це зовсім не тому, що я в нього не вірую чи вірую в якогось іншого Бога.

— Ось будеш ти смалитись у пеклі за отакі слова! — заступився за Господа дяк.

— Дарма, — сказав батько і, підваживши телицю великим кілком, ловко втяг її у човен. — Раз уже я грішний, так де мені й смалитись, як не там, де ви кажете. Звичайно, Богу з неба більш ніж нам видать, що й до чого, який огонь чи воду пустити на нашого брата, чи мишву, чи черву, чи суховій, чи лихе начальство або війну. Ну, з другого ж боку, я теж, як божеське створіння, маю свій інтерес і розсудительність, хоча й дрібну, проте не злу і не дурну неначе. Справді, чого мені хвалити Бога, і особливо на Великдень, от за таку повідь? Мені не звісні божі плани щодо такої порції води. Не бачу я, яке в оцій воді добро.

— Путі Господні несповідимі, — строго промовив отець Кирило.

— Авжеж, — згодився батько і по-хазяйськи оглянув повідь. — В такому плануванні води повинен, очевидно, бути великий божественний смисл, та тільки про себе я знаю одне: штани в мене мокрі і чуб не висихає.

— Замовч, нечестивцю! — гнівно гукнув отець Кирило, і тут раптом створилася прикрість. Похитнувшись у човні, священнослужитель зателіпав руками і полетів сторч у воду! А човен тоді хить на другий бік, — од дяка й паламаря тільки жмурки пішли.

Ой, як же не заребоче наше потоплене село, як не возрадуються стріхи! Баби, дівки, діди, чоловіки, діти! От народ! Отак сміятися з святої паски, з самих себе, з усього в світі на Великдень! І де? На стріхах, в оточенні коней і корів, що тільки роги й голови стирчать з холодної води. Ні! Національний характер загреблян не піднявся до верховин розуміння закономірності й доцільності лиха. Він спокусив їх на сміх з святої навіть паски. Дивлячись на людей, усміхавсь і мій батько — великий добрий чоловік.

— Ну й паракхвія! Щовесни отак мокне вже тисячу, може, літ, і чорт їх не витопить і не вижене звідси. Природа!..

Зачепивши отця Кирила за золотий ланцюг держакон весла, батько втяг його, як сома, в свій ковчег до корів і овечок. Потім стали витягати дяка і, витягаючи, так наредготались, що забули про паламаря Луку, якого, мабуть, чи не з'їли раки, забув уже. Отака була вода.

Загинуло й щезло геть з лица землі моє село не від води, а від вогню. І теж весною. Через півстоліття. В огні теє село згоріло за допомогу партизанам, і люди, хто не був убитий, кидалися в воду, охоплені полум'ям.

Згоріла церква, переповнена кричачим людом. Високе полум'я палахкотіло вночі, тріщало, вибухало глухими вибухами, і тоді великі вогненні пласти соломи, немов душі загиблих матерів, розносило вітром в темну пустоту неба. Карателі ганялись по вулицях і горбдах за жінками, однімали дітей і кидали в огонь палаючих хат, і жінки, аби не жити вже, не бачити, не плакати, не клясти, плигали самі вслід за дітьми і згорали в полум'ї страшного фашистського суду.

Повішені дивилися вгору з моторошних шибениць, гойдаючись на вірвовках і одкидаючи на землю й на воду свої жахливі тіні. Все, що не встигло втекти до лісу, в очерети чи таємні партизанські нетрі, — все згинуло. Не стало прекрасного села. Не стало ні хат, ні садів, ні добрих веселих людей. Одні лише печища довго білили серед попелу.

Горів і я тоді у тім вогні, загивав усіма смертями людськими, звірячими, рослинними: палав, як дерево чи церква, гойдався на шибеницях, розлітався прахом і димом од вибухів катастрофічних. З м'язів моїх і потрошених кісток варили мило в середині двадцятого століття. Шкіра моя йшла на палітурки і абажури для ламп, валялась на дорогах війни, виутюжена важкими танками останньої війни людства. І сталось так, що я не стримався одного разу і, вигукуючи з полум'я бойові гасла й заклики до лютої помсти ворогам, гукнув: «Болить мені, болить!»

— Чого ти крикнув? — укорили мене. — Що призвело тебе до цього в такий великий час — біль, страх?

— Страждання. Я художник, пробачте, і уява завжди складала мою радість і моє прокляття. Вона раптом зрадила мене. При спогляданні лиха здалось мені на одну якусь мить, що загибає не село моє, а весь народ. Чи може бути щось жахливіше в світі?!

З того часу я почав утішати себе химерною думкою, що бездоганність людська є в більшій мірі ділом удачі й щастя, аніж наслідком чеснот.

І був я неправий, звичайно. Ніколи не треба забувати про своє призначення і завжди пам'ятати, що митці покликані народом для того, аби показувати світові насамперед, що життя прекрасне, що саме по собі воно є найбільшим і найвеличнішим з усіх мислимих благ. Дивно й жалісно часом думати, що нема у нас сили і ясності духу проїнятися щоденним розумінням щастя життя, мінливого в постійній драмі й радості, і що так багато краси марно проходить мимо наших очей.

Але сідаймо ще раз у вербові човни, прошу вас. Візьмімо весла ясеніві і вернімось на Десну, на веселі води того року, коли рятували ми з батьком людей на Великдень.

Довго стояла вода весняна, пам'ятаю. Ще в переплавну середу було її багато по левадах і долинах, тому і косовиця в те літо розпочалася пізно.

Збирались ми на косовицю завжди довго. Вже, було, сонце зійде, а ми ще збираємось. Що клопоту, а лайки, мати лає когось, потім, побачивши мене, як заголосить:

— Уже на возі, ой!.. Мало хоч би не брали! Комарі з'їдять!

— Не з'їдять, цілий буде, — сердиться батько.

— Так утопиться в Десні, от щоб я пропала, втопиться!

— Не втоплюся, мамо!

— Невіглас! Упадеш там з кручі в прірву, ой, лихо мені!

— Ну, мамо, чого б я падав з кручі... годі... — я трохи не плачу.

— Так косяю заріжешся. Кажі, будеш плигати поміж косами?

— Не буду! Ой, їй же ти Богу — не буду!

— Брешеш! Сашечко, останься дома, — благає мене мати. — Там так страшно в кущах!

— Не страшно, мамо.

— Там же ями в озерах!

— Я не полізу в яму.

— Та гадюки там у лісі, ой!

— Ну, мамо, годі... ат!

— Не їдь-бо, синочку. Не пускайте його!..

На моє щастя, на материні прохання ніхто не зважає. Батько востаннє оглядає воза.

— Чи все взяли, що треба?

Все взяли: картоплю, цибулю, огірки, хліб, казан, велику дерев'яну миску, волок, рядно, косарський прилад, граблі, — все вже на возі.

І ось відчиняються ворота, мати хреститься і щось проказує, коні рушають — ми їдемо.

Я не оглядаюсь. Коло хати мати — зозуля кує мені розлуку. Довго-довго, не один десяток років буде проводити мене мати, дивлячись крізь сльози на дорогу, довго хреститиме мені слід і стоятиме з молитвами на зорях вечірніх і ранішніх, щоб не взяла мене ні куля, ні шабля, ні наклеп лихий.

Довго вириватимусь я в дорогу, поспішаючи в тривожну далечинь. Прощання перейде колись у картини мої, розлука зів'є собі гніздо в моєму серці. Всі покидатимуть когось і поспішатимуть назустріч невідомому, і комусь буде жаль. Тільки я ще нічого не знаю про се.

Я лежу на возі. Навколо, спинами до мене, дід і батько з косарями. Мене везуть у царство трав, річок і таємничих озер. Віз наш увесь дерев'яний: дід і прадід були чумаками, а чумаки не любили заліза, бо воно, казали, притягає грім. До Десни верстов п'ять дуже складної дороги. Переїхати треба дві великі колюжі з гнилицями, що ніколи не висихали, два мости, потім знов одну гнилицю, потім два хутори з собаками і село Мале Усте по вузесеньких кручених вуличках, далі треба їхати вздовж річки крутим берегом і боятись, щоб не перекинутись у воду, потім треба було брати праворуч униз і з розгону — через річечку бродом, далі на гору і з гори, і знов на гору і з гори, а далі праворуч раз і другий, і знов понад річкою між осик і дубів, і вже аж там, над самою Десною, було моє царство.

По дорозі косарі гомоніли про різне, злазили з воза перед калюжами й на гору, потім сідали, і я знову бачив навколо себе вгорі їх велетенські спини, а над спинами і косами, які вони тримали в руках, як воїни зброю, у високому темному небі світили мені зорі й молодик.

Пахне огірками, старим неретом волока, хлібом, батьком і косарями, пахне болотом і травами, десь гукають, і... зараз чую, деркачі й перепілки. Чумацький віз тихо рипить під мною, а в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу. Дивлюсь я на своє небо і повертає з возом і косарями праворуч і ліворуч, і зоряний всесвіт повертає разом з нами, і я непомітно лину в сон щасливий.

Прокидаюсь на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. Пахне в'ялою травою, квітами. А на Десні краса! Лози, висип, кручі, ліс — все блищить і сяє на сонці. Стрибаю з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду. Вода ласкава, солодка. П'ю ще раз, убрівши по коліна і витягнувши шию, як лошак, потім стрибаю на кручу і гайда по сінокоосу. І вже я не

ходжу, а тільки літаю, ледве торкаючись лугу. Вбігаю в ліс — гриби. У лози — ожина. В кущі — горіхи. В озері воду скаламучу — риба.

Отак я раюю днів два або три, аж поки не скосять траву. Ношу дрова до куреня, розводжу огонь, чищу картоплю, ожину збираю косарям для горілки. Після косовиці починаєм гребти сіно гуртом, і ось потроху міняється наш світ чарівний: батько, дід і дядько стають чомусь мовчазними і збентеженими, якась підозра з'являється в очах: вони починають ділити копиці.

Сінокіс у нас був гуртовий. Його ніхто не міг поділити, бо кожен боявся, що йому припаде та третина якраз на коліні Десни, яку щороку ріже нещадно весняна вода. Тому косили і гребли гуртом. Потім ділили копиці, і вже тільки тоді кожен стягав їх у стоги до свого куреня. І так завелось чомусь, що при розподілі копиць ні одна майже косовиця не кінчалася миром. Завжди чомусь здавалось батьку або дядьку, що хтось когось обдурив на одну копицю, і тоді, слово за слово, серця сповнялися лютого гніву, і великі наші батьки починали лаятись, гукати, а потім битися, прости їм Господи, вічна пам'ять, над зачарованою річкою Десною.

Вони билися великими кілками, граблицями, держакми вил, тримаючи їх в обох руках, як древні воїни. Часом вони ганялись один за одним з сокирами, гукаючи так голосно і страшно, що луна йшла по Десні, понад Черв'яковим лісом і понад тихими, таємничими озерами. Тоді ми, діти, теж починали ненавидіти одні одних, цебто ми з братом Самійлових хлопців, і готові були теж кинутись у бій, та боялись. Для повноти ненависті у нас ще не вистачало літ і недолі. До того ж, нам вельми не хотілося втрачати рибальське товариство. Ми одвертались і не дивились тоді на малих своїх ворогів.

Одні тільки коні не брали участі у війні. Вони паслися вкупі, однаково худі й мозолясті, з великими вавками на потертих спинах, і хитали головами, байдуже дивлячись на нас і одганяючи дурних оводів.

У цих запеклих боях особливою відвагою і хоробрістю відзначався дід. Минуло вже півстоліття, як його не стало, але скільки б я не жив, ніколи не забуду войовничої пристрасті, що ховалася в добрих дідових грудях.

Він був здатний до такого шаленого гніву, що йому міг би позаздрити найбільший у світі артист чи генерал.

Під час бійки він весь палав. Його високі груди ходили тоді ходором. Дудочки свистіли, куди попало, хрипіли й кукурікали з його грудей, але їх перекривав його одчайдушний бойовий кліч: «Сибір нашого царя!»

З цим могутнім гаслом він кидався в атаку, мов справжній отаман свого сінокоосу, поки грижа не звалювала під копицю, де він качався тоді на спині, закарлючивши ноги і навіть пальці на ногах, хапаючи її руками і заганяючи назад, як злого духа. Упоравшись трохи з духом, дід знову хапав вила чи сокиру і стрімголов кидався в саме пекло. Тоді загарбник Самійло не витримував дідового нападу і подавався навтьоки під дуби. Вони бігали поміж дубів і копиць, та не міг уже Самійло втекти від діда. Вже спотикнувся він, захекався, уже почав кричати: «Ой, рятуйте!» Вже замахнувся дід на Самійла сокирою... Тоді я не витримував і затуляв очі, а вони рубали один одного сокирами, як дрова. Кров лилася з них казанами. Відрубували один одному голови, руки, врубалися в розпалені груди, і кров, кажу ж бо, лилася з них відрами, казанами. Вони то розбігалися, то кидалися один на одного з довжелезними дерев'яними вилами, кричачи:

- Уб'ю!..
- Прохромлю!..
- Ой, рятуйте!..
- Ага-а-а!..

Розлючений Самійло кидався на діда, і прохромлював йому живіт наскрізь величезними кидальними вилами, і притискав до стерні, мов Георгій Побідоносець змія. Дід так страшенно кричав од болю, що листя на дубах шелестіло, а луна йшла така, що жаби плигали в озера, і ворона, про яку йтиме мова далі, піднімалась над лісом. Однак дід устигав якось розмахнутися знизу і так хряснути Самійла сокирою по лисині, що голова в нього розвалювалась надвоє, як кавун, і тоді Самійло... Отаке-то.

Ці страшні побійща закінчувалися десь аж надвечір, проте завжди щасливо. Всі виявлялися цілі і живі, тільки довго і важко хакали від внутрішнього вогню. Отамани були бліді од сильного бойового переляку і розходилися по куренях, грізно оглядаючись.

Полум'яний дід довго не міг прочахнути. Він був пристрасний воїн і випивав після бійки добрий глек холодної води, не забуваючи перехрестити воду перед тим, як пить.

— Давайте вже полуднувать, чи що!

— Який там полудень! Вечеряти вже пора, — одказував батько, поглядаючи з палкою ненавистю на ворожий курінь.

Після вечері зразу ж лягали спати. Часом я засинав ще до вечері, дивлячись на зорі або на Десну, або на вогонь, де варилася каша. Тоді батько або дід довго будили мене вечеряти, та вже важко було мені розплющити очі, і я падав з їх рук у сон, як лин в ополонку, тільки мене й бачили.

Дід любив спати під дубом. Перед тим, як заснути, він довго і якось так лагідно позіхав, ніби прощаючи світу всі його пустощі, і

розказував косарям про молоді свої літа, про чумацтво, про те, як колись все було не так. Все було краще. Річки й озера були глибші, риба більша й смачніша, а що вже грибів та ягід у лісі — не переносити, та й ліси були густіші, трави — вуж не пролізе, хіба тепер трави!

— Та що й казати, — зітхав під кушем косар Тройгуб. — Усе марніє, поганішає.

— Е-е! — філософує дід під дубом. — Тож було колись роси які, та води, та болота довго стояли. А тепереньки вже скоро, видимо, геть-чисто все повисихає й зведеться ні на що.

— Еге! Уже, казав той, до того, мабуть, воно йдеться, — погоджувався, зітхаючи крізь сон, Тройгуб.

— А комарів було! — захоплювався спогадами дід. — Дихати нічим, повірите, та здорові, як ведмеді. А тепер хіба се комарі? Так, наче їх і нема зовсім... Або деркачі. То ж було як почнуть тобі деркати вночі, спати не можна, щоб мене Господь покарав. А зараз де-не-де тобі деркне. О, чуєте? Мабуть, вже й на них перевід приходить...

Справді, два деркачі, що почали перегукуватися в траві над Десною, раптом притихли, немов почувуючи, що мова йде про їхню деркацьку долю.

Я слухав ці розмови, під дубами, і так мені чомусь робилося тоскно, так жалько, що світ споганіє, поки я виросту, і не буде вже сінокосу тоді, ні риби.

— Хто се тобі казав? — спитав мене батько, коли я приліз до нього й почав хлипати.

— Дід.

— Не слухай діда, синку. Дід старий, хіба він що розуміє. Старі люди дурні. І наш дід дурний, хіба ж розумний? Йому б тільки ото їсти та дурниці всякі говорити. Еж і приказка каже: «Голова сивіє, чоловік дурніє».

— А Десна не висохне, тату?

— Та не висохне. Ціла буде. Спи вже, годі.

— Так рибу виловлять.

— Не виловлять. Тепер, синку, риба розумна. Раніш люди були дурніші, то й риба була дурна. А тепер люди побіднішали, порозумнішали, то й риба стала, хоча й дрібна, ну, розумна та хитра — страх. Хто там тепер її піймає? Спи.

Я прислухаюсь. Щось заскрипіло і тихо десь плеснуло на Десні. Дивлюся — вогник: плоти пропливають. Чути людські голоси. Я тоді знов до батька:

— Тату!

— Що, синку?

— Що там за люди пливають?

— То здалека. Орловські. Руські люди, з Росії плывуть.

— А ми хто? Ми хіба не руські?

— Ні, ми не руські.

— А які ж ми, тату? Хто ми?

— А хто там нас знає, — якомсь журливо проказує мені батько. — Прості ми люди, синку... Хахли, ті, що хліб обробляють. Сказати би, мужики ми... Да... Ой-ой-ой... мужики, й квіт. Колись козаки, кажуть, були, а зараз тільки званіє зосталось.

— А дід каже, що колись комарі були великі...

— Ото хіба що. На комарах він знається багато. Ціле життя чу-макував по степах та годував їх, та гроші потім по шинках пропи-вав. Страшно згадати, що було...

— А що ж було? — почувся раптом винуватий голос діда.

— А що ж, не було? Мовчали б уже, — сумно якомсь одповів у темряву батько.

Вони ще про щось говорили, але я не все розумів. Почував тільки, засинаючи, що не все було добре в давнину на білому світі. Було лиха багато і великого смутку.

Стало тихо. Хропли косарі під дубами. Дід довго ще протяжно позіхав, потім перехрестив рота, корінь дуба, Десну і, обклавшись хрестами, заснув.

Почали гукати деркачі, перепел, бугай, ще якась птиця. Скину-лась здорова риба серед Десни, так я взяв і собі заснув.

Погодою у нас на сінокоші, казали, щось років з півтора ста заві-дувала ворона. Це була, так би мовити, наша фамільна ворона. Вона возсідала коло нашого куреня на високій сокорині і звідти бачила всіх нас і все, що ми пили, їли, яку рибу ловили, чи де зарізали деркачика косою чи перепілочку, бачила усіх пташок у нашій лісі, все чула і, найголовніше, віщувала погоду. Вона бездоганно вгаду-вала наближення дощу чи грому ще при безхмарному ясному небі, і тільки вже після того, як раптом вона крякне тричі спеціальним голосом, дід починав ні з того ні з сього кашляти і позіхати, і ми тді вже незабаром кидали граблі й вила і теж, позіхаючи, падали, як сонні, під копиці. Один тільки дядько Самійло не піддавався воронячим чарам. Навпаки, він тоді трусився від гніву.

— Га, не здохнеш ти! Киш, нечиста сило!..

Дядько Самійло не був ні професором, ні лікарем, ні інженером. Не був він, як уже можна догадатись по одному його імені і по тому, що тут писалось, ні суддею, ні справником, ні попом. Він нездатний був на високі посади. Він навіть не був добрим хліборобом. Він вважавсь поганим хліборобом. Його розумових здібностей не вистачало на сю складну і мудру професію.

Але, як і кожна майже людина, він мав свій талант і знайшов себе в ньому. Він був косар. Він був такий великий косар, що сусі-

ди забули навіть його прізвище і звали його Самійло-косар, а то й просто Косар. Орудував він косою, як добрий маляр пензлем, — легко і вправно. Коли б його пустити з косою просто, він обкосив би всю земну кулю, аби тільки була добра трава та хліб і каша.

Поza своїм талантом, як се водиться часто серед вузьких фахівців, він був людиною немудрою і навіть немічною.

Як не проклинав він ворону, як не загрожував їй кулаками, а не минуло й півгодини, як з-за лісу насунулась велика темно-сиза хмара й почав накрапати дощ.

Ворона знала кожного з нас, як облупленого, бачила — хто чим дише і чого хоче. Раз батько, розсердившись за дощ, що вона накаркала, попросив Тихона Бобиря, єдиного мисливця на всю округу, застрілити її з шомпольної рушниці. І що ви думаєте? Не встиг ще батько затулити рота, як вона знялась із своєї сокорини й перелетіла за Десну на високий дуб. І хоч Тихон категорично відмовився стріляти недозволену Законом Божим птицю, вона повернулася з дуба тільки ввечері і накаркала такого дощу й грому, що погноїла все сіно.

Тут читач може сказати, що така ворона нетипова і що дощ міг погноїти сіно і без її каркання, і без дідового кашлю, на основі чисто наукового метеорологічного прогнозу. Я скажу, — так, можливо. Але я й не збиравсь писати про типове. Я описую тільки таке, що було колись на Десні якраз тамечки, де в неї впадає Сейм.

До речі, раз уже мова зайшла про погоду і про мисливця, який одмовився вбивати вещеописану ворону, доведеться описати й самого мисливця. Тільки для повноти картини спробуємо змалювати його неповторний образ не звичайним способом, а, так би мовити, з точки зору качок, що водились у нашому озері. Зробити це доведеться не так для краси стилю, як для більшої правди, бо він же качок убивав, а не вони його.

— О! Вже кульгає... — кряче, було, стара качка своїм каченяткам. — Киш у ситняк! Ач, хитається, добра б йому не було...

Каченята миттю ховались хто куди, качка теж непомітно зникала під воду. На озері створювалась тиша. До берега наближався Тихон з рябим мисливським собакою. Якщо, пустуючи серед латаття, каченята робились неслухняні; збентежена мати-качка місця собі не знаходить:

— А рятуйте, ціліться! Бачите? Зараз бахне так, що пір'я з когось полетить...

Тихон Бобир дійсно вже цілився з берега.

— Ну, що ж тепер буде? Ой, пробочку, пропали ми... Тихо ж бо, кажу, не хлюпайте, бодай ви повиздихали!.. — крякала качка з розпачу. Каченята притихали й не рухались... Ніде не шелесне...

Так. Ну, тепер, поки гряде той постріл, ми маємо час розповісти про Тихона зі свого, людського, боку. Чоловік він був бідний і тому, аби не витратити зайвих зарядів, мусив зробитися снайпером. Проте вбивати диких качок йому доводилось не часто. Чому? Ось чому. У Тихона одна нога не була в злагоді з другою. Вона була значно коротшою, тоненькою і не розгиналася навіть у сні. Внаслідок такої діалектики природи всі качки, нирці, курочки, чайки, все наше птаство впізнавало його ще здалека і ховалося у ситняк або у воду, під латаття. Таким чином навіть крива нога, і та часом служила гармонії природи, її рівновазі.

Крім того, гармонії природи у великій мірі сприяла і Тихонова рушниця. Вона була така старовинна, що її курок мисливець носив завжди в кишені і надівав його, куди слід, вже перед самим пострілом. Цілитись Тихон любив довго.

— Ну, стріляйте вже, дядьку, — шепочу я Тихонові, а серце завмерло від страху: ну, зараз трахне! — Стріляйте... Он вже випливають... Хіба не бачите... Ну, дядьку!..

Я хутко набираю повітря і перестаю дихати. Від довгого чекання роблюся синім. Однак пострілу не чути. В найвирішальніший момент раптом виявилась відсутність курка. Де курок? Він, певно, одвалився якось і загубився у траві. Довго ми шарили кругом у траві й під кущем, вже сонце почало заходити, — нема курка. Ой, який я нещасний! А тут качки розлітались і сюди, і туди. Стара теж помітила, що в нас діла погані, та й собі впливла з цілим выводком.

— Стріляйте вже, чого поснули! — чути, гукає здалека батько.

— Ні, дядьку, сьогодні не вийде. Курок, мабуть, чи не дома в жилетці забув, — сумно відповів батькові Тихон і закульгав до села. Я трохи не заплакав. Собака таж зробився невеселий і, покрутившись, знехотя потюпав геть. Качки раділи, гуляли, плескались. Уже і в ніч пішло, а вони все плещуться.

Щоб ви знали, ні на яку іншу птицю, крім качок, у Тихона не піднімалася рука. І цілком зрозуміло: всяке дрібне птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок — можна було викосити косою в траві, якщо підвернеться, або ввіймати. А вже там про вальдшнепів, дупелів, кроншнепів, — ніхто навіть і не думав, що вони є взагалі на світі. Літає щось під лісом, як тінь, а що воно — хрін його знає. Не вгледити.

Диких звірів теж було мало — їжак, заєць, тхір. Вовки перевелись, і навіть саме слово «вовк» вважалося вже наче дідовою лайкою — «га, вовк би тебе з'їв». Водилися леви, ну теж дуже рідко. Один лише раз по висипу Десни пройшов був лев, та й то, кому не розказую, ніхто віри не йме.

А було ось як. Поставили ми з батьком перемети в Десні і пливемо до куреня в душогубці на палець од води. Вода тиха, небо зоряне, і так мені хороше плисти за водою, так легко, немов я не пливу, а лину в синьому просторі. Дивлюсь у воду — місяць у воді сміється. «Скинься, рибо», — думаю, — скидається риба. Гляну на небо: «Зірко, покотися», — котиться. Пахнуть трави над водою. Я до трав: «Дайте голос, трави», — гукають перепілки. Дивлюсь на чарівний, залитий срібним світлом берег: «Явися на березі лев», — появляється лев. Голова велична, кудлата грива і довгий з китицею хвіст. Іде поволі вздовж висипу над самою водою.

— Тату, гляньте — лев, — шепочу я батькові, як зачарований.

— Де там той лев. То ж... — далі батько почав пильно вдивлятися, і, коли човен порівнявся з левом, батько підняв весло і гучно лягнув плазом по воді. Ой, лев тоді як стрибне та як рикне! Луна покотилася громом. З мене вилітає душа. Весь берег, кручі, лози — вся округа переповнилась трепетом. Батько трохи весла не випустив, і вже на що був хоробрий, а теж засмутився і сидів нерухомо, аж поки нашу душогубку не однесло водою і не прибило до крутого берега. Посидівши ще мовчки з півгодини, ми оглянулись — ні висипу, ні лева: подався десь у лози.

До самого ранку горів у нас вогонь на курені над Десною. Мені було страшно і чомусь жалко лева. Ми не знали з батьком, що робити, коли почне він їсти наших коней чи діда, що спав під дубом. Я довго прислухавсь, чи не гукне він ще раз. Не гукнув. Перед сном мені так захотілось розвести левів і слонів, щоб було красиво скрізь і не зовсім спокійно. Мені набридли одні телята й коні.

На другий день казали вже, що ненадовго пощастило тому левові звільнитися з клітки. Коли трапилася аварія поїзда під Бахмачем і клітка мандрівного звіринця поламалась, виплигнув він на волю, глянув навкруги і так йому, очевидно, стало погано, так остогидли глядачі, й приборкувачі, і все на світі, що він махнув на все та й подався на Десну знайти собі хоч трохи відпочинку. Тільки не пройшов він і тридцяти верстов, як догнали його, оточили з усіх боків і вбили, бо він був лев. Не міг же він ходити серед телят і коней. Його ж у віз не запряжеш, яка з нього користь. Коли б ще вмів він гавкати чи мукати, — голос не годиться: гукає так, що листя в'яне й трави стеляться... Ну добре... Ой, що ж це я пишу! Здається, не плив я човником тієї ночі по Десні. Плив батько сам, а я лежав на курені, під дубом, коло діда. Може, й так. Ну, лев же все-таки проходив нашим берегом! І десь коло Спаського вбили його стражники! Чи він утік?..

Тут над левом, думаю, пора поставити крапку і перейти до опису домашніх тварин, бо вже чувається якась непевність в пері: вже прокидаються мої редактори в мені. Вони живуть навколо мене

скрізь. Один за лівим вухом ззаду, другий під правою рукою, третій за столом, четвертий в ліжку — для нічних редакцій. Вони повні всі здорового глузду і ненавидять неясності. Їх мета — щоб я писав або так, як усі, або трохи краще чи трохи гірше від інших.

Там, де моє серце холодне, вони підігривають його; де я починаю палати в огні своїх пристрастей, вони розхолоджують мій мозок, аби чогось не вийшло.

— Нехай, — кажу, — щось вийде. В моєму ділі треба, щоб вийшло. Благаю!

— Ні!

— Чому не написати, що коли я був хлопчиком на Десні, мені хотілось, аби скрізь водилися леви і щоб дикі птиці сідали мені на голову й на плечі не тільки в снах?

— Це неправдоподібно, і потім цього можуть не зрозуміти.

— Таж я маленький був і ще не мав тоді здорового глузду. Я почув тоді, що воно може пригодиться.

— Для чого?

— Ну, може, для щастя.

— Викреслюємо. Адже лева можна було й не побачити, якщо це навіть взагалі не фантазія.

— Ой!.. Нізачо!..

— Спокійно. Його можна замінити чимсь більш співзвучнішим. Можна написати правдиво про коней. Були ж у вас коні?

— Мені про коней соромно писати.

— Чому?

— Вони були худі й некрасиві.

— Ну, тоді можна їх узагальнити якось.

— Їх не можна узагальнити. Вони були коростяві. Крім того, наші коні були невеселі.

— Ну й що з того?

А вони таки справді були невеселі, і тому перед тим, як їх описувати, згадаю краще я щось утішне, а далі вже й до коней перейду.

Проживав у нас довго собака Пірат. Це був великий на зріст, немолодий вже, поважний і серйозний пес з двома волохатими хвостами і з двома парами очей, з яких верхня пара, коли придивитися ближче, виявлялася парою рудих плям на темному лобі.

Якось одного разу, загубившись у Борзні на ярмарку, де батько продавав дьоготь, Пірат щез. Пожаліли ми його, та на тому й скінчилось. Аж ось в неділю, тижнів через п'ять, якраз після обіду, коли ми сиділи всі коло хати, лузаючи насіння, дивимось — біжить Пірат, зморений, худючий. Уздрівши здалека весь наш рід і хату, він упав додолу і повз до нас кроків, може, сто на животі, перекидаючись на спину і голосно плачучи від повноти щастя, мов блудний син у святому письмі.

— Це я, ваш Пірат, впізнаєте? — гавкав він кризь сльози. — О, який я щасливий! Як тяжко було мені без вас!.. Повірите, трохи не здох від смутку, трохи не сказився, їй-Богу.

Він так зворушив нас слізьми, що навіть батько, який ненавидів одвертість почуттів, і той мало не сплакнув. Отаке буває на світі! Простий собака, а так збентежить чоловіка. Мати плакала ревно, приказувала з невимовною усмішкою: «Га, бодай ти здох! Ну, ви подумайте, собака, а такий жалісний і таке витворяє. Ач, як поває. Тьху, де ти, в нечистого, взявся?»

Нічого казати, розумний був, добрий пес. Він користавсь у нас всіма благами собачого життя не тільки за те, що був вірним сторожем і дозорцем. Він був пес-трудяка. Він любив допомагати в господарстві, виконуючи за власною ініціативою всяку роботу: носив з городу огірки в зубах і складав у саду в одну купку, випивав зайві курячі яйця. У нього підростав уже син, теж Пірат, ще молодий, веселий, спритний собачка. Він веселив своєю артистичною натурою цілий куток. Любив гру. Був, так би мовити, собачим артистом. Грав з телям, з поросятами, курми, грав з голубами й гусьми нашими й чужими. Часом удвох із своїм батьком, віддавшись високому собачому натхненню, вони догравались до такого, що гра закінчувалась каліцтвом чи смертю їх партнерів, і тоді обидва артисти або тікали, куди очі дивились, або прудко ховалися в тютюн, щоб пересидіти гострий період свого шельмування, поки люди не позбирають пір'я і не поїдять засмажену жертву мистецтва. Мати запевняла, що коли ми їли отак у саду курку, обидва Пірати дивились на нас з тютюну і по-собачому сміялися з нас.

— Га, бодай ви подошли! — гримне, було, раптом дід страшеним голосом, кидаючи в артистів кісткою. Ошельмовані винуваті митці кидались мовчки навтьоки, ламаючи тютюн, бодай їм добра не було.

Отож лізе таке в голову. Не спогади, а казна-що. Може, перейти до коней?

Да, так от коні...

Здавалось мені, що коні й корови щось знають, якусь недобру таємницю, тільки нікому не скажуть. Я почував їх полонену темну душу і вірив у віщування через них, особливо вночі, коли все жило по-іншому. Коні водилися в нас різні, бо батько часто їх міняв на ярмарку. Були часом хитрі й недобрі коні. Були нещасливі, ображені мужицькі кінські душі. Були перелякані, закляті, стурбовані або заморожені навіки грішники конячі.

Але всі вони були окремі від нас, пригноблені, засуджені безповоротно і навіки. І це було видно по заході сонця, коли довго дивитися зблизька у велике темно-сізе кінське око.

Один кінь у нас звався Мурай, другий Тягнибіда. Обидва вони були вже немолоді, сухорляві, некрасиві коні. Вже не пригадую, та, може, і ніхто не знав гаразд, яка була в їх масть. Короста з них аж сипалася скрізь, і вже вони чухались об що тільки можна. І куди було не глянеш у дворі, скрізь на всіх кілках, ушулах виднілися сліди їх чухання, неначе весь двір був у корості. Тому, очевидно, ні в житті ще, ні в письменстві не існувало хлопчика, що так би мріяв про кінську красу, як я, і так би соромивсь потворності. Мурай був уже вельми старий і невеселий. Тягнибіда хоч і молодший, зате розумніший і добріший за Мурая, проте підірваний на ноги, і тому, коли він пасся часом у болоті, ноги в нього залякали, і він падав між куп'ям у багно і мусив там лежати до ранку, бо коні ж не просять допомоги. А вже ранком, прокинувшись під сірками й свитками, ми витягали його з болота на сухе за хвіст, як іхтіозавра. Він дозволяв це робити і дививсь на нас, малих, з подякою і, як нам здавалося, з любов'ю. І я любив його за нещасливу долю і за розум. Він був розумний і добрий коняка, тільки ну абсолютно, аж ні найменшої краплиночки чогось там героїчного, чи мальовничого, чи того, що в піснях і в колядках про коней співають, і не питайте, — не було й натяку. Ох, яких ми мали красивих коней! Згадаю, і досі жаль і сором, хоч і пройшло вже півстоліття. Трудно жилось їм у нас. Роботи багато, харч поганий, збруя стерта, ніякої пошани. Люто часом кричав на них батько, і кляв, і бив їх раз у раз по чім попало, важко дихаючи і полотніючи од гніву.

Якось одного разу над Десною підслухав я вночі, на сіні лежачи і дивлячись на зорі, як після денної важкої праці коні розмовляли між собою, пасучись. Розмова йшла про нас, якраз про батька.

— І чого він такий лихий, ти не знаєш?

— Не знаю. Я ледве стою на ногах, отак натягався.

— А я що знаю? Теж нічого. Знаю хомут, голоблі і пугу. І ще хіба його лайку.

— Знаю і я його лайку. Наслухавсь доволі. Так чомусь сумно і недобре мені.

— Сумно й мені. Колись я бігав понад хмарами. — Тягнибіда розігнув шию і подививсь за Десну. — Тисячі літ, ще до возів і оранок, на моїй спині їздили пророки. Були в мене тоді ще крила. А пращур мій був кінський цар чи бог, колись казала мати.

— Були і в мене крила, та нема. Ні крил у мене вже, ні краси, тільки вавки на спині. Хоч би сіделку зробив порядну, сіделки немає. І так душа пригноблена його недоброю, а він, не знаю, як тебе, повіриш — нема тієї днини, щоб не бив. А толк який: валюся з ніг.

— Це правда. Тільки не нас він б'є.

— Балакай! Не нас! Болить же нам?

— Коніку, він б'є недолю свою. Худі ми, коростяві, і сили в нас мало, от що. А натура в нього старовинна, геройська, хіба йому таких треба, як ми? Учора, коли загруз я з возом у калюжі, і він трощив мене пужалном і носакми, і кричав, роззявивши рота, як лев, помітив я в його очах страждання, та таке палке, бездонно глибоченне, — куди там наше! І я подумав: і тобі болить, проклятий, бідний чоловіче.

— Тихо. Пасімося мовчки. Ось його хлопець зоріє, — сказав Мурай, помітивши мене під копицею.

Від того часу я ні разу не вдарив коня.

— Пустіть колядувати! — чую голос дівочий знадвору. Я — зирк у вікно: то не повний місяць з зоряного неба засвітив у хату перед Новим роком. В маленькім віконці, якраз проти печі, рожевіє на морозі дівоче лице.

— Пустіть колядувати! — питається ще раз.

— Співайте! — голосно одказує мати.

— Кому?

— Сашкові!

— «Молодець Сашечко та по торгу ходив, Святий вечір...» — заспівало зразу аж чотири дівки, і вже хто їх знає, чи то від морозу, чи такі дівчаті і слова колядки у зимовий вечір, тільки спів лунає так дзвінко і гучно, і світ став одразу такий урочистий, що в мене, малого, аж дух захопило. Притулившись на лавці край вікна під рушниками, щоб не помітили дівки, я весь перетворююсь на слух. І вони тоді довго і повільно, ніби линучи в безмежну далечінь часу, на сімсот, може, літ, виспівують мені талан. І ось, вслухаючись в чарівні слова, я починаю видіти: великий молодець, ходжу я по торгу з конем серед крамарів і купців. І мушу я ніби продати коня, бо слова мої співали так: «Ой коню, коню, ти порадо моя. Ой, порадь ти мене, та продам я тебе за малу ціну, за сто червінців». А кінь у яблуках, шия крута, червона стрічка в гриві, одспівує мені на вухо не продавати його і спогадати про себе. Я почуваю біля вуха його ніжні м'які губи, а слова коневі у дівчат такі, що повік пам'ятатиму: «Ой чи ти не забув, як у війську був, як ми з тобою бились з ордою, да як же за нами турки влягали, ой, да не самі турки, пополам з татарами. Да догнали ж бо нас аж на тихий Дунай, до крутого берега, — Святий вечір...»

Що ж мені робити? Вже коні ворожі іржуть на Дунаї і ворожі стріли піють недолю мені. Тоді, розкривши широко очі, я почуваю, ніби якась сила піднімає мене з лави і виносить з хати прямо на коня, і тут кінь мій скочив, «Дунай перескочив, да Дунай переско-

чив, коншта не вмочив, і ні шаблі кінця, ні мене, молодця, — Святий вечір...»

Я вертаюсь з Дунаю до хати, оглядаюсь: аж і мати співає, гойдаючи колиску, і в неї зовсім не хатня мрія, щось зовсім не буденне, ніби сама вона теж лине десь у просторах свого серця, і дівки за вікном на морозі під зоряним небом. Ой, як гарно! А Дунай широкий та глибокий. Вода холодна, аж сичить. А по тім боці турки й татарове лютують, що так багато я їх потоптав конем.

Потім співали другі й треті дівки. Чого тільки не чув я про себе. Там уже я і збирав війська, аж землі важко, і вибивав ворота у чужі городи, і орав поле сизими орлами, і засівав поле дрібним жемчугом, і мостив мости все тесовії, і постилав килими все шовковії, і сватав паняночку з-за Дунаечку, з-за Дунаечку королеву дочку. І лісами їхав — ліси шуміли. Мостами їхав — мости дзвеніли. Городами їхав — люди стрічали, поздоровляли, — Святий вечір...

Потім мене переносили вже зовсім сонного на піч. Там я і засинав на житі серед пісень, міцно обнімаючи за шию свого яблукатого коня. Там я давав собі слово ніколи не продавати його ні за які скарби. Так і не продав я його по сей день. Ой коню, коню, не продам я тебе. Як би часом не було мені трудно, як турки й татарове не обступали на торгу мене, не розлучуся з тобою ні за яку ціну.

От які були у нас коні.

Минули трохи згодом косовиця й жнива. Поспіли груші й яблука на Спаса. Малина й вишні одійшли давно. Пітани мені пошили нові, з довгими холошами, і повели до школи.

Учитель Левонтій Сизонович Опанасенко, старий уже, нервовий і сердитий, очевидно, чоловік, носив золоті гудзики й кокарду. Він здавався мені величезним паном, не меншим од справника чи судді. На зріст він був вищий од батька, що також надавало йому грізної сили.

— Это твой? — спитав він батька, зиркнувши на мене з-під окулярів утомленими очима.

— Так, звиніть, се мій хлопець, чи, сказати б, ребятынок меншенький, — відповів батько тихим чужим голосом, смиренным, як у церкві.

— А как зовут?

— Сашко.

— Тебя не спрашиваю. Пускай сам ответит, — сказав тоном слідчого учитель і знову прохромив мене своїм сірим оком.

Я мовчав. Навіть батько, і той якось трохи злякався.

— Ну?

Я вчепився одною рукою в батькові штани, другою за шапку і хотів був сказати своє ім'я, та голосу не стало. Рот спустів і висох.

— Как? — нахмурився вчитель.

— Сашко, — прощелестів я.

— Александр! — гукнув учитель і невдоволено глянув на батька. Потім знов перевів на мене очі і задав мені найбезглуздіше і найдурніше запитання, яке тільки міг придумати народний учитель:

— А как зовут твоего отца?

— Батько.

— Знаю, что батько. Зовут как?!

Ну, що ви скажете? Ми глянули з батьком один на одного і зразу догадалися, що діло наше програне. Проте в батька була ще, певно, якась крихітка надії.

— Ну, скажи, синку, як мене звать. Кажі-бо, не бійся, ну!

Я одчайдушно закрутив головою і так круто одвернувся, що трохи не впав, коли б не вдержався рукою за батькові штани. Якась нудьга підступила мені до горла. І так мені стало погано, погано.

— Ну, кажи-бо, не крутись. Чого мовчиш, ну? — батько хотів підказати мені своє ім'я, та, видно, теж посоромився і делікатно замовк. — Не скаже, звиняйте, малий ще. Соромиться.

— Не развитый! — промовив нерозумний учитель.

Ми з батьком пішли геть.

Було се в далекі старі часи, коли ми не мали ще здорового розуму. Тоді ще не знав я, що все проходить, все минає, забувається в неспинній зміні годин, що всі наші пригоди і вчинки течуть, як вода, між берегами часу. Тому душевні страждання мої були безмірні. Може, з годину світ здавався мені загубленим навкі. В такому стані, не схотівши навіть пообідати, вийшов я в сад і, спинившись недалеко вулика, почав щось робити. Раптом в розчинену шіріньку влітає бджола, ой! і дає жало, — рятуйте! В одну мить життя моє знов повертається на дев'яносто градусів. І-йї, як же я не закричу, та не забігаю, та не затупаю ногами! Ото був страх, ото був біль! Сльози покотилися з очей, як горох. Злякався Пірат і почав гавкати, сам не знаючи на кого, і високо стрибати на всі боки, аж поки і йому не вп'ялася бджола в самий язик. Тоді ми з криком і жалібним гавкотом обоє чкурнули в любисток, у смородину, де почало в нас припухати, — великий був страх, аж поки не приніс нам дід гнилих груш з похоронки, і ми не вернулись до хати.

А чи не занадто вже я славословлю старих своїх коней, і село, і стару свою хату? Чи не помиляюсь я в спогадах і почуттях?

Ні. Я не приверженець ні старого села, ні старих людей, ні старовини в цілому. Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм. Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до

моєї білої привітної хатини, і посилаю їм у далеке минуле своє благословення, я роблю ту лише «помилку», яку роблять і робитимуть, скільки й світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чари дитинства. Світ одкривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну. Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та юнацтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного, ніщо не гріє її, не будить радості, ані людяного суму. Безбарвна людина ота, яку посаду не посідала б вона, і труд її, не зогрітий теплим промінням часу, безбарвний.

Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє. Чому ж я мушу зневажати все минуле? Невже для того, щоб навчити онуків ненавидіти колись дороге й святе моє сучасне, що стане теж для них колись минулим у велику добу комунізму!

Було в минулому житті моїх батьків багато неладу, плачу, темряви й жалю. Неясні надії й марні сподівання знаходили собі могилу в горілці й сварах. А найбільш, чого їм відпустила доля, — роботи, тяжкої праці. Всі прожили свій вік нещасливо, кожен по-своєму — і прадід, і дід, і батько з матір'ю. Так, ніби всі були народжені для любові і мали всі талант до неї. Таж, певно, не знайшли одне одного чи не доглянули, і гнів, і ненависть, які були огідні їм ціле життя, підкинула їм ворожа чарівниця, і все життя облудні примари невпинно турбували їх і бентежили марно. І все життя їх було скорботним, як життя древніх. Вони не знали, як змінити його, і, віддаючи перевагу тому, чого не судила їм доба, не порадувались.

Тільки було це так давно, що майже все вже розтануло в далекім мареві часу, як сон, і потонуло. Одна лише Десна залилася нетлінною у стомленій уяві. Свята, чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій.

Нема тепер уже таких річок, як ти була колись, Десно, нема. Нема ні таємниць на річках, ні спокою. Ясно скрізь. Нема ні Бога, ані чорта, і жаль мене чомусь бере, що вже нема в річках русалок, і водяних-мірошників нема. Зате багато дачників тепер купається в трусах, на зло робочим людям, в гарячий літній час і, очевидно, на досаду, бо чого ж мені й досі так соромно відпочивати там, де працюють люди?

Тоді Десна була глибокою і бистрою рікою. У ній тоді ще не купавсь ніхто, і на пісках її майже ніхто ще не валявся голій. Ще ніколи було усім. Були ми всі тоді трудящі чи малі. Дівчата не купались навіть у свято, соромлячись скидати сорочки. Чоловікам з давніх-давен не личило купатись за звичаєм. Жінки ж боялися водою змити здоров'я. Купались тільки ми, малі. Була тоді ще дів-

кою Десна, а я — здивованим маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима.

Благословенна будь, моя незаймана дівице Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя.

Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах.

1954—1955 рр.

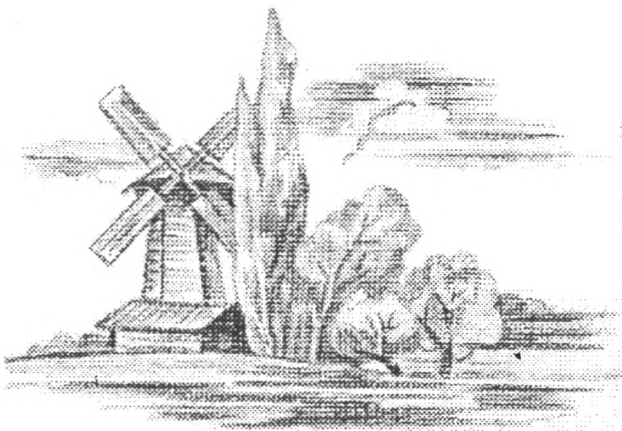

Aleksander
Dowżenko

Zaczarowana
Desna

Opowieść filmowa

W tym krótkim szkicu autobiograficznej opowieści filmowej autor pragnie na wstępie uczynić pewnego rodzaju wyznanie: w jego realny, codzienny świat coraz częściej zaczynają wkradać się wspomnienia.

Co je wywołuje? Długie lata rozłąki z ziemią ojców? Czy też tak już jest człowiek zaprogramowany, że przychodzi czas, kiedy poznane w dawno minionym dzieciństwie bajki i modlitwy wynurzają się z pamięci i zapełniają cały nasz mikrokosmos, niezależnie od tego, gdzie się znajdujemy?

A może i jedno, i drugie i to w takim samym stopniu, co przemożne pragnienie podczas grzebania się w bliskich sercu zabawkach dziecięcych, zawsze jakoś tam przebijających przez nasze dzieła, pragnienie, by uświadomić sobie istotę swojej istoty, o pierwszym brzasku, u samych praźródła. Pierwsze radości i smutki, i uroki pierwszych zachwyceń dziecięcych...

Jak pięknie i wesoło było w naszym ogrodzie! Kiedy wyszło się z sieni i spojrzęło, wszędzie wokół wszystko zielone i bujne. A gdy jeszcze sad zakwitnął wiosną! A co się działo na początku lata: ogórki kwitną, arbuzy kwitną, ziemniaki kwitną. Kwitną maliny, porzeczki, tytoń i fasola. A ile słoneczników, maku, buraków, lebiody, kopru, marchwi! Czego to też nie nasadzi nasza niespożyta matka!

— Niczego na świecie tak nie lubię, jak sadzić coś tam w ziemi, żeby potem rośło. To mi dopiero radość, kiedy wyłazi z ziemi taka czy inna roślina — lubią mawiać matka.

Ogród tak był zapełniony roślinami, że w środku lata nie mogły już w nim się pomieścić. Właziły jedna na drugą, spletały się, dusiły w tym tłoku, wspinały na stajnię, na strzechę, wypełzały na płot, arbuzy zaś zwisały z płotu wprost na ulicę.

A malin — i czerwonych, i białych! A wisien, a słodkich gruszek! Bywało, jak się najesz, to przez cały dzień brzuch był jak bęben.

I rosło jeszcze, pamiętam, mnóstwo tytoniu, w którym my, malcy, chodziliśmy jak w lesie, gdzie pojawiły się pierwsze zgrubienia z pracy na dziecięcych dłoniach. A za starą szopą rosły wzdłuż płotu duże krzaki porzeczek, bzu i jeszcze jakichś nie znanych roślin. Tam w tajemnicy przed matką niosły się kury i różne drobne ptactwo. Rzadko tam zapuszczaliśmy się, bo było ciemno nawet w dzień i baliśmy się żmij. Któż z nas nie bał się w dzieciństwie żmii, jakiej przez całe życie nie widział na oczy?...

Koło domu, który stał w sadzie, kwitły kwiaty, a za chatą, naprzeciw drzwi od sieni, koło wisien, była porośnięta piołunem stara piwnica z otwartą pokrywą, skąd zanosilo zawsze pleśnią. O zmierzchu skakały w niej żaby, a były pewno i żmije.

Na tej piwnicy lubił sypiać dziadek.

Nasz dziadek był bardzo podobny do Pana Boga. Kiedy się modliłem, zawsze miałem przed oczami wiszący na pokuciu portret dziadka w starych srebrzystych szatach, podczas gdy sam dziadek leżał na piecu i cicho pokaszliwał, słuchając skierowanych do siebie modlitw.

W niedzielę przed obrazami świętych paliła się mała niebieska lampka, w której zawsze gromadziło się pełno much. Święty Mikołaj z obrazu też był podobny do dziadka, zwłaszcza kiedy dziadek przystrzygał sobie czasem brodę i wypijał przed obiadem kieliszek wódki z pieprzem, a mama się nie kłóciła. Święty Fedosy podobny był raczej do ojca. Nie modliłem się do tego świętego o ciemnej brodzie, który trzymał w ręku pastorał, owinięty nie wiadomo dlaczego białą chustką. A Pan Bóg, podobny do dziadka, trzymał w jednej ręce okrągłą solniczkę, a koniuszkami trzech palców drugiej ręki jakby zamierzał wziąć ząbek czosnku.

Zwali naszego dziadka, jak się dopiero później dowiedziałem, Semenem. Był wysoki i chudy, miał wysokie czoło oraz długie, faliste siwe włosy i białą brodę. Jeszcze z młodych czumackich lat została mu wydatna przepuklina. Pachniał ciepłą ziemią i trochę młynem. Był piśmienny w zakresie cerkiewnym i lubił w niedzielę czytać z namaszczeniem psalterz. Ani dziadek, ani my nic z tego nie rozumieliśmy, ale to właśnie nas podniecało jak jakaś dziwna tajemnica, która nadawała czytany tekstom osobliwy, niecodzienny sens.

Matka nienawidziła dziadka i uważała go za czarnoksiężnika. Nie wierzyliśmy w to i zawsze braliśmy dziadka w obronę przed jej napaściami, bo przecież psalterz był w środku nie czarny, lecz biały, a gruba skórzana okładka była jasnobrunatna jak hreczany miód czy stara cholewa. Zresztą matka po kryjomu zniszczyła ten psalterz. Spaliła go w piecu, każdą kartkę oddzielnie, bojąc się, że gdyby wrzuciła od razu cały, mógłby wybuchnąć i rozsadzić piec.

Dziadek lubił pogawędzić i cenił sobie dobre słowo. Czasami jadąc na łąkę, kiedy ktoś pytał go o drogę do Borzny lub Baturyna, długo stał na środku i, wymachując batem, krzyczał za podróżnym:

— Prosto i prosto, i prosto, i nigdzie nie skręcajcie!... Dobry człowiek pojechał, niech mu Pan Bóg da zdrowie — wzdychał łagodnie, kiedy podróżny wreszcie zniknął w krzakach.

— A kto to jest, dziadku? Skąd on?

— A Pan Bóg go wie, czy ja wiem... No, co stoisz jak wryty? — zwracał się dziadek do konia, siadając na wóz. — No, jazda, ruszaj...

Był on naszym dobrym duchem łąki i ryb. Najlepiej z nas wszystkich umiał zbierać grzyby i jagody. Rozmawiał z koźmi, z cielętami, z trawą, ze starą gruszą i dębem — z wszystkim żywym, co wokół rosnęło i poruszało się. A kiedy nałowimy czasem ryb niewodem lub wędką i przyniesiemy do szopy, dziadek uśmiechając się kpiąco kiwa głową i mówi z uczuciem żalu, który z biegiem czasu będzie zawierał coraz więcej akcentów rezygnacji:

— Phi, alboż to ryba? To nie ryba, ale licho wie co. Kiedyś, żebyście wiedzieli, były ryby! Ot, bywało, jak pójdziemy z nieboszczykiem Nazarem, Panie świeć nad jego duszą...

I tu dziadek wiódł nas w gąszcz takich baśniowych starych czasów, że przestawaliśmy oddychać i bić na łydkach i na szyi komary, które gryzły nas teraz bez przeszkód i piły naszą krew, i już dawno wieczór zapadł i wielkie sumy rzucały się w Desnie, wśród gwiazd, a my ciągle słuchaliśmy z szeroko otwartymi oczami, aż wreszcie usypialiśmy w pachnącym sianie pod dębami nad zaczarowaną rzeką Desną.

Dziadek uważał za najlepszą rybę lina. Nie łowił ich w jeziorach ani niewodem, ani na wędkę, lecz wybierał je jakoś z wody po prostu rękami, jak chiński kuglarz. Liny jakby same podpływały do jego rąk. Mówiono, że znał jakieś zaklęcie.

Latem dziadek lubił na piwnicy wygrzewać się na słońcu, zwłaszcza w południe, kiedy prażyło tak, że my wszyscy, i nasz kot, i pies, i kury, chowaliśmy się pod lubczyk, porzeczeki lub tytoń. Wtedy właśnie najbardziej się rozkoszował...

Dziadek lubił słońce ponad wszystko. Przeżył pod słońcem około stu lat i nigdy nie krył się przed nim w cień. Tak też właśnie, leżąc na piwnicy, blisko jabłoni, zmarł w promieniach słońca, kiedy przyszedł jego czas.

Dziadek lubił kaszleć. Niekiedy kaszlał tak długo i głośno, że mimo naszych wysiłków nie udawało się nam go przedrzeźnić. Jego kaszel słysząc było w całym przysiółku. Kaszel ten pozwalał starym ludziom przepowiadać pogodę. Czasem, kiedy słońce dobrze przypiekło, dziadek aż siniał od kaszlu i charczenia, ryczał jak lew i wył jak wilk, przyciskając obu rękami spodnie w tym miejscu, gdzie była przepuklina i zadzierając w górę nogi jak mały chłopczyk. Wówczas Pirat, który spał obok dziadka na trawie, zrywał się, dawał nura w lubczyk i z przestrachu szczekał stamtąd na dziadka.

— Chociaż ty mi tu nie czekaj. Wystarczy, że ja szczekam — żalił się dziadek.

— Hau, hau!

— A bodaj ci kość stanęła w gardle! Yhy-yhy!...

W środku zaczynały mu nagle grać tysiące cieniutkich fujarek. Kaszel bulgotał w piersiach jak lawa w wulkanie, długo i groźnie, i po jakimś czasie, kiedy fujarki wyciągały najwyższe tony i dziadek był już zupełnie siny, jak kwiat

powoju, wulkan wybuchał; uciekaliśmy wtedy gdzie popadło, ale długo jeszcze gonili nas dziadkowe gromy i przynoszące ulgę postękiwania.

Kiedy pewnego razu uciekałem tak od dziadkowego ryku, wyskoczyłem z porzeczek prosto w tytoń. Był wysoki i bardzo gęsty. Kwitł właśnie wielkimi, żółtymi gronami, przypominającymi ornamenty na popiej ryzie, a nad kwiatami unosiły się ledwo widoczne w rozedrganym powietrzu pszczoły. Od razu oplotły mnie duże tytoniowe liście. Upadłem w zielony gąszcz i położyłem pod liśćmi do ogórków.

W ogórkach też były pszczoły. Przysiadaly na krótko na kwiatkach i latały od słonecznika do maku i od maku do ula tak szybko, że mimo iż starałem się zwrócić na siebie ich uwagę i drażniłem je na różne sposoby, nie miały czasu na to, by mnie ugryźć. Żądło pszczoły boli, ale kiedy zacznie się płakać, dziadek lub matka dają miedziaka, który trzeba przyłożyć do bolącego miejsca. Wtedy ból szybko przechodził, a za kopiejkę można było kupić u Masija aż cztery cukierki i ssać je ze smakiem aż do wieczora.

Pokręciwszy się koło pszczół i najadłszy się ogórkowych pączków, natrafiłem na marchew. Rosła ona wszędzie między ogórkami równym kędzierzawym rządkiem. Obejrzałem się, czy ktoś nie patrzy. Nie, nikt mnie nie widział. Wokół tylko drzemiący tytoń, mak, wysoka jak topola kukurydza i słoneczniki. Czyste południowe niebo i tak cicho, jakby wszystko posnęło. Tylko pszczoły brzęczą i gdzieś zza tytoniu, od strony piwnicy dochodzi dziadkowy kaszel. Rzuciliśmy się więc z Piratem do marchwi. Wyrrywam jedną — małą. Nać duża, ale sama marchew drobniutka, biała i zupełnie niesłodka. Wyrrywam drugą — jeszcze cieńsza. Trzecia — cienka. A tak mi się zachciało marchwi, że trzęsę się cały. Przebrałem cały rząd, ale nie znalazłem ani jednej. Obejrzałem się. Co robić? Posadziłem wszystkie wyrwane marchewki z powrotem, niech rosną, myślę sobie, i ruszyłem dalej na poszukiwanie czegoś smacznego.

Jakoś długo włóczyłem się po ogrodzie. Po marchwi wysysałem miód z tytoniowych kwiatów i z kwiatu arbuźów, rosnących pod płotem, próbowałem zielonych bodziszczków i białego maku jeszcze z mleczkami, pokosztowałem wiśniowego kleju z wisien, ponadgryzałem na jabłoni dziesiątki zielonych kwaśnych jablek i chciałem już wracać do domu. Aż tu patrzę: prababka, mama dziadka, coś tam krząta się koło marchwi. Więc ja biegiem. A ona zerk i za mną. Którędy tu uciekać, więc przez słoneczniki, przewróciłem jeden, drugi.

— Jak biegniesz, bodaj ci nogi uschły!

Więc ja w tytoń. «Dam nura w maliny — myślę sobie — a potem przełożę się pod tytoniem». Pirat za mną.

— Gdzie leziesz w tytoń i łamiesz go, bodaj ci ręce i nogi połamało! A bodajś nie wylazł z tego tytoniu do świętego nigdy! Żebyś zwiądl, ośle, tak jak ta marchew zwiądła od twoich katorżniczych rąk!

Nie zagłębiając się w historyczną analizę niektórych kulturalnych przeżyć, trzeba powiedzieć, że u nas na Ukrainie prości ludzie nie bardzo wierzyli w Boga. A jeśli już wierzyli, to raczej w Matkę Boską oraz w świętych: Mikołaja, Piotra, Ilię i Pantelejmona. Wierzyli też w nieczystą siłę. A samego Boga,

nie to żeby nie uznawali, ale po prostu przez delikatność nie odważali się bezpośrednio niepokoić. Ludzie prości dobrze wychowani, do jakich należała również moja rodzina, uważali w swej skromności, że Boskie wtrącanie się w ich codzienne sprawy byłoby czymś niewłaściwym. Dlatego też zwracali się w swych modlitwach z różnymi prośbami do niższych instancji, jako to do wspomnianych już Mikołaja, Piotra i innych. Kobiety miały własną udeptaną ścieżkę: wszystkie swoje kłopoty powierzały Matce Boskiej, która przekazywała je Synowi czy Świętemu Duchowi w postaci gołębic.

Ludzie wierzyli w moc świąt. Pamiętam, jak babka często wołała do mnie: «Ażeby cię pobiło święte Boże Narodzenie» albo «Pobij go, święta Wielkanoc».

Otóż, rzuciwszy się przez tytoń do sadu, moja prababka, w biegu upadła na kolana. I tak jak dziadek lubił słońce, tak jego matka, którą zwali, jak też dopiero później się dowiedziałem, Marusią, bardzo lubiła przeklinać. Przeklinała wszystko, co wpadło jej w oczy: świnię, kury, prosięta, żeby nie kwiczały, Pirata, żeby nie szcekał, przeklinała dzieci i sąsiadów. Kota przeklinała po kilka razy dziennie tak skutecznie, że w końcu zachorował i zdechł gdzieś w tytoniu.

Prababka była malutka i bardzo ruchliwa. Oczy miała takie świdrujące i bystre, że nic nie mogło się przed nią ukryć. Mogła nie jeść przez trzy dni, ale bez przekleństw nie wyżyłaby nawet jednego dnia. Były one jej duchową strawą. Z najblźszego powodu płynęły jej z ust niepowstrzymanym potokiem jak wiersze natchnionego poety. Różowiły się wówczas jej policzki, a oczy błyszczały. Była to twórczość jej porywczej, ciemnej, zestarzałej natury.

— Matko Boska, królowo niebieska — krzyczała babka zwracając się do nieba — najmilsza moja, wielka święta męczennico, skarż tego durnia swoją świętą ręką! Tak jak on powyrywał z szarej ziemi tę marcheweczkę, tak ty, królowo miłosierdzia, powykrczaj mu rączki i nóżki, połam mu, święta władczyni, paluszki i przeguby. Królowo niebieska, orędowniczko moja litościwa, weź mnie w obronę, wysłuchaj mojej modlitwy, żeby on rósł nie w górę, ale w dół, i żeby nie usłyszał już nigdy ani Bożej kukułki, ani Bożego gromu. Święty Mikołaju, co tak chętny jesteś do pomagania, święty Jerzy, święty Grzegorz na białym koniu i w białym siodle, skarżcie go swoją świętą prawicą, żeby już nigdy nie mógł jeść marchewki, bodajby go syfilis zżarł i wrzody go zgnoily, bodajby go czerw stoczył...

Babka żegnała się z takim zapalem, patrząc w niebo, że aż trzeszczała od ciągłego żegnania się.

A w malinach leżał zrzucony z nieba maleńki aniołek i płakał bez łez. Spadł nieoczekiwanie z bezchmurnego błękitnego nieba na ziemię i połamał sobie koło marchwi swoje delikatne skrzydła. To byłem ja. Przyczajony w malinach za porzeczkami słuchałem babcinych modlitw jak urzeczony. Bałem się ruszyć nawet palcem, żeby przypadkiem Matka Boska nie dostrzegła z nieba, że jestem tu w malinach. Nawet Pirat patrzył spod porzeczek na babkę z lękiem.

Nie wiem, czym by się zakończyły babcine modlitwy. Może by mi powykręcało ręce i nogi, gdyby nagle nie rozległ się głos dziadka, którego obudziły modlitwy mojej prababki.

— Mamo, a czy nie przynieślibyście mi miseczeki kompotu? — zwrócił się do matki. — Tak mnie coś w żołądku piecze!

— Co? A, to ty tu leżysz, żebyś już nigdy nie wstał! — przeniosły się modlitwy prababki ze mnie na mojego dziadka. — Zaraz przyniosę, bodaj ciebie franca zżarła, żebyś jadł i nigdy nie mógł się najeść, żeby cię rozerwało, żebyś był pękł jeszcze w kołysce!...

Baba weszła do chaty, a «Pan Bóg» na piwnicy patrzył za nią z cichym uśmiechem.

Nie słyszałem, o czym dziadek rozmawiał przy kompocie ze swoją mamą. Nie w głowie mi były rozmowy i kompot. Wpętnałem cichutko w maliniak, prawie aż do samych żmij, nie wiedząc, gdzie się podziac i co robić.

«Ech, żeby tak tu umrzeć w tych malinach. Niechby wtedy szukali, płakali nade mną, żalowali mnie, że byłem sprytnym chłopcem i świętą duszyczką. Potem zanieśliby mnie do grobu, a ja koło grobu ożyłbym, ale czemu koło grobu, wcześniej bym ożył i jakbym się poderwał, a babka uciekłaby ze strachu i nie wróciła już, a my wtedy do chaty i za kutię¹». Bardzo lubiłem kutię.

U nas umarło już pięciu chłopczyków i dwie dziewczynki. Umarli jeszcze jako małe dzieci.

Chciałem bardzo wrócić do domu. Przeczółgałem się pod płotem, poza kupę gnoju, obok grządkę z arbuzami, wszedłem cicho do ciemnej sieni i stanąłem przed drzwiami izby.

«Zaraz wejdę i wszystko zobaczę».

Zrobiło mi się w środku chłodno, jakbym się najadł mięty. Otworzyłem drzwi.

Nie wiadomo, kto i kiedy zbudował naszą chatę, jacy majstrowie. Myśmy byli przekonani, że nikt w ogóle jej nie budował, że wyrosła sama między gruszą i ogrodową piwnicą jak pieczarka, zresztą podobna była do starej białej pieczarki. Chata była bardzo malownicza. Jedno, co nie podobało się w niej, i to nie nam, lecz matce, to okna, wrastające w ziemię, i brak zamków. U nas nic się nie zamykało. Wchodźcie, proszę bardzo, nie pytając się, czy można. Prosimy! Matka uskarżała się na ciasnotę, ale nam, małym, przestrzeni i piękna wystarczało, a kiedy jeszcze spojrzęło się w okno, widać było i słońce i grusze, i niebo. A na białej ścianie, pod świętymi, wisiało aż do kredensu wiele pięknych obrazów: Począjowska Ławra, Kijowska Ławra, klasztor Nowy Atos, widok klasztoru Symono-Kananickiego w pobliżu miasta Suchumi na Kaukazie. Nad klasztorami wisiały w powietrzu obrazy Matki Bożej z ozdobnie haftowanymi ręcznikami oraz fruwały białe anioły skrzydlate jak gęsi.

¹ Na wsi ukraińskiej jada się kutię nie tylko w wigilię Bożego Narodzenia, lecz również podczas stypy (*przyp. tłum.*).

Jednak obrazem nad obrazami był Sąd Ostateczny, który matka kupiła na jarmarku za kurę jako przestrożę dla swych wrogów: babki, dziadka i ojca. Obraz ten był tak straszny, a jednocześnie tak pouczający, że nawet Pirat bał się spojrzeć na niego. Górną część obrazu zajmował nasz dziadek wraz ze wszystkimi świętymi. W części środkowej umarli wyłazili z trumien — jedni w górę do raju, inni w dół. Przez cały obraz, środkiem i dołem, pełzał w pierścieniowych splotach olbrzymi niebieski wąż. Był on o wiele grubszy od tych węży, jakie kiedyś zabijaliśmy w arbuzach. A pod wężem wszystko paliło się jak podczas pożaru. Było to piekło. Gorzały tam grzeszne dusze wraz z diabłami. U samego dołu w ramach było coś w rodzaju prospektu czy cennika kar za grzechy. Kto kłamał, wisiał nad ogniem na haku za język, kto nie pościł — za brzuch. Kto w czasie postu pije pò kryjomu tłuste mleko, albo smaży jajecznicę ze słoniną, ten na gorącej patelni gołym tyłkiem leżeć będzie; kto się kłócił, ten odwrotnie — będzie lizał patelnię językiem.

Wiele było grzechów i wiele kar, ale jakoś nikt się ich nie bał. Początkowo bardzo się bałem tego obrazu, stopniowo jednak przywykłem jak żołnierz na wojnie przyzwyczajają się do huków armat.

W naszej rodzinie prawie wszyscy byli grzeszni: niedostatki, gorące temperamy, mnóstwo pracy i kłopotów gospodarskich, do tego jeszcze dziedziczna skłonność do ostrego słowa, więc chociaż niekiedy myśleli o raju, to raczej spodziewali się piekła z dolnej części obrazu.

Ojcu diabli wlewali do ust gorącą smołę, żeby nie pił wódki i nie bił matki. Babka liżała rozpaloną patelnię za swój długi ozór i za to, że była czarownicą. Dziadka (mama przysięgała na wszystkie świętości, że to prawda) trzymał w rękach sam diabeł za to, że był czarnoksiężnikiem i że, czytając w niedzielę czarnoksiężski psalterz, zadawał jej uroki, od których ona już trzeci rok choruje; wiadomo, że czarnoksiężski, bo często darła po kryjomu kartki z tej czarnej księgi i rozrzucała ich skrawki w stajni, w szopie, w arbuzach, w maliniaku, a one same potem zlatywały się do skórzanej okładki. A prócz tego kiedyś, bardzo dawno już temu, żmija przynosiła w nocy pieniądze na piec dla nieboszczyka ojca mego dziadka, Tarasa.

I rzeczywiście, w dolnym prawym kącie obrazu na diabelskich rękach siedział dziadek. Co prawda nie był podobny do naszego dziadka, bo był goły jak w łaźni i brodę miał nie białą, lecz rudą, osmoloną ogniem, a sterczące na głowie włosy aż skwierczały w płomieniach. W rękach trzymał dziadek sakiewkę z pieniędzmi.

Mój starszy brat Owram już dawno został przeklęty przez babkę i jego naga dusza leciała na łeb na szyję z lewego górnego kąta obrazu prosto do piekła za to, że kradł gołębie ze strychu i wykradał słoninę z komory w czasie postu. Prócz tego Owram przepadał za kozuchem z mleka, które stało w glinianych garnkach w piwnicy i w komorze.

Sama matka natomiast zaklinała się, że będzie w raju pośród świętych jako zboleła męczennica, która karmi swoich wrogów, dziadka i babkę, i dogadza im.

Matka błagała świętego Jerzego, który zdeptał smoka koniem, żeby tak samo zdeptał jej wrogów — ojca, dziadka i babkę, bo zmarnowali jej życie.

Matka przysięgała, że kiedy jeszcze jako dziewczyna spała w komorze, pewnej nocy zjawił się jej we śnie święty Jerzy w białych popich szatach, na białym koniu, z długą spisą, a kiedy ona zaczęła z przestrachu jęczeć, spytał:

— To ty, Odarko?

— Ja.

— Nie bój się, to ja, święty Jerzy, przysniłem ci się, żeby przekazać ci znak. Będiesz teraz, Odarko, czynić ludziom dobro w moim imieniu...

Od tego czasu, dziesięć czy dwadzieścia lat temu, matka poczuła się wróżką i zaczęła leczyć ludzi z bólu zębów, z zadanych uroków i z przestachu, chociaż sama ciągle chorowała.

— Patrzenie, gdzie jestem — pokazywała niekiedy na jakąś świętą duszę w pobliżu Matki Boskiej, u góry obrazu Sądu Ostatecznego. — Widzicie?

Matka tak często dotykała palcami tej pobożnej duszyczki, że zamiast twarzy miała ona brązową plamę, jak stolica na mapie. Ale z czasem sprawy matki popsęły się. Jakoś długo już nie dawała babce jeść. A wtedy babka nakupiła w cerkwi świeczek przeciw matce i postawiła je przed obrazem Pana Boga. A wiadomo, że po czymś takim żadna dusza nie może dostać się do raj. Od tego czasu matka zaczęła ciężko chorować i po nocach dusił ją często pokuc. Mieszkał on u nas w kominie. Powiadają, że nie wydawał nigdy żadnego głosu i podobny był do czarnego kożucha obróconego futrem na wierzch.

Tak naprawdę, to jedynym świętym w naszym domu byłem dotąd ja. Lecz skończyła się moja świętość. Nie trzeba było zabierać się do marchewki. Niechby sobie rosła. A teraz jestem już grzeszny. Co się ze mną stanie?

Po wejściu do chaty podkradłem się cichutko pod obraz Sądu Ostatecznego i zacząłem pilnie, jakoś zupełnie po nowemu przyglądać się karom piekielnym, przedstawionym u dołu obrazu. Nie miałem odwagi spojrzeć w górę. Tam mnie już nie było.

Na jaką karę zasłużyła moja ciepła jeszcze od grzechu dusza? Chyba za pierwszy grzech na niezbyt wielką, nie gorszą od tego ognia po kostki w lewym kącie obrazu. Oj-oj-ojej!...

Spojrzałem po raz ostatni na świętych, gdzie siedział ich komitet, i zrobiło mi się tak żal, że już do nich nie należę i będę na wieki w tym piekle na dole, i tak strasznie żalowałem, że nie wytrzymałem, przytuliłem głowę do piekła, akurat pod dziadkową sakiewką, i gorzko zapłakałem.

Od spoglądania na kary piekielne zaczęły mnie piec pięty, więc szybko pobiegłem przez sieni i podwórze do stodoły na palcach, jakby po rozpalonej patelni, którą babka lizała językiem. Wtedy nic jeszcze nie pisali w gazetach o moich amoralnych czynach, ale dobrze pamiętam, że świat, do którego należałem wówczas, bardzo ostro zareagował na mój rozpaczliwy krzyk na tej rozpalonej patelni. Z łopotem skrzydeł wzbily się nad chatą gołębie, zagdakały kury, zakwiczały prosięta, Pirat obudził się i zaszczekał: «A kto tam biega po pod-

wóru?» Następnie skrzypnęły złowieszczo drzwi i na progu ciemnej komory zjawiała się babka:

— A ty czego wrzeszczysz, bodajbyś się udławił?! Żebyś tak krzyczał i nie mógł przestać! — a potem do Matki Bożej w niebie: — Matko Boska, królowo niebieska! Tak jak on nie daje mi spokoju, tak i ty mu nie daj ani na tym, ani na tamtym świecie!...

Potem ujrzała krążące nad chatą gołębie i zwróciła się do nich:

— Gołębeczki moje, święci moi obrońcy! Żeby on nie zobaczył już nigdy waszych świętych piórek i nie słyszał waszego niebiańskiego gruchania! Żeby nie wyszedł ani na krawca, ani na szewca, ani na cieślę, ani na młoczarza...

A potem baba zaczęła układać o mnie pieśń, śpiewając ją jak kolędę:

Ani na oracza w polu, ani na kosiarza łąki,

Nie daj Panie Boże.

Ani na kosiarza łąki, ani też na kupca w drodze,

Oj, nie na kupca w drodze ani rybaka na morzu.

Potem, kiedy gołębie posiadały już na strzechę, babka znowu przeszła na uroczystą prozę:

— Skarżcie go, święte gołębeczki, i ty, Matko Boża, taką pracą, żeby nie zasnął ni snu, ni obpoczynku, i dajcie mu, błagam was, takiego naczelnika...

Dokładnej charakterystyki mego przyszłego naczelnika już nie słyszałem. Nie naczelników miałem w głowie. Trzeba było się ratować, póki nie za późno. Włożyłem szybko do starego czółna, które stało w stodole, w kącie na różne niepotrzebne graty, i zacząłem rozmyślać, co powinienem zrobić dla odzyskania świętości.

I właśnie wówczas po raz pierwszy w życiu postanowiłem spełniać dobre uczynki. «Nie będę jeść z omastą przez cały tydzień. Będę przynosić dziadkowi wodę na piwnicę ogrodową ile tylko zechce i zacznę chodzić do cerkwi». A potem, patrząc na jaskółki, pomyślałem jeszcze: «Gdyby tak z gniazda powypadały małe jaskółeczki! Zaraz nakarmiłbym je muchami i chlebem, żeby tylko jaskółka widziała, do jakich czynów jestem zdolny, i powiedziała o tym Panu Jezusowi».

Ale jaskółeczki nie wypadały z gniazda, tylko żałośnie piszczały z otwartymi dzióbkami, a wokół gniazda nieustannie krążyli ich rodzice i znosili im muszki.

«Co by tu zrobić? — zastanawiałem się, zostawiwszy w spokoju jaskółki. — Pójdę na ulicę okazywać szacunek wielkim ludziom. Dziadek mówił, że za to odpuszcza się na tamtym świecie wiele różnych grzechów. Będę zdejmował przed nimi czapkę i mówił: «Dzień dobry!» Akurat w czółnie poniewierała się jakaś czapka. Była to stara czapka dziadkowa. Teraz nie ma już takich czapek. Nie szyją już takich, a i czółen takich jak to też już nie ma. Czapka była gruba i przypominała miedziany kocioł. I ciężka też była jak dobry kociołek. Przez jakiś czas długo leżała w sieni pod stępą. Kotka kociła się w niej, ale potem ba-

ba potopiła kocięta w sadzawce, a czapkę wrzuciła do czółna, dlatego zalatywała ta czapka nie dziadkiem, lecz kotami. No, ale nie było co się zastanawiać. Żeby było tylko co zdjąć z głowy dla okazania szacunku. Włożyłem czapkę na głowę — spadła mi aż na usta — i wyszedłem za wrota.

Ulica była pusta. Wszyscy dorośli pracowali w polu. Tylko koło sklepu, akurat naprzeciw studni z żurawiem, siedział na ganku w czarnym surducie sklepikarz Masij, przypominający jaskółkę. Nie chciałem jednak przed Masijem zdejmować dziadowej czapki. Dziadek mówił, że Masij nie ma duszy, tylko samą parę, dlatego też oszukiwał wszystkich, kto do niego przychodził. Więc Pan Bóg sprawiedliwie go pokarał, nakazując swoim złodziejom okraść jego sklepik z dziesięciu rubli, jak mówiono; jego żona i dzieci długo potem krzyczały i płakały, a on sam również głośno lamentował, że został żebrakiem, i wzywał na wszystkich cholere. Nasz ojciec, chociaż śmiał się z Masija jak z błazna, to jednak żałował go, pomagał mu w ciężkich chwilach i nigdy go nie zaczepił, nawet po pijanemu.

I gdzie tu znaleźć człowieka dla okazania mu szacunku? Obszedłem zrozpaczony wiele bezludnych uliczek, aż w końcu wpadłem na to, że trzeba zacząć od naszego sąsiada, starego Zasharki. Na pewno siedzi koło chaty.

Dziadek Zacharko był kowalem, chociaż nigdy nie widziałem, żeby coś kuł. Od kiedy sięgam pamięcią przechodził często koło naszej chaty z całym snopem długich wędek, a kiedy wracał z połowu, to tak walił butami, że budził się w nocy jak od bicia piorunów. Miał duże buty i taki ciężki chód, że zdawało się, iż ziemia się pod nim ugina. Brodę miał, tak jak nasz dziadek, zupełnie siwą z rudą pręgą pośrodku.

Po skończonym łowieniu dziadek Zacharko siadał na kłocu w pobliżu naszego domu i ćmił papierosy, wpatrzony w jeden punkt jakby na spławik. Palił tak mocny tytoń, że nie można było stać blisko niego. Omijały go z daleka kury i prosięta, a psy, co biegły naszą ulicą, zbaczały z drogi i biegły dalej przez ogrody. Bratowa Halka, która spała w komorze, wyrzucała z niej na dwór świtkę dziadka i skarżyła się matce, że dziadek ją zadusi tym swoim tytoniem. Mówiono, że Zacharowego zapachu nie znosiły nawet ryby i dlatego tak słabo brały. Kiedy przechodził obok naszej chaty, nad ulicą długo jeszcze unosił się tytoniowy dym. Dym ten znajdzie się jeszcze kiedyś w moich filmach o rodzinnej ziemi, w których mój przodek po raz ostatni złoży na białej koszuli swoje stwardniałe od pracy dłonie, pod jabłonią, wśród jabłek i gruszek, i marchew, ożyje w moich filmach, i ten mój grzech, i przekleństwa babuni; a tymczasem idę, zasmucony chłopczyk, do starego kowala odpokutować pierwszy grzech.

— Dzień dobry, dziadku! — zawołałem, zdejmując obu rękami czapkę z głowy, i szybko poszedłem dalej.

Odpowiedzi nie było, dziadek mnie nie zauważył.

«Chyba nie usłyszał — pomyślałem. — Trzeba wrócić i powiedzieć jeszcze raz głośniej».

— Dzień dobry, dziadku! — powiedziałem raz jeszcze drżącym głosem, zdejmując tę ciężką czapę, i zacząłem nasłuchiwać, czy dziadek Zacharko coś powie, czy odpuści mi chociaż trochę grzechów. Ale dziadek milczał.

Co teraz robić? Dokąd się udać?

Wyszedłem z naszego zaułka na ulicę w nadziei, że może jednak kogoś spotkam i pozdrowię z szacunkiem. Ale ulica też była pusta. Nawet Masij gdzieś znikł. Poczułem skurcz w gardle, a od ciężkiej czapki rozboleł mnie kark. Postałem chwile i poszedłem raz jeszcze do dziadka Zacharki, by spełnić dobry uczynek.

— Dziadku, dzień dobry! — zawołałem, zatrzymując się.

— A idźże ty do stu diabłów! Przystań mnie drażnić, ciągle się tu pętasz, jakby nieczysta siła cię nosiła! — rozgniewał się dziadek.

Usłyszawszy to, aż podskoczyłem ze strachu. Moje cierpienia były nie do opisania. W ciężkiej rozpacz, zapominając momentalnie o ratowaniu grzesznej duszy, dałem szybko drapaką do domu. Przebiegłem w mig przez podwórze, wpadłem do szopy i ległem znowu na dziadkowej świtce w czółnie. «I po co właściwie przyszedłem na świat? — pomyślałem. — Nie trzeba było w ogóle się rodzić» — po czym postanowiłem: «Zasnę. Zasnę i będę rosnać. Dziadek mówił, że ja rosnę podczas snu».

Tak rozmyślając popłakałem trochę na wspomnienie Sądu Ostatecznego. Popatrzyłem na małe jaskółki i zwinąwszy się w kłębek żałośnie westchnąłem. Jaki mały jestem w tym dziadkowym czółnie, a znam już tyle nieprzyjemnych i przykrych rzeczy. Jak jest nieprzyjemnie, kiedy baba przeklina, albo kiedy długo pada deszcz i nie ustaje. Nieprzyjemnie, kiedy pijawka wpija się w tydkę albo kiedy szczekają na ciebie cudze psy, albo gdy gęś syczy koło nóg i czerwonym dziobem skubie spodnie. A jak przykro jest nieść w jednej ręce duże wiadro z wodą albo plewić i przeredzać tytoń. Nieprzyjemnie jest, kiedy ojciec przychodzi do domu pijany i bije się z dziadkiem lub matką albo tłucze naczynie. Nieprzyjemnie chodzić boso po ściernisku albo roześmiać się w cerkwi, kiedy zbiera ci się na śmiech. I nieprzyjemnie jechać na wozie z sianem, kiedy wóz w każdej chwili może przewrócić się do rzeki. Nieprzyjemnie patrzeć na wielki ogień, ale na mały przyjemnie. I przyjemnie jest obejmować żrebaka. Albo obudzić się przed świtem i zobaczyć w izbie ciele, które w nocy się urodziło. Przyjemnie brodzić w ciepłych kałużach po burzy i deszczu czy łowić rękami szczupaki, zmaciwszy wodę, lub patrzeć, jak ciągną niewód. Przyjemnie jest znaleźć w trawie gniazdo. Przyjemnie jeść babkę wielkanocną i pisanki. Przyjemnie, kiedy wiosną woda przedostaje się do chaty i sieni i wszyscy muszą brodzić, przyjemnie spać w czółnie, w życie, w prosie, w jęczmieniu i we wszelkim nasieniu na piecu. I zapach wszystkich nasion jest przyjemny. Przyjemnie ciągnąć kopice do stogu i chodzić wokół stogów po ziarnie. Przyjemnie, kiedy jabłko, o którym się myślało, że jest kwaśne, okazuje się słodkie. Przyjemnie, kiedy dziadek ziewa i kiedy latem dzwonią na nieszpory. I bardzo też lubiłem, kiedy dziadek rozmawiał z koniem i żrebakiem jak z ludźmi. Lubiałem, kiedy ktoś, przechodząc nocą koło naszej chaty, mówił: «Daj

Boże zdrowie». I lubiłem, kiedy dziadek odpowiadał: «Daj Boże i wam!» Lubiłem, kiedy o zachodzie słońca w jeziorze lub w Deśnie rzuciła się duża ryba. Lubiłem, wracając z łąki, leżeć na wozie i patrzeć w gwiazdzone niebo. Lubiłem zasypiać na wozie i lubiłem, kiedy wóz zatrzymywał się koło chaty na podwórzu i przenosili mnie, sennego, do chaty. Lubiłem skrzywienie kół pod ciężkimi wozami w żniwa. Lubiłem ptasi świergot w sadzie i w polu. Lubiłem jaskółki w stodole i derkacze na łące. Lubiłem plusk wiosennej wody. I smętne żabie kumkania w błocie. Lubiłem dziewczęce śpiewy, kołedy, pieśni noworoczne, gaiki, dożynki. Lubiłem, jak o zmierzchu spadały nieoczekiwane w trawę jabłka. W tym spadaniu owocu była jakaś tajemnica i smutek, i odwieczna trwałość praw przyrody. I lubiłem grzmoty i pioruny, których matka się bała, i burze z deszczem za ich podarunki dla mnie w sadzie.

Jednak ponad wszystko w świecie lubiłem muzykę. Gdyby mnie ktoś spytał, jaką muzykę lubiłem we wczesnym dzieciństwie, jaki instrument, powiedziałbym, że najbardziej ze wszystkiego lubiłem słuchać klepania kosy. Kiedy w cichy wieczór, gdzieś przed Piotrem i Pawłem nasz ojciec zaczynał klepać koło domu w sadzie kosę, to była to dla mnie najczarowniejsza muzyka. Nie kiedy jeszcze i teraz wydaje mi się, że gdyby ktoś pod moim oknem poklepał kosę, od razu odmłodniałbym, stałbym się lepszy i rzuciłbym się do pracy. Wysokie i czyste dzwonienie kosy zapowiadało mi radość i uciechę sianokosów. Pamiętam ten dźwięk z samego dzieciństwa.

— Cicho, Saszka, nie płacz — uspokajał mnie pradziadek Taras, kiedy zacząłem czegoś tam marudzić — nie płacz, głupiutki. Wyklepiemy kosę i pojedziemy nad Desnę, i nakosimy dużo siana, i nałowimy ryb, i nawarzymy kaszy.

Przestawałem wtedy płakać, a pradziadek brał mnie na ręce i opowiadał o Deśnie, o trawie, o tajemniczych jeziorach — Dziubyne, Cerkowne, Tyche — i o rzece Sejm. A miał taki łagodny głos i dobre oczy, a potężne, jak korzenie, włochate ręce były takie jakies dobrotliwe, że na pewno nigdy nikomu nie wyrządziły zła, nie kradły, nie zabijały, nie przelewały krwi. Znały tylko trud i pokój, szczodrość i dobroć.

... — Sprzątniemy siano i nawarzymy kaszy. Nie płacz, chłopczyku...

Uspokajałem się, a potem cichutko, samymi końcami palców, odrywałem się od ziemi i od razu przenosiłem się nad Tyche, Cerkowne i Sejm. Były to najpiękniejsze na świecie jeziora i rzeki. Takich już nie ma i nigdy nie będzie.

No więc rozmyślając tak sobie w czółnie na kozuch, przymknąłem oczy. Nie stało się jednak ciemno. Jeszcze do dziś, kiedy zamykam oczy, nie odczuwam mroku. Nieprzerwanie i jasno świeci nadal mój mózg, oświetlając widziane i niewidziane, bez żadnych dat i jakiegokolwiek ładunku w nie kończącym się szeregu obrazów. Obrazy przepływają, płyną wody Dunaju i Desny. Chmury przesuwały się po błękitnym niebie powoli i kapryśnie, prowadząc bitwy i zmagania w takim nasileniu, że gdyby jedną tysiączną część udało się ujarzmić i ustawić w jasny książkowy czy filmowy rząd, nie na darmo żyłbym na świecie i nie na darmo absorbowałbym swoich naczelników i obserwatorów.

Czegoż to nie widziałem na samym tylko zachmurzonym niebie! Tytani i prorocy, którymi zapełnione było niebo, nieustannie zmagali się w bitwach, co napełniało smutkiem moją dziecięcą duszę.

Niepokój, ruch i walkę dostrzegałem wszędzie — w dębowej i wierzbowej korze, w starych pniach, w dziuplach, w kałużach, na odrapanych ścianach. Na czymkolwiek spocznie tylko moje oko, zawsze i wszędzie dostrzegam we wszystkim podobieństwo do ludzi, koni, wilków, węży, świętych; to znów coś przypomina wojnę, pożar, bójkę lub potop. Wszystko żyło w moich oczach podwójnym życiem. Wszystko prowokowało do porównań, wszystko było do czegoś podobne, już dawno gdzieś widziane, wyobrażone i przeżyte.

Ale co ja robię? Powinienem pisać o czółnie, a piszę o chmurach. O tym oto starym czółnie, leżącym wśród gratów w stodole, o tym czółenku...

No więc wśród tych rozmyślań zamknąłem oczy i od razu zacząłem rosnać. Ale oto powolutku, po cichutku czółno jakby zachwiało się, zachybotało, i popłynąłem ze stodoły po trawie do sadu, między drzewami i krzakami, minąłem piwnicę ogrodową i lubczyk, przepłynąłem obok dziadka. Dziadek stał się jakiś malutki, mniejszy ode mnie. Siedział u babki na rękach, w białej koszuli, i patrzył za mną z łagodnym uśmiechem. A czółno niosło mnie dalej przez sad, pastwisko na Zarzecze, a z Zarzecza, obok chutorów, na Desnę.

Zagraj, muzyko, zaśpiewajcie anioły w niebie, ptaszki w lesie, żabki przy brzegach, dziewczęta pod wierzbami. Płynę z nurtem wody. Płynę, i świat płynie nade mną, płyną chmury wiosenne, wesoło zmagając się na niebie, pod chmurami płynie przelotne ptactwo — kaczki, czajki, żurawie. Bociany lecą jak ludzie we śnie. I płynie woda silnym nurtem. Przepływają łązy, wierzby, wiązy, topole w wodzie, zielone wysepki.

No i przysniło mi się w czółnie coś bardzo pięknego. Ale nic już nie pamiętam. A może się nie śniło, może rzeczywiście byłem na Deśnie? Może naprawdę coś takiego się wydarzyło, ale już dawno przeminęło i pogubiło się po drogach i już nigdy nie powróci świętość bosonogiego dzieciństwa. I tytoń nigdy już dla mnie nie zakwitnie popimi ryzami, i nie przestraszy mnie już Sąd Ostateczny, jeśli mnie nie przestraszył sąd ludzki.

Jedno tylko pragnienie tworzenia dobrych rzeczy pozostało we mnie na całe życie.

Poshylił się ku wieczorowi mój dzień, mgła zakrywa jasne pole. rozglądam się wokół z niepokojem — trzeba się spieszyć. Na wierzbowych czółnach płyną goście, fala falę goni na Deśnie, przynosząc mi myśli z dalekiego, ciepłego kraju... Co ci jest? No, co ci?...

Kiedy byłem dzieckiem, miałem aż cztery niańki. Byli to moi bracia: Ławrin, Sergij, Wasylko i Iwan. Pożyli jakoś niedługo, bo za wcześnie, jak mówiono, zaczęli śpiewać. Jak wyleżą, bywało, wszyscy czterej na płot, usiądą rzędem jak wróble i jak zaczną śpiewać! Skąd brali te pieśni, kto ich uczył? Nikt ich nie uczył. Kiedy umarli od zarazy wszyscy czterej w jeden dzień, lu-

dzie mówili: «Pan Bóg zabrał ich do swego anielskiego chóru». Oni rzeczywiście wyśpiewali wszystkie pieśni, jakie mieli przez całe życie wyśpiewać, jakby przeczuwając, że krótkie to będzie życie.

Nie darmo niektóre co wrażliwsze kobiety nie wytrzymały ich koncertów. Patrzyły na nich, smutno kiwały głowami, żegnały się, a nawet płakały same, nie wiedząc czemu: «Oj, nie będzie pociechy z tych dzieci...»

Stało się to, jak powiadają, akurat w Zielone Świątki. Do naszej białej chaty przyszło nieszczęście. Mijał mi dopiero pierwszy rok życia. Dowiedziawszy się na jarmarku w Borznie o tym, że w domu dzieci umierają z nieznannej choroby, ojciec pocwałował końmi. Jak on przebył tych trzydzieści wiorst, okładając batem bezlitośnie konie, by nas ratować, jak wołał na Deśnie przewoźnika i jak mknął dalej — o tym długo jeszcze podróźni sobie opowiadali. A w domu widzieli tylko, jak wdarł się mokrymi końmi we wrota, jak wrota roztrzaskały się i pokaleczone konie padły z krwawą pianą na pyskach. Rzucił się ojciec do synów, a oni leżą już martwi, tylko ja jeden jestem żywy. Co zrobić? Bić matkę? Matka na pół żywa. Gorzko nasz ojciec zapłakał nad nami:

— Oj, synkowie moi, synkowie! Dzieteczki moje, słowiczki!... Czemuście tak wczesnie odśpiewali...

Potem nazywał nas orlątkami, a matka słowikami. A ludzie płakali i długo lamentowali, że ani rybaków już z nas nie będzie, ani kosiarzy na łące, ani oraczy w polu, ani też sławnych wojaków.

Z czym porównać głębie ojcowego bólu? Chyba z ciemną nocą. W wielkiej rozpaczce przeklinał imię Boże i Bóg musiał milczeć. Gdyby objawił mu się wówczas w całej swej potędze, ojciec rzuciłby się na niego, przebił widłami lub zarząbał siekierą. Popa wygnał precz z podwórza, oświadczając, że sam pochowa swoje dzieci.

Podobny wybuch rozpaczcy i gniewu, już nie na Boga, ale na nas, dorosłych, widzieliśmy prawie pół wieku później, kiedy drugi raz w życiu płakał na porzuconych przez cofające się nasze wojska kijowskich wzgórzach nad Dnieprem, czyniąc nam wszystkim gorzkie wyrzuty. Miał rację czy nie ten oddany w niewolę starzec — nie nam go sądzić. Przecież od dawna już wiadomo, że siłę cierpienia mierzy się nie natężeniem zewnętrznego ucisku, lecz głębią doznanego wstrząsu.

Widziałem wielu pięknych ludzi, ale nie spotkałem takiego, jak ojciec. Głowę miał dużą, ciemnowłosą i wielkie, rozumne, szare oczy, z których zawsze wycierał smutek: ciężkie kajdany analfabetyzmu i zniewolenia. Cały pograżony w smutku, a jednocześnie jakaś wewnętrzna wysoka kultura myśli i uczuć.

Ile on ziemi zaozał, ile zboża skosił! Z jaką wprawą pracował, jaki był silny i czysty! Ciało białe, bez jednej plamki, włosy połyskliwe, faliste, dłonie szerokie, szczodre. Jak pięknie niósł łyżkę do ust, podtrzymując ją skórką chleba, żeby nie poplamzić płachty, rozścielonej na trawie nad Desną. Lubił dobry żart, lubił zgrabne, celne słowo. Miał poczucie taktu i szacunku. Pogardzał zwierzchnością i carem. Car ze swą nędzną brodką i mizerną postacią obrażał jego godność; i jeszcze tym, że podobno miał rangę niższą od generała.

Jedno, co mogło razić u ojca, to jego odzież. Była taka brzydka, szara, uboga! Jakby jakieś złośliwe karły, chcąc pomniejszyć i zniekształcić obraz człowieka, antyczny posąg okryli brudem i łachmanami. Wraca, bywało, z szynku do domu, ledwie trzyma się na nogach i patrzy w ziemię z jakimś mrocznym smutkiem; płakać mi się chciało, kiedy obserwowałem go, ukryty z Piratem w malinach. Ale mimo to nawet i wtedy był piękny, tyle było w nim bogactwa. I to niezależnie od tego, czy kosił, czy siał, krzyczał na matkę czy na dziadka, uśmiechał się do dzieci czy bił konia lub też jego samego bili bezlitośnie policjanci. I nawet wtedy, gdy opuszczony przez wszystkich, osiemdziesięcioletni starzec wystawał bezdomny na placach w czasie faszystowskiej niewoli i kiedy ludzie traktowali go już jak żebraka i wręczali mu kopiejki — nawet wówczas był wspaniały.

Mógł stanowić dla malarzy model rycerzy, bogów, apostołów, wielkich uczonych lub siewców — takie było w nim bogactwo. Wiele wyprodukował zboża, wielu ludzi nakarmił, wielu uratował od powodzi, wiele ziemi przeorał, zanim pozbył się na zawsze swego smutku.

Zgodnie z odwiecznym prawem życia, schyliwszy siwą głowę, zdjawszy czapkę i oświeciwszy myśli milczeniem, kieruję swój przybity smutkiem talent do niego, niech sam podyktuje mi swój testament. Oto stoi przede mną daleko na kijowskich wzgórzach. Jego piękna twarz jest sina od niemieckich razów. Ręce i nogi spuchnięte, rozpacz załała mu oczy łzami i głos już zamiera na wieki. I ledwie słyszę te jego ostatnie, dalekie słowa: «Dziateczki moje, słowiki...»

Pewnej nocy nasza chata, która — jak wiadomo — wrosła już po okna w ziemię, była widownią dwóch wydarzeń.

Kiedy obudziłem się rankiem na piecu, gdzie spałem w prosie czy w życie — nie, chyba w jęczmieniu, więc po obudzeniu się w ciepłym, dusznym ziarnie czuję, że w domu dzieje się coś niezwykłego, jak w bajce: dziadek płacze, matka płacze, kura w sieni gdacze i czuć jakby cerkiewny zapach. A na dworze Pirat ujada na żebraków. I słyszę, że żebracy kręcą się już w sieni i obmacują drzwi, szukając klamki. Otwieram oczy i zanim zdążyłem całkiem się ocknąć, matka podchodzi do zapiecka i wyciąga ręce z niecką, a w niecce dziecko, owinięte w białe pieluszki, jak na obrazku.

— Zbudziłeś się już, syneczku? Przyniosłam ci lalkę, dziewczynkę. Spójrz, jaka ona!

Popatrzyłem na tę lalkę. W pierwszej chwili jakoś mi się nie podobała. Nawet trochę przestraszyłem się jej: mordka jak piąstka, szara i pomarszczona jak pieczone jabłko.

— Jaka śliczna. Prawdziwa laleczka! — mówi łagodnie wzruszonym głosem matka. — I ziewa już, patrz. Gołąbeczko ty moja śliczna, kwiatuśzku mój...

Ujrzałem łzy na szczęśliwej matczynej twarzy, która promieniała, rozświetlona radością. Wszyscy wiedzieliśmy dobrze, że matka była skłonna do łez. «Ale dlaczego płacze teraz?» — pomyślałem.

— Dlaczego wy, mamó?...

— Ja tak tylko, dla dziadka, żeby się nie wściekał, niech go licha porwie — wyszeptala mi radośnie do ucha. — A czy wiesz, jaki się dziś cud u nas stał?

— Jaki?

— Teraz to już przepadłem z kretešem, sierota! Yhy, yhy! — doleciał nagle rozpaczliwy krzyk dziadka, po czym chwycił go taki silny kaszel, że kreda posypała się z sufitu. Tylko przez fujarki i koguciki, które wygrywały w dziadkowym kaszlu, przebijał rozpaczliwy smutek. Zrywam się i patrzę z pieca: ojej! Prababka leży na stole pod obrazami świętych. Dziadka mama. Nadreptała się przez z górą sto lat, raniąc bosc nogi... Teraz leży cichuteńko już, głową do carów, książąt i Sądu Ostatecznego, ze splecionymi rączkami i też po swojemu jakby się uśmiecha, że nikt już teraz nie będzie jej drażnił ani wymawiał długiego życia. Zamknęły się wszechwidzące oczy. Ustała jej pełna zapamiętania twórczość ludowa i wszystkie jej przekleństwa jakby uleciały z chaty razem z jej duszą. Czy wiecie, jaka to radość, kiedy umierają prababki w starych chatach, zwłaszcza zimą?! Jaka to ulga! Chata od razu staje się jakby większa, powietrze czystsze i jasno jest jak w raju. Złazę szybko na zapiecek, wskakuję stąd w dziadowe walonki i, mijając żebraków, wybiegam na złamanie karku na podwórze. A na dworze grzeje słońce. Latają gołębie, których nie ma już kto przeklinać. Pirat bawi się wesoło łańcuchem i drutem. Na starej strzesze pieje kogut. Gęsi jedzą coś z wieprzem w pełnej zgodzie z jednego koryta. Ćwierkają wróble. Ojciec ciosze trumnę. Śnieg taje. Ze strzech kapie woda, ze strzech kapie woda... Wlazłem na kupę prętów łoziny i zacząłem się huścić... huścić... huścić... A drogą idzie z wiadrami po wodę dziadek Zacharko, kowal Zacharko, idzie dziadek Zacharko...

— Hej, dziadku! Nasza baba umarła. Przysięgam, że nie kłamię! — krzyknąłem uszczęśliwiony i roześmiałem się.

— Ach ty rozbójniku! — rozzłościł się Zacharko. — Zawsze ci wesoło, tobie zawsze wesoło, ja ci zaraz dam!...

Aż tu nie wiadomo skąd wziął się rudy byczek Myna, który lubił bość, bo różki go swędziały, a tu jeszcze nawóz przymarzył i łaskotał w brzuch. No więc tymi różkami pchnął furtkę i wali na Zacharkę! Stary zaczął go przeklinać i z krzykiem «Ratunku, kiszki wypruje!» upadł w kałużę, Myna bodzie kowala Zacharka, wiadra brzęczą, kury gdaczą, ojciec robi trumnę, ze strzech woda kapie, a Pirat jak zacznie szczekać! Zakwakały kaczkki, zaszczały gęsi, kury się nastroszyły, a wróble — fir!... — i już ich nie ma! A Pirat, drań, jak skoczy!... Chciał gonić Mynę, ale pewnie zapomniał, że jest na łańcuchu, no więc przeciągnął po drucie crescendo przez całe podwórze taką głośną nutę, że drut się zerwał.

Na moment nastała cisza. Nad chatą wzniosły się w niebo gołębie, symbole pokoju i ładu. Ja zachłystywałem się szczęściem i tak się uśmiełem, że nie czuję

się na siłach pisać w dalszym ciągu w tym stylu. Dlatego aby nie wpaść w symbolizm czy biologizm, przejdę lepiej do prozy obyczajowej, tym bardziej, że ona sama już się zbliża.

Z prawej i lewej strony od studni ciągnęli zza stodoły kluczem żurawim dalsi żebracy. Ślepcy poczuli pewnie węchem martwą prababkę, bo bezbłędnie skręcają z szerokiej drogi w naszą uliczkę i od razu zaczynają śpiewać:

*Ciała wasze będą dla robaków żerem.
Kości wasze przyjmie szara matka ziemia.
Nie pomogą bracia ani przyjaciele,
Tylko pomoc może wam jałmużna wasza!*

Obwieszani dużymi torbami, ze skierowanymi w górę bielmami, jakby uśmiechali się do nieba, śpiewali swoje straszne pieśni, opierając się wzajemnie o siebie i o długie kostury. Pirat rzucił się na nich z wściekłym ujadaniem. Nienawidził żebraków, a prócz tego chciał przypodobać się ojcu, który też ich nie znosił. Zapomniał tylko nieostrożny Pirat, że ślepcy są podstępni, o czym przekonał się wnet na własnej skórze.

— Au-au-au — żałośnie zaskomlił Pirat, kiedy stary watażka żebraków Bohdan Chołod dzielił go kosturem po grzbiecie.

Teraz już nie ma takich żebraków. I takich modlitw, i toreb. Nie ma już ślepoty i takich straszliwych bielm na oczach, ani takich krzywych nóg, ani garbów... Zniknęły razem z wiejskimi bogaczami.

Matka też nie znosiła żebraków i bała się ich, ale obdarowywała ich zawsze hojnie. Miała swój honor i chciała, by chociaż ślepcy uważali ją za bogatą.

Ponazłaziło się tych żebraków pełne podwórze. Bohdan Chołod, ich wszzechwładny i bardzo już stary przywódca, nie lubił chodzić z torbą po domach. Nie podobali mu się ani ludzie, ani psy. I właściwie nie wiadomo było, czy był ślepy, czy też widział. Patrzył zawsze tylko w dół i miał tak nastrożone brwi, że nawet jeśli miał zdrowe oczy, to spod tych brwi i tak nie widział niczego prócz ziemi pod nogami. A wyglądał tak strasznie, że zamykały się przed nim wszystkie drzwi i wszystko milkło w izbach i sieniach, póki nie odszedł. Dlatego nie chodził nigdzie niemal zupełnie, a swą daninę zbierał, siedząc na rogu koło bazaru. Wcale nie żebrał, nie domagał się jałmużny. Jego dudniący, pełen złości głos nie nadawał się do żebrania.

— Dajcie mi! Chociaż kopiejkę!... Albo jabłuszko!... — wołał groźnym, ochryplym, niezadowolonym i gniewnym głosem. — No, ludzie, no!... Dajcie co łaska! Podarujcie no cokolwiek!...

A kiedy przez dłuższy czas nikt nie reagował na jego wezwania, uderzał ze złością kosturem o ziemię.

— Ha! A bodajście zmarnieli! A bodajby was wilki zagryzły!... Dajcie co łaska!

Pewnego razu, kiedy tak uderzył kosturem o ziemię, przstraszył śmiertelnie córkę naczelnika policji Konaszewycza, która szła rozmarzona na spotkanie z jakimś paniczem.

— Aj! — jęknęła panienka i aż podskoczyła ze strachu. — Ratunku-u!...

— Dajcie co łaska!...

Na drugi dzień policjant Owramenko pozbawił żebraka prawa siedzenia przy rynku. Chołód osiedlił się na bezludziu pod starą oborą, gdzie go zadrażały bezlitosne dzieci okolicznych mieszczan.

— To w sam raz miejsce dla niego, wałkonia. Chociaż ludzi nie będzie straszyc — powiedział nasz ojciec i splunął. — To nie żebrak, ale raczej dąb, strzaskany piorunem.

Ojciec nienawidził Chołoda, chociaż sam nie wiedział dlaczego, może za głupio roztrwonioną siłę lub zaprzepaszczonego potężny głos, który zawsze wpędzał go w smutek. A w ogóle to ojciec tak nienawidził wszelkiego niedostatku, że nawet unikał słowa «ubogi» na określenie siebie samego. Zamiast powiedzieć «moje ubóstwo» mawiał: «Moje bogactwo nie pozwala mi na kupienie nowych butów».

Spośród wszystkich żebraków ojciec uznawał tylko jednego: Kułyka. I chociaż Kułyk, ubrany w czamarkę i wielkie buty nie do zdarcia, robił wrażenie bogatszego od ojca, ten nigdy nie żałował dla Kułyka jałmużny i nigdy nie obraził go. Ojciec miał szacunek dla sztuki. A Kułyk chodził zawsze z bandurą i nie śpiewał po cerkiewnemu. Ojciec cenił w Kułyku artystyczny sposób bycia. Sam ojciec, chociaż wyglądał na przebranego w łachmany artystę imperatorskich teatrów, śpiewać nie umiał. Tylko czasami, kiedy podpił sobie z sąsiadem i przyjacielem Mykołajem Trojhubem, próbował razem z nim śpiewać jedyną znaną im pieśń burłacką, wspominając swoje burłakowanie po Donie, to po Kachowce i po kachowskich stepach zaporoskich:

Ech, worki mi ciężą i bolą mnie plecy!

Ech, lepiej mi było na statek się nająć,

Lepiej się nająć... E-ech! nająć na statek

Ech, za kieliszek wódki-i!...

I tu pieśń się urywała. Ciągnęli ją jak berlinkę pod prąd, ale śpiew się rozlaził jakoś i zamierał w dysharmonii. Wówczas śpiewacy przestawali dyrygować sobą wzajemnie rękami i milkli, dziwiąc się z przykrością swej nieumiejętności śpiewania, i już więcej nie śpiewali, i wypijali w milczeniu, coś tam mamrocząc i ciężko wzdychając.

Tak. No więc na czym to stanęliśmy? Na żebrakach.

Kowal Zacharko leży w kałuży i krzyczy. Myna chce go przebić rogami. Na niebie gołębie. Ze strzechy kapie woda. Żebracy śpiewają o mękach piekielnych. Pirat szaleje. Na kupie gnoju kogut czubi kurę. Na stodole wróble. A ja na łożu. Huśtam się na wilgotnej łożu i kaszlę głośno, i śmieję się szczęśliwy: czuję wiosnę. I tak mi dobrze. Wszystko takie wesołe. I pachnie wszystkim gnojem, pachnie mokrym śniegiem, mokrą łożyną.

- Taaato! Byczek tratuje dziada!
- Gdzie?
- W kałużyyy! — krzyczymy razem z kogutem.

Żyliśmy w pewnej harmonii z siłami przyrody. Zimą marzliśmy, latem smażyliśmy się na słońcu, w jesieni miesiliśmy błoto, a wiosną zalewała nas woda, i kto tego nie zna, nie zna tej radości i pełni życia. Wiosna płynęła do nas z Desny. Wówczas nikt jeszcze nie słyszał o przekształcaniu przyrody, i woda płynęła jak i dokąd jej się podobało. Czasami Desna wylewała tak żywiołowo, że zalewała nie tylko lasy i sianokosy. Całe wsie były wówczas pod wodą, wołając o ratunek.

I z tego właśnie wywodziła się nasza sława. Można by całą książkę napisać o tym, jak z ojcem i dziadkiem ratowaliśmy ludzi, krowy i konie. To było moje przedszkolne bohaterstwo, za które teraz na pewno wysłaliby mnie do Arteku. Wtedy żadnych Arteków jeszcze nie znali. Działo się to bardzo dawno, zapomniałem już, w którym roku, wiosną, w przededniu świąt wielkanocnych; była taka powódź, jakiej ani dziadek, ani jego matka, ani nikt nie pamiętał. Poziom wody wzrastał z zastraszającą szybkością. W ciągu jednego dnia znalazły się pod wodą lasy, łąki, ogrody. O zmierzchu rozszalała się burza. Przez całą noc ryczała Desna, dzwoniły dzwony, w ciemności gdzieś daleko krzyczeli ludzie, wyły żałośnie psy, szumiał i pluskał deszcz. Nikt nie spał. A rano wszystkie ulice były pod wodą, której ciągle przybywało. Co robić?

Wówczas naczelnik policji posłał do mego ojca olbrzymiego policjanta Makara.

— Ratuj ludzi na Zagroblu. Potoną, słyszysz? — rozkazuje ojcu ochrypłym głosem Makar. — Masz najlepszą łódź w całej guberni, no i jesteś przecież marynarzem.

Usłyszawszy to matka od razu w płacz.

— Na samą Wielkanoc?!

Ojciec krzyknął na matkę, żeby umilkła, i zwrócił się do Makara:

— Rad bym ratować ludzi, ale nie chciałbym zgrzeszyć. O świcie Zmartwychwstanie. Muszę zjeść kawałek święconej babki wielkanocnej, no i wypić trzeba zgodnie z tradycją. Już dwa miesiące nie piłem. Nie można lekceważyć świąt.

— Wsadzimy cię do aresztu — powiedział Makar i powąchał pieczone prosię na przypiecku.

— Zamiast dyplomu za ratowanie ludzi i zwierząt będziesz tłukł pluskwy w mamrze.

— Dobrze — skapitulował ojciec. — Na wasze sumienie, zbójce. Idę.

Matka, która zawsze przed świętami wielkanocnymi była bardzo podniecona, krzyknęła żałośnie z rozpaczą:

— Dokąd ty chcesz jechać? A babka wielkanocna?!

— Dawaj nie święconą. Jak już zgrzeszyć, to zgrzeszyć. Siadaj, Makar. Jezus Chrystus zmartwychwstał!... Nalejcie po drugim! Za wiosnę, za palmę, za wodę, za biedę!

No i jak zaczęliśmy tak świętować w sobotę, tośmy po trochu pozasypiali, przespaliśmy rezurekcję i dopiero o świcie z wielkim trudem dopłynęliśmy łodzią do zatopionej wioski Zagroble. Cała zagrobelska parafia siedziała z nie poświęconymi babkami wielkanocnymi na strzechach. Wschodziło słońce. Widok był niezwykły jak ze snu lub bajki. W promieniach słońca roztaczał się przed naszymi oczami jakiś nieznany świat. Nie można było niczego poznać. Wszystko było inne, jakby piękniejsze, potężniejsze, weselsze. Woda, chmury, bystre nurty — wszystko płynęło, wszystko bezustannie niesło naprzód, szumiało, błyszczało w słońcu.

Jak piękna jest wiosna!...

Wiosłowaliśmy z całych sił pod mądrym kierownictwem naszego ojca. Było nam gorąco i radośnie. Ojciec siedział z wiosłem u steru wesół i silny. Czuł się wybawcą tonących, bohaterskim żeglarzem Vasco da Gamą. I chociaż los zesłał mu topiel zamiast oceanu, miał duszę wilka morskiego. Może właśnie dlatego, że duszy tej starczyłoby na cały ocean, «Vasco da Gama» czasami nie wytrzymał tej dysproporcji i topił swoje okręty w szynku. Powiadają, że pijanemu i morze po kolana. Gdzie tam! Nieprawda. Tylko że dowiedziałem się o tym zbyt późno. Ojciec nasz topił okręty dlatego, żeby bodaj od czasu do czasu w brudnym szynku mała kałuża jego życia zamieniała się w morze — bezdenne i bezkresne.

Woda przybierała z żywiołową pasją. Wieś nie zdążyła się ocknąć, jak znalazła się na wyspie, która też zaczęła szybko znikać pod wodą.

— Ra-tun-kuuu!...

Woda parła bystrym, spienionym nurtem ulicami i łąkami i aż syczała pod przyzbami i drzwiami od sieni, zalewając stajnie, zagrody dla owiec i stodoły. A potem nagle podniosła się aż na półtora arszyna i wdarła się przez drzwi i okna do mieszkań.

— Och, na Boga, ratujcie!...

Chaty chwiały się pod naporem wody. Ryczało bydło. Uwiązane konie, stojąc po szyję w wodzie, skostniały z zimna. Świnie potonęły. Z sąsiednich, zadesniańskich wsi, woda niosła potopione, wzdęte byki. Dobrała się też do cerkwi, do samych carskich wrót. Zatonęła cała wieś. Jeden tylko Jarema Bobyr, nasz krewny ze strony dziadka, nie ucierpiał z powodu tej powodzi. Orientował się w znakach wszystkich naturalnych żywiołów, szczególnie zaś wierzył w myszy. O powodzi dowiedział się dużo wcześniej, jeszcze zimą. Kiedy na święto Jordanu myszy zaczęły uciekać ze stodoły i komory i biegać po śniegu, nasz sprytny krewniak od razu domyślił się, że na wiosnę będzie powódź. I chociaż wtedy głupi i nierozważni gospodarze śmiali się z niego, rozebrał w milczeniu nad sienią strzechę, zbudował na dachu szopę oraz prowadzące do niej schody i naznosił pełny strych siana i zboża. I kiedy wieś, zamiast «Chrystus zmartwychwstał», wołała w rozpacz «Ratunku!», wielka rodzina Bobyry ulokowała się na dachu koło żłobu w otoczeniu krowy, koni, owiec, kur i gołębi, zupełnie jak na starym obrazie, który wisiał kiedyś w cerkwi.

— Ratunku-u!... Chata tonie!... — krzyczeli w dole.

— Chrystus zmartwychwstał!

Przyszło Chrystusowi przy tej okazji wysłuchać takich rzeczy, jakich nie słyszał nawet żaden ławnik. No a ktoś jeszcze puścił prowokacyjną wieść, jakoby żona popa jadła w wielki post zakazane potrawy i że pop dał jej na to dyspensę. Było w związku z tym wiele hałasu. Kiedy jednak głębiej zastanowić się nad tym, nie były to jakieś antyreligijne, bezbożne rozmowy. Siedząc na strzechach z nie poświęconą paschą, wśród potopionego bydła, wierzący chcieli oczywiście, żeby Pan Bóg miał więcej względów dla stworzonego przez siebie świata. Mówiąc prościej, chcieli od Boga, Matki Boskiej i wszystkich świętych czegoś lepszego, niż te przygnębiające i niewczesne przykrości.

— No bo rzeczywiście, co to za pascha, u diabła, kiedy, niech Pan Bóg odpuści, trzeba ją jeść nie poświęconą. Cała parafia na strzechach, a w mieszkaniach pływają sumy.

— Chrystus zmartwychwstał, moczywody! — krzyknął wesoło ojciec, kiedy łódź, przepłynąwszy górą przez płot na podwórze, stuknęła dziobem o strzechę.

— A licho to lichu porwie! — zawołał ze strzechy starszy już mężczyzna, Łew Kyjanycia, i podał ojcu kieliszek. — Prawdziwie zmartwychwstał. Ratuj, Petro. A co ci tak wesoło? Wnet chatę poniesie. O, już się chwieje.

— Oj, na Boga! Ratujcie! Zlitujcie się! — zakrzyczały błagalnie baby.

— Dzień Zmartwychwstania, radujmy się, ludzie! Pascha Pańska, pascha od śmierci do życia i od ziemi ku niebiosom...

— Ratunkuuu! Toniemy...

Zza chaty wypłynęła mała łódka, a w niej śpiewacy: pop Kyryło, diak Jakym i przy sterze kościelny Łuka. Duchowne osoby pływały już od dawna wśród domów i święciły paschę, podtrzymując na duchu parafian.

— Tutaj, do nas, dobrodzieju! Dzieci płaczą za paschą.

— Cierpliwości, prawosławni! — krzyknął pop Kyryło. — Najlepszy nasz Stwórca posyła nam przez wodę swoją szczęśliwą zapowiedź urodzaju zboża i traw... Dokąd płyniesz, bałwanie! Do strzechy płyn, do strzechy! Oj, bo wypadnę!

Kościelny Łuka jakoś tam dobił do strzechy. Słudzy cerkiewni kropili paschę i pisanki wiosenną wodą święconą, ale że za często rozgrzewali się kieliszkiem, więc już zapomnieli, co jak mają śpiewać.

— Tu, ojczulku, nie «Dzień Zmartwychwstania» trzeba śpiewać, ale zakląć zdrowo — zażartował nasz ojciec, śmiejąc się.

— Czego się śmiejesz? — rozłościł się ojciec Kyryło, który nie lubił mego ojca za jego urodę i nieco nonszalancki sposób bycia. — I tu też występujesz przeciw Bogu, grzeszniku, niedowiarku obłudny?!

— Ojczulku, i wy, diaku, i ty, zakrestianie, wyjaśnię od razu, jak to jest z tą moją wiarą: nie jestem przeciw Bogu — powiedział wesoło mój ojciec, przyciągając arkanem do łodzi na pół utopioną cielicę. — Saszko, chwyć ją za rogi. Trzymaj, nie bój się. Przeciągnę linę pod brzuch... Nie jestem przeciw Bogu, osoby duchowne, nie jestem przeciw święceniu paschy i nawet nie prze-

ciw wielkiemu postowi. Nie przeciw wołowi i osłu, i wszelkiemu bydłatku bożemu... I jeśli czasem zagniewam jego wszechmocne i wszechwidzące oko, to wcale nie dlatego, że w niego nie wierzę czy też wierzę w jakiegoś innego boga.

— Będziesz ty się smażył w piekle za takie słowa — stanął diak w obronie swego mocodawcy.

— Trudno — rzekł ojciec, i podważywszy cielicę wielkim drągiem, wciągnął ją zręcznie na łódź. — Jak już ze mnie taki grzesznik, to gdzież mam się smażyć, jeśli nie tam, gdzie wy mówicie. Oczywiście Pan Bóg widzi z nieba lepiej, co i jak, jaki ogień czy wodę spuścić na nas, myszy czy robactwo, albo suchy gorący wiatr czy złą zwierzchność lub wojnę. No, a z drugiej strony, ja jako stworzenie boże też mam swój rozum i jakieś swoje pojęcie, może ciasne, ale nie takie całkiem głupie. Więc dlaczego mam chwalić Pana Boga, a zwłaszcza na Wielkanoc, za taką powódź? Nie znane mi są Boże plany co do takiej dużej porcji wody. I nie widzę w tej wodzie nic dobrego.

— Drogi Boże są niezbadane — ostro upomniał ojciec Kyryło.

— A jakże — zgodził się ojciec i gospodarskim okiem objął powódź. — W takim planowaniu powodzi powinien być oczywiście jakiś wielki boski zamysł, ale jak chodzi o mnie to wiem tylko jedno: mam mokre spodnie i włosy na głowie też nie wysychają.

— Zamilcz, greszniku! — krzyknął gniewnie pop Kyryło i w tym momencie spotkała go duża przykrość: zachwiał się w łódce, zamachał rękami i wpadł głową w wodę! Łódka przechyliła się w drugą stronę i po diaku i kościelnym zostały tylko krążki na wodzie.

A nasza zatopiona wieś jak ryknie śmiechem, aż wszystkie strzechy się zatrzęsły. Kobiety, dziewczęta, starcy, mężczyźni, dzieci! Co za ludzie! Tak się śmiać ze świętej paschy, z samych siebie i z wszystkiego na świecie w samą Wielkanoc! I to gdzie? Na strzechach, w otoczeniu koni i krów, którym tylko głowy i rogi sterczą z zimnej topieli. Nie! Narodowy charakter zagroblan nie wzniosł się na poziom zrozumienia słuszności i celowości nieszczęścia, reagując śmiechem nawet w obliczu świętej paschy. Patrząc na ludzi śmiał się też mój ojciec — wielki dobry człowiek.

— To ci parafia! Co wiosny moknje tak już tyśiąc, a może i więcej lat i czort ich nie wytopi i nie ruszy stąd. Co za natura!...

Zaczepiwszy rękojęścią wiosła o złoty łańcuch, ojciec wciągnął popa Kyryła jak suma do swojej arki zapełnionej krowami i owcami. Potem zaczęli wyciągać diaka i tak się przy tym śmiali, że zapomnieli o zakrystianie Łuce, którego chyba zjadły raki, nie pamiętam już. Taka to była wtedy woda.

Moja wieś zaginęła i szczyła z powierzchni ziemi nie od wody, lecz od ognia. I też wiosną. Nie minęło pięćdziesiąt lat. Spłonęła za udzielaną partyzantom pomoc. Kto nie został zabity, ogarnięty płomieniem, rzucał się do wody.

Spaliła się cerkiew, przepelniona krzyczącymi ludźmi. Wysokie płomienie buzaowały przez całą noc, ogień trzeszczał, od czasu do czasu rozlegały się głu-

che wybuchy, a wówczas wiatr unosił wielkie płonące wiechcie słomy, jak dusze zabitych matek, w ciemną pustkę nieba. Zbrodniarze z ekspedycji karnej uganiali po ulicach i ogrodach za kobietami, wyrwali im dzieci i rzucali do ognia płonących chat, a kobiety, żeby lepiej tego nie widzieć, nie płakać, nie przeklinać, skakały same za dziećmi i paliły się w płomieniach straszliwego faszystowskiego sądu.

Powieszoni patrzyli w górę z koszmarnych szubienic, kołyszac się na powrozach i rzucając na ziemię i na wodę straszliwe cienie. Zginęło wszystko, co nie zdążyło uciec do lasu, w ocerety lub też w partyzanckie ostępy. Zniknęła piękna wieś. Nie było już chat, ni sadów, ni dobrych, wesołych ludzi. Tylko piece białały jeszcze długo wśród popiołów.

Płonałem wówczas i ja w tym ogniu, umierałem śmiercią każdego mieszkańca wsi, każdego zwierzęcia, każdej rośliny; płonałem jak drzewo i cerkiew, kołysałem się na szubienicach, rozpadałem się w proch i niosłem się dymem od potężnych wybuchów. Z moich mięśni i poprzetrącanych kości w połowie dwudziestego stulecia wygotowywano mydło. Moja skóra szła na okładki i na abazury do lamp, wałała się po drogach wojny, miażdżona ciężkimi czołgami ostatniej wojny ludzkości. I stało się tak, że pewnego razu nie wytrzymałem i, wykrzykując z płomieni bojowe hasła i wezwania do bezwzględnej zemsty na wrogu, zawołałem: «Boli mnie, boli!»

— Czego krzyczysz? — skarcono mnie. Co cię przywiodło do tego w takich wielkich czasach? Ból, strach?

— Cierpienie. Wybaczcie, jestem artystą i wyobraźnia była zawsze moją radością i moim przekleństwem. I oto nagle zdradziła mnie. Kiedy patrzyłem na to nieszczęście, przez chwilę wydawało mi się, że ginie nie moja wieś, lecz cały naród. Czy może być coś straszliwszego na świecie?!

Od tego czasu zacząłem pocieszać się złudną myślą, że doskonałość ludzka jest w większej mierze dziełem sukcesu i szczęścia niż następstwem cnót. Nie miałem oczywiście racji. Nigdy nie wolno zapominać o swoim życiowym zadaniu i zawsze trzeba pamiętać, że twórcy powołani są przez naród po to, aby ukazywać światu przede wszystkim piękno życia, które jest samo w sobie najcenniejszym i największym spośród wszystkich możliwych wartości. Aż dziś bierze i trudno myśleć o tym bez smutku, że nie ma w nas siły i jasności, by zrozumieć tę prostą prawdę, iż szczęściem jest samo życie, stanowiące zmienne ciągi dramatów i radości, i że tak wiele piękna umyka bezpowrotnie z naszego pola widzenia.

No, ale siadajmy raz jeszcze, proszę was, do wierzbowych czółen. Weźmiemy jesionowe wiosła i wrócimy na Desnę, na jej wesołe wody tego roku, kiedy ratowaliśmy z ojcem na Welkanoc ludzi od powodzi.

Pamiętam, że długo jeszcze utzymywały się wody po wiosennej powodzi. Jeszcze w środę w połowie pięćdziesiąticy¹ było jej wiele na łąkach i w dolinach, dlatego też sianokosy rozpoczęły się w tym roku późno.

¹ Uroczyscie obchodzona w prawosławiu środa, przypadająca w połowie tzw. pięćdziesiąticy — okresu od Wielkanocy do Zielonych Świąt (*przyp. tłum.*).

Długośmy marudzili wybierając na tę kośćbę. Słońce już zaszło, a my jeszcze w domu. A jeszcze to, a jeszcze tamto, różne kłopoty, kłótnie, mama komuś tam wymyśla, a potem, kiedy mnie zobaczyła, jak wrzaśnie:

— Ty już na wozie?!... Nie bralibyście chociaż małego! Komary go zagryzą.

— Nie zagryzą, nic mu nie będzie — złości się ojciec.

— Jeszcze w Deśnie się utopi, żebym tak skołała, że się utopi!

— Nie utopię się, mammo!

— Mądrala! Spadniesz tam ze skarpy w głębinę, co ja z tobą mam!

— Ale mammo, po co miałbym spadać ze skarpy... dajcie spokój... — mówię bliski już płaczu.

— To się kosą skaleczysz. Powiedz, będziesz się plątał między kosami?

— Nie będę! Ojej, dalibóg nie będę!

— Kłamiesz! Saszeńko, zostań, dziecko, w domu... — błaga mnie matka. —

Tam w krzakach tak strasznie!

— Nie strasznie, mammo.

— A w jeziorach są jamy.

— Nie polezę do jamy.

— A w lesie są żmije!

— Ojej, mammo... przestańcie!

— Nie jedź, syneczku. Nie bierzcie go!...

Na moje szczęście nikt nie zwraca uwagi na błagania matki. Ojciec po raz ostatni lustruje wóz.

— Wszystkośmy wzięli, co trzeba?

Wszystkośmy wzięli: ziemniaki, cebulę, ogórki, chleb, kociótek, wielką miskę drewnianą, niewód, dużą płachtę, sprzęt do kośby, grabie — wszystko jest już na wozie.

No i wreszcie otwiera się brama, matka żegna się i coś jeszcze przekazuje, konie ruszają, jedziemy.

Nie oglądam się. Koło chaty mama-kukułka kuka mi na pożegnanie. Przez wiele, wiele lat matka będzie mnie potem ciągle odprowadzać, patrząc przez łąy na drogę, długo będzie kreślić za mną znak krzyża i modlić się od gwiazd wieczornych do porannych, żeby nie tknęła mnie ni kula, ni szabla, ni żadne oszczerstwo. Przez wiele, wiele lat będę wrywać się w drogę, spiesząc w nieznaną dal. Te pożegnania wejdą kiedyś do moich filmów, rozłąka uwije sobie gniazdo w moim sercu. Wszyscy będą kogoś porzucać i spieszyć na spotkanie z niewiadomym, i komuś będzie żal. Tylko że ja teraz nic jeszcze o tym nie wiem.

Leżę na wozie. Obok, plecami do mnie, dziadek i ojciec z kosiarzami. Wiozą mnie do królestwa traw, rzek i tajemniczych jezior. Nasz wóz jest cały z samego tylko drzewa: dziadek i pradziadek byli czumakami, a czumacy nie lubili żelaza, bo jak mówili, przyciąga piorun. Do Desny jest od nas pięć wiorst bardzo trudnej drogi. Trzeba przejechać przez dwie, nigdy nie wysychające duże kałuże ze zbutwiałymi gałęziami, dwa mosty, potem znów przez taką samą

kałużę, minąć dwa chutory z psami i wąskimi, krętymi uliczkami, przejechać przez wieś Małe Ustie, następnie jechać wzdłuż rzeki krętym brzegiem i bardzo uważać, żeby nie przewrócić się do wody, potem skierować się w prawo w dół i z rozbiegu przejechać brodem przez rzekę, wjechać na górę i zjechać z góry, i znowu pod górę i z góry, następnie dwa razy skręcić w prawo i znowu jechać nad rzeką między osikami i dębami — i dopiero tam, nad samą Desną, było moje królestwo.

W drodze kosiarze rozmawiali o różnych sprawach, złązili z wozu przed kałużami i pod górę, potem wsiadali, i znowu widziałem wokół siebie w górze ich potężne plecy i kosy, które trzymali w rękach jak żołnierze broń.

Na wysokim, ciemnym niebie świeciły dla mnie gwiazdy i księżyc na nowiu. Pachnie ogórkami i starą siecią na ryby, chlebem, ojcem i kosiarzami, pachnie błotem i trawami, dochodzą jakieś krzyki... od razu poznaję, że to derkacze i przepiórki. Poda mną cicho skrzypi czumacki wóz, a na granatowym niebie Czumacki Szlak¹ wskazuje drogę. Wpatruję się w niebo i skręcam z wozem i kosiarzami to w prawo, to w lewo, a razem z nami skręca gwiazdny wszechświat; szczęśliwy zapadam niepostrzeżenie w sen.

Budzę się na brzegu Desny pod dębem. Słońce wysoko, kosiarze daleko, kosa dzwonią, konie pasą się. Pachnie zwiędłą trawą i kwiatami. A nad Desną cuda! Łozy, nasyp, skarpa, las — wszystko lśni i błyszczący w słońcu. Skaczę ze skarpy w piasek, myję się w Deśnie, piję wodę. Woda łagodna, słodka. Piję jeszcze raz, brodząc po kolana z wyciągniętą szyją, jak łoszak, potem wdrapuję się na skarpe i jazda! Ganiać po łące! I nie biegam już, lecz latam, ledwie dotykając trawy. Wbiegam do lasu — grzyby. W łozinie — jeżyny. Zmączę wodę w jeziorze — ryba.

I tak rozkoszuję się przez dwa lub trzy dni, póki nie skoszą trawy. Noszę drwa, rozpalam ogień, obieram ziemniaki, zbieram dla kosiarzy jeżyny na nalewkę. Po skoszeniu zaczynamy wszyscy grabić siano, i tak powoli zmienia się mój baśniowy świat: ojciec, dziadek i stryj stają się milczący i stropieni, w oczach ich pojawia się podejrzliwość: zaczynają dzielić kopy.

Łąka była wspólna. Nikt nie potrafił jej podzielić, bo każdy obawiał się, że może mu przypaść ta trzecia część akurat na kolanie Desny, niszczona bezlitośnie przez wiosenne wody. Dlatego kosili i grabili razem. Potem dzielili kopy i dopiero wówczas każdy układał je w stogi w swoim szałasie. I nie wiem czemu, ale tak jakoś się działo, że niemal przy każdym sianokosach zdarzały się przy podziale kóp niesnaski. Zawsze ojcu lub stryjowi zdawało się, że ktoś tu kogoś oszukał na jedną kopę, no a wtedy od słowa do słowa serce zalewał wściekły gniew i nasi wspaniali ojcowie zaczynali się kłócić, wykrzykiwać i wreszcie brali się za łby nad zaczarowaną rzeką Desną.

Bili się żerdziami, grabiami, trzonkami wideł, trzymając je obu rękami, jak dawni wojowie. Czasami gonili się z siekierami, krzycząc tak głośno i strasznie, że echo szło po Deśnie, ponad Czerwiakowym Lasem i nad cichymi, tajem-

¹ Czumacki Szlak — ludowa nazwa Drogi Mlecznej (*przyp. tłum.*).

niczymi jeziorami. Wtedy my, dzieci, też zaczynaliśmy się wzajemnie nienawidzić, to znaczy ja i brat z Samiłowymi chłopcami, i też byliśmy gotowi rzucić się do bójki, aleśmy się bali. Do pełnej nienawiści brakło nam jeszcze lat i niedoli. Poza tym nie chcieliśmy tracić towarzyszy naszych wspólnych rybackich połowów, więc tylko odwracaliśmy się od naszych małych wrogów i nie patrzyliśmy w ich stronę.

Jedne tylko konie nie brały udziału w wojnie. Pasły się razem, jednako chude i zaharowane, z wrzodami na wytartych grzbietach, i kiwały łbami, patrząc na nas obojętnie i odganiając natrętne gzy.

W tych zaciekłych bojach szczególną odwagą i dzielnością odznaczał się dziadek. Minęło już pół wieku od jego śmierci, ale dopóki będę żył, nigdy nie zapomnę wojowniczej pasji, drzemiącej w dziadkowych piersiach. Był on zdolny do tak szalonego wybuchu gniewu, że mógłby mu tego pozazdrościć największy na świecie artysta czy generał. Podczas bójki cały płonął. Jego wysokie piersi sapały jak miechy kowalskie, fujarki piszczały w nich, chrypiły, piał, ale zagłuszał je jego rozpaczliwy bojowy okrzyk: «Sybir naszego cara!»¹

Z tym potężnym hasłem rzucał się do ataku jak prawdziwy ataman swego sianokosu, póki przepuklina nie zwałała go pod kopę; tarzał się wtedy na grbiece, z podkurczonymi nogami i skurczonymi palcami nóg, przyciskając przepuklinę dłońmi i zaganiając ją z powrotem jak złego ducha. Uporawszy się nieco z duchem, dziadek znowu chwycił za widły lub siekiere i na łeb na szyję rzucał się w samo piekło. Wtedy grabieżca Samiło nie wytrzymał ataku dziadka i zaczynał uciekać pod dęby. Gonili się między dębami i kopami, ale Samiło nie potrafił już uciec od dziadka. Potykał się i zdyszany zaczynał krzyczeć: «Ratunkuuu!» Dziadek już zamachiwał się na Samiłę siekierą. Nie wytrzymałem i zakrywałem oczy, a oni rąbali się siekierami jakby rąbali drzewo. Krew lała się z nich kotłami. Odrąbывali sobie głowy, ręce, wrąbывała się w rozpalone piersi i krew, mówię wam, płynęła z nich wiadrami. A oni to rozbiegali się, to rzucałi się na siebie z długimi drewnianymi widłami, krzycząc:

- Zabiję!...
- Oj, ratunku!...
- Haaa!...

Rozwścieczony Samiło rzucał się na dziadka, przebijał na wylot jego brzuch wielkimi widłami i przyciskał do ścierniska jak święty Jerzy smoka. Dziadek krzyczał tak strasznie z bólu, że liście szeleściły na dębach i szło takie echo, że żaby skakały do jeziora, a wrona, o której będzie jeszcze mowa, zrywała się nad lasem. Jednak dziadkowi jakoś udawało się zamachnąć od dołu i tak rąbać Samiłę siekierą po łysinie, że jego głowa pękła na dwoje jak kawon. A wtedy Samiło... No i tak dalej.

Te straszliwe boje kończyły się dopiero pod wieczór, jednak zawsze szczęśliwie. Okazywało się, że wszyscy są żywi i cali, tyle tylko, że długo i ciężko

¹ Okrzyk żołnierzy rosyjskich z czasów wojny z Japonią 1904—1905 r. (*przyp. tłum.*).

dyszeli od wewnętrznego ognia. Atamanowie byli bladzi z silnego bojowego strachu i rozchodzili się do swych szafasów, groźnie się oglądając.

Ognisty mój dziadek długo jeszcze nie mógł tego darować. Był namiętym wojownikiem i wypijał po bójce spory garnek zimnej wody, nie zapominając przed tym wodę przeżegnać.

— No to co, czas chyba na obiad.

— Jaki tam obiad! Pora wieczerzać — odpowiadał ojciec, spoglądając z gorącą nienawiścią na nieprzyjacielski szafas.

Po kolacji wszyscy szli spać. Czasami zasypiałem jeszcze przed kolacją, patrząc na gwiazdy albo na Desnę lub ogień, na którym gotowała się kasza. Wtedy ojciec albo dziadek długo nie mogli mnie się dobudzić na kolację, trudno mi już było otworzyć oczy, leciałem im przez ręce w sen jak lin w przeręblę i tyle mnie widzieli przy wieczerzy.

Dziadek lubił spać pod dębem. Przed snem długo i jakoś tak łagodnie ziewał, jakby wybacząc tym światu wszystkie jego lekkomyślne uczynki, i opowiadał kosiarzom o swych młodych latach, o czumakowaniu i o tym, jak kiedyś wszystko było inaczej. Wszystko było wtedy piękniejsze. Rzeki i jeziora były głębsze, ryba większa i smaczniejsza, a ile grzybów i jagód w lesie — wprost trudno opowiedzieć, a i lasy były gęstsze, a trawy takie, że wąż by nie przelazł, czy teraz to są trawy?!

— Nie ma co gadać — westchnął pod krzakiem kosiarz Trojhub. — Wszystko marnieje, jest coraz gorsze.

— Ho, ho! — filozofuje dalej dziadek pod dębem. — A jaka rosa kiedyś była, a woda, a błoto jak długo stało. A teraz to wszystko szybko wysycha i całe błoto na nic.

— Uhm! Dobrze mówicie, dziadku, idzie ono do tego, jak mówił ten, jak mu tam, idzie... — potakiwał ziewając i zapadając w sen Trojhub.

— A ile komarów było! — zachwycił się we wspomnieniach dziadek. — Nie można było oddychać przez te komary, wierzcie mi, a wielkie toto jak niedźwiedzie. A teraz, co to za komary? Tak jakby ich wcale nie było... Albo takie derkacze. Jak, bywało, zaczną ci derkać w nocy, to zupełnie spać nie było można, Bóg mnie skarż. A teraz gdzieś tam gdzieś tam derknie. O, słyszyście? Nie mówiłem? Też się kończą...

Rzeczywiście, dwa derkacze, które zaczęły przekrzykiwać się w naddeśniańskiej trawie, nagle ucichły, jakby usłyszały, że mówi się o ich derkaczowym losie.

Słuchałem tych rozmów pod dębem i tak mi się robiło smutno, tak żal, że zanim wyrosnę, to świat zmarnieje i nie będzie już wtedy ani sianokosów, ani ryb.

— Kto ci to powiedział? — spytał ojciec, kiedy przylazłem do niego i zacząłem chlipać.

— Dziadek.

— Nie słuchaj dziadka, synku. Jest już stary, czy on może jeszcze coś rozumieć? On toby tylko jadł i plótł głupoty. Jest takie porzekadło: «Jak głowa siwieje, to człowiek głupieje».

— Tato, a Desna nie wyschnie?

— Nie, nie wyschnie, nic się jej nie stanie. Śpij, dość już na dziś.

— I wszystkie ryby wyłowią.

— Nie wyłowią. Teraz, synku, ryba zmądrzała. Przedtem ludzie byli głupi, to i ryba była głupia. A teraz, jak ludzie zmądrzeli, to i ryba, choć drobna, stała się rozumna i chytra, że aż strach. Kto tam teraz ją złowi? Śpij.

Nasłuchuję. Coś zaskrzypiało i cicho plusnęło gdzieś w Deśnie. Patrzę — ognik: tratwy przepływają. Słychać ludzkie głosy. Więc znowu do ojca:

— Tato!

— Co, synku?

— Co tam za ludzie płyną?

— To z daleka. Orłowscy. Ruscy ludzie, z Rosji płyną.

— A my kto? My nie ruscy?

— Nie, my nie ruscy.

— A jacyż my, tato? Kim jesteśmy?

— A kto tam wie — jakoś ze smutkiem odpowiada mi ojciec. — Jesteśmy prości ludzie, synku, chachłacy... Ci, co uprawiają zboże, chłopci, można powiedzieć, wieśniacy... Kiedyś, powiadają, Kozacy my byli, a teraz już tylko nazwa została.

— A dziadek powiada, że kiedyś były bardzo duże komary...

— Może i były. Na komarach to on się dobrze zna. Całe życie czumakował po stepach, to je hodował, a potem pieniądze po szynkach przepijał. Aż strach wspominać, co było...

— A co takiego było? — dał się nagle słyszeć skruszony głos dziadka.

— A co, nie było? Lepiej byćcie już milczeli — jakoś ze smutkiem odpowiedział w ciemność ojciec.

Jeszcze o czymś tam rozmawiali, ale nie wszystko rozumiałem. Zасыpiając już usłyszałem tylko, że nie wszystko było dobre w przeszłości na tym bożym świecie. Było wiele biedy i nieszczęść i było wiele smutku.

Wreszcie nastąpiła cisza. Tylko pod dębami chrapali kosiarze, a dziadek długo jeszcze ziewał przeciągle, potem przeżegnał usta, dąb, pod którym leżał, oraz Desnę, i uczyniwszy jeszcze kilka znaków krzyża, zasnął.

Zaderkały derkacze, zapitpiliła przepiórka, odezwały się jeszcze jakieś ptaki, zaryczał buhaj. W Deśnie rzuciła się gdzieś duża ryba, no i w końcu zasnąłem na dobre.

Już z półtora wieku, jak mówiono, sprawami pogody zajmowała się u nas wrona. Była to, żeby tak rzec, nasza rodzinna wrona. Rozsiadała się koło naszego szałas na wysokiej czarnej topoli i stamtąd widziała nas wszystkich i wszystko, cośmy pili i jedli, jaką rybę złowili, czy nie okaleczyliśmy kosą derkacza lub przepiórki, widziała wszystkie ptaki w naszym lesie, wszystko słyszała, ale najważniejsze — przepowiadała pogodę. Trafnie odgadywała zbliżanie

się deszczu czy burzy i to przy bezchmurnym, jasnym niebie. Kiedy trzykrotnie zakrakąta w szczególnej tonacji, dziadek ni z tego, ni z owego zaczynał kaszlać i ziewać, a wkrótce i my rzucaliśmy grabie i widła, i ziewając padaliśmy senni pod kopy. Jeden tylko wujek Samiño nie ulegał tym wronim czarom, które doprowadzały go do gniewu.

— Ażebyś zdechła! A kysz, nieczysta siło!...

Wujek Samiño nie był ani profesorem, ani lekarzem, ani inżynierem. Nie był też, jak już można się domyśleć z jego imienia i z tego, co się tu już o nim pisało, ani sędzią, ani ławnikiem, ani popem. Nie nadawał się na wysokie stanowiska. Nie był nawet dobrym rolnikiem, sam się zresztą uważał za złego gospodarza. Jego intelektualnych uzdolnień nie starczyło na ten skomplikowany i mądry zawód.

Ale jak każdy człowiek, również i on miał swój talent, w którym odnajdywał siebie. Był kosiarzem. Był tak znakomitym kosiarzem, że sąsiedzi zapomnieli nawet jego nazwisko i nazywali go Samiño-kosiarz lub po prostu Kosiarz. Posługiwał się kosą tak, jak dobry malarz pędzlem — lekko i sprawnie. Gdyby go tak puścić z kosą przed siebie, obkosiłby całą kulę ziemską, żeby tylko była dobra trawa oraz chleb i kasza.

Poza swoją specjalnością, jak to bywa często wśród wąsko wyspecjalizowanych fachowców, był człowiekiem raczej ograniczonym i słabym.

Był też słaby i bezsilny wobec wrony, bo chociaż ją przeklinał i wygrażał jej pięściami, nie mijało nawet pół godziny, jak zza lasu nadciągała wielka ciemnoszara chmura i zaczynał kropić deszcz.

Wrona znała każdego z nas bardzo dobrze, wiedziała, kto czym oddycha i czego pragnie. Raz ojciec, rozeźlony na nią o deszcz, który wykrakała, poprosił Tychona Bobyrię, najlepszego myśliwego w całej okolicy, by ją zasztrefił. I jak myślicie? Ledwie ojciec to powiedział, wrona zerwała się ze swojej topoli i przeleciała za Desną na wysoki dąb. I chociaż Tychon odmówił kategorycznie strzelania do ptaka, chronionego prawem bożym, wrona powróciła z dębu na topolę dopiero wieczorem i nakrakąta takiego deszczu i burzy, że siano całkiem zgniło.

Tu czytelnik może powiedzieć, że taka wrona jest nietypowa i że deszcz mógł zgnoić siano i bez jej krakania i bez dziadkowego kaszlu, na podstawie czysto naukowej prognozy meteorologicznej. Odpowiem: być może. Ale nie miałem wcale zamiaru pisać o rzeczach typowych. Opisuję tylko to, co było kiedyś nad Desną, właśnie tam, w tym miejscu, gdzie wpada do niej Sejm.

Ale jak już się zgadało o pogodzie i o myśliwym, który odmówił zabicia wyżej opisanej wrony, trzeba będzie opisać również samego myśliwego. Tylko dla pełni obrazu spróbujemy namalować jego niepowtarzalną sylwetkę nie zwykłym sposobem, lecz by tak rzec, z punktu widzenia kaczek, które żyły w naszym jeziorze. Trzeba to zrobić nie dla wzbogacenia stylu, lecz dla oddania większej prawdy, bo przecież to on zabijał kaczki, a nie one jego.

— O, już kuśtyka... — kwacze, bywało, stara kaczka do swoich kaczątek. — A sio, do sitowia! Patrzcie, jak się zatacza, żeby zdechł!

Kaczątka szybko chowają się gdzie się da, kaczka też niepostrzeżenie znika pod wodą. Na jeziorze cisza. Do brzegu zbliża się Tychon z cętkowanym psem myśliwskim. Jeśli psocąc wśród lilii wodnych kaczątka jej nie słuchały, zderwowana matka nie mogła sobie znaleźć miejsca.

— Ratujcie się, o, celuje, widzicie?! Zaraz bachnie tak, że tylko pierze z któregoś polecą...

Tychon Bobyr rzeczywiście celował już z brzegu.

— No i co teraz będzie? Rany boskie, przepadliśmy... Cicho, mówię, nie chlupać, żebyście powyzydychały!... — kwacze kaczka z rozpaczą. Kaczęta przycichły, nie ruszają się... Nigdzie żadnego szelestu...

No ale zanim huknie ten strzał, mamy trochę czasu, żeby opowiedzieć o Tychonie ze swego, ludzkiego punktu widzenia. Był on człowiekiem biednym i dlatego, aby nie marnować naboju, stał się wyborowym strzelcem. Mimo to nie często udawało mu się upolować dziką kaczkę. Dlaczego? Oto dlaczego. Tychon miał jedną nogę znacznie krótszą, cieńszą i sztywną, nie rozginała się nawet we śnie. W wyniku takiej dialektyki przyrody wszystkie kaczki, nurki, kurki wodne, czajki — całe ptactwo wodne poznawało go już z daleka i chowało się w sitowiu albo w wodzie pod nenufarami. W ten sposób nawet krzywa noga służy czasami harmonii przyrody, jej równowadze.

Prócz tego harmonii przyrody sprzyjała strzelba Tychona. Był to już taki stary grat, że jej kurek myśliwy nosił zawsze w kieszeni i nakładał go dopiero kiedy było trzeba, przed samym strzałem. Tychon lubił długo celować.

— No, strzelajcie już, wujku — szepcą do Tychona, a serce zamiera mi ze strachu: no, zaraz trachnie! — Strzelajcie... Oo, już wypływają... Nie widzicie?... No, wujku!...

Nabieram szybko powietrza i przestaję oddychać. Aż sinieję od tego długiego czekania. Jednak strzału nie było. W decydującym momencie nagle okazało się, że nie ma kurka. Gdzie kurek? Pewnie odpadł i zgubił się w trawie. Długo myszkowaliśmy w trawie i pod krzakiem, już słońce zaczęło zachodzić, a kurka nie ma. Taki jestem nieszczęśliwy! A tu wszędzie pełno kaczek. Stara też zauważyła, że u nas coś nie w porządku, i wypłynęła z całym potomstwem.

— Strzelajcie, już, zasnęliście, czy`jak? — woła z daleka ojciec.

— Nie, dziś ze strzelania nic już nie będzie. Zdaje się, że zostawiłem kurek w domu, w kamizelce — smutnie odparł ojcu Tychon i pokużył do wsi. Omal się nie rozbeczałem. Pies też posmutniał i pokręciwszy się niechętnie odszedł. Kaczki cieszyły się, pływały, pluskały się. Już noc zapadła, a one ciągle się pluskały.

Musicie wiedzieć, że Tychon nie podnosił ręki na żadnego ptaka prócz kaczek. I jest to całkiem zrozumiałe: wszelkie drobne ptactwo, jak derkacze, przepiórki, kuliki, kurki można wykosić kosą w trawie, jeśli nawiną, albo złapać. No a o słonkach, bekasach czy kszycach nikt nawet nie myślał, że w ogóle istnieją na świecie. Lata coś pod lasem jak cień, a co to takiego — licho wie.

Dzikich zwierząt też było mało — jeź, zając, tchórz. Wilki gdzieś się wyniosły i nawet samo słowo «wilk» znane było jedynie z dziadkowego przekleństwa — «żeby cię wilk zjadł». Były tu gdzieś podobno lwy, ale spotykało się je bardzo rzadko. Tylko jeden raz lew przeszedł po nasypie Desny, ale gdy mówię komu o tym, nikt nie wierzy.

A było to tak. Zastawiliśmy z ojcem sieci w Deśnie i płyniemy do szałasu małym czółnem. Woda cicha, niebo rozgwieżdżone, i tak mi dobrze płynąć, tak lekko, jakbym nie płynął, lecz leciał w jasno granatowej przestrzeni. Patrzę w wodę — księżyc w wodzie się śmieje. «Rzuć się, rybo» — pomyślę, i ryba się rzuca. Spojrzę na niebo: «Spadnij, gwiazdko» — i gwiazdka spada. Nad wodą pachną trawy, więc ja do nich: «Odezwińcie się, trawy» — odzywają się przepiórki. Patrzę na baśniowy, zalany srebrnym światłem brzeg. «Zjaw się na brzegu, lwie» — i lew się zjawia. Olbrzymia głowa, kudłata grzywa i długi ogon z kitą. Idzie powoli wzdłuż nasypu, nad samą wodą.

— Tato, patrzcie, lew — szepczę do ojca, jak zaczarowany.

— Jaki tam lew... To przecież... — ojciec nie skończył i zaczął uważnie wpatrywać się w brzeg, a kiedy czółno zrównało się z lwem, ojciec uniósł wiosło i uderzył głuchym płazem po wodzie. A lew jak skoczy, jak ryknie! Aż echo poniosło się gromem. Mam duszę na ramieniu. Cały brzeg, skarpy, łoży, cała okolica rozedrgała się tym rykiem. Ojciec omal nie wypuścił wiosła i mimo że był przecież odważny, to jakoś zmarmotniał i siedział bez ruchu, dopóki naszego czółna nie zniosła woda do stromego brzegu. Posiedzieliśmy jeszcze w milczeniu z pół godziny; oglądaliśmy się — ani nasypu, ani lwa, ruszyliśmy gdzieś w tęgi.

Ogień palił się tej nocy przy naszym szałasie nad Desną do samego rana. Było mi jakoś straszno i czemuś żał tego lwa. Nie wiedzieliśmy z ojcem, co robić, gdy znacznie on jeść nasze konie lub dziadka, który spał pod dębem. Długo nasłuchiwałem, czy nie ryknie jeszcze raz. Nie ryknął. Przed samym zaśnięciem naszała mnie straszna ochota, by zacząć hodować lwy i słonie, żeby wszędzie było jakoś ładnie i nie całkiem spokojnie. Zbrzydły mi już cielęta i konie.

Na drugi dzień ludzie mówili, że nie na długo udało się temu lwu uciec z klatki. Kiedy pod Bachmaczem wydarzyła się katastrofa pociągu i klatka wędrównego zwierzyńca uległa uszkodzeniu, lew wyrwał się na wolność, rozejrzał się wokół i poczuł się tak źle, tak mu obrzydli już i widzowie, i pogromcy, i cały świat, że machnął na to wszystko ogonem i ruszył nad Desnę, żeby znaleźć chociaż trochę odpoczynku. Nie przeszedł nawet trzydziestu wiorst, kiedy go dogonili, otoczyli ze wszystkich stron i zabili, bo był lwem. Nie mógł przecież chodzić wśród cieląt i kini. Do wozu nie można go przecież zaprząć, więc jaka z niego korzyść? Gdyby chociaż potrafił szczekać lub meczyć, ale ryczy tak, że liście więdną i trawa się kładzie... No dobrze... Ale co też ja wypisuję! Zdaje się, że tej nocy w ogóle nie płynąłem Desną. Płynął chyba ojciec sam, a ja leżałem w szałasie pod dębem, obok dziadka. Może i tak było. No, ale lew i tak przechodził naszym brzegiem! I strażnicy zabili go gdzieś koło Spaskiego.

Myślę jednak, że czas już postawić krzyżyk na lwie i przejść do opisanie zwierząt domowych, bo czuję jakąś niepewność pióra: to ocknęli się we mnie moi redaktorzy. Żyją wokół mnie wszędzie. Jeden z tyłu za lewym uchem, drugi pod prawą ręką, trzeci za biurkiem, czwarty w łóżku — żeby i w nocy mnie redagować. Są przepelnieni zdrowym rozsądkiem i nienawidzą niejasności. Ich cel: żebym pisał tak jak wszyscy; albo trochę gorzej od innych.

Tam gdzie moje serce stygnie, oni je podgrzewają; tam gdzie zaczynam płonąć ogniem swych namiętności, oni chłodzą mój mózg, żeby czasem coś tam z tego nie wyszło.

— Niech coś wyjdzie! — mówię im. — Trzeba, żeby w moim dziele coś wyszło. Błagam!

— Nie!

— Dlaczego nie napisać, że kiedy byłem chłopczykiem nad Desną, pragnąłem bardzo, żeby wszędzie były dzikie lwy i żeby dzikie ptaki siadały mi na głowę i na ramiona nie tylko w snach?

— To nieprawdopodobne, a przy tym ludzie mogą tego nie zrozumieć.

— Przecież byłem wówczas maleńki i nie miałem jeszcze zdrowego rozsądku. Czulem wtedy, że to mogłoby się zdarzyć.

— Po co?

— No, może dla szczęścia.

— Wykreślamy. Przecież można było nie zobaczyć tego lwa, jakby się bardzo chciało, jeśli nie jest to w ogóle fantazja.

— Nie!... Za nic w świecie!

— Spokojnie... Może tego lwa zastąpić czymś bardziej współbrzmującym z naszą rzeczywistością. Można, na przykład, napisać o koniach. Były u was konie?

— Wstyd mi pisać o koniach.

— Dlaczego?

— Były chude i brzydkie.

— No więc można by je jakoś uogólnić.

— Ich nie można uogólnić. Były sparszywiate. A prócz tego były smutne.

— No to co z tego?

One rzeczywiście były smutne, i dlatego, zanim je opiszę, wspomnę lepiej o czymś zabawnym, a potem przejdę już do koni.

Żył u nas długo pies Pirat. Dużego wzrostu, niemłody już, poważny i stateczny pies z dwoma włochatymi ogonami i z dwiema parami oczu, z których górna, kiedy dobrze przyjrzeć się z bliska, okazywała się parą rudych plam na ciemnym łbie.

Otóż kiedyś, zgubiwszy się w Borznie na jarmarku, gdzie ojciec sprzedawał dziegieć, Pirat znikł. Pożałowaliśmy go trochę, no i na tym się skończyło. Ale oto po pięciu tygodniach, akurat w niedzielę po południu, kiedy wszyscy siedzieli koło chaty, łuskając ziarno, patrzymy — biegnie Pirat, wynędzniały, chudy. Ujrzawszy z daleka całą naszą rodzinę i chatę padł na ziemię i czołgał się do

nas na brzuchu chyba ze sto kroków, przewracając się na grzbiet i głośno płacząc z pełni szczęścia, jak biblijny syn marnotrawny.

— To ja, wasz Pirat, poznajecie? — szczekał przez łyzy. — O, jaki jestem szczęśliwy! Jak ciężko mi było bez was!... Wierzcie mi, że omal nie zdechłem ze smutku, mało nie zwariowałem, dalibóg.

Tak nas wzruszył tymi łzami, że nawet ojciec, który nie znosił manifestowania uczuć, był bliski płaszu. Tak to już jest na świecie. Zwykły pies, a tak człowieka potrafi wzruszyć. Matka rzewnie płakała, przygadując z niewymownym uśmiechem: «A bodajś ty zdechł! I pomyślcie, pies, a taką żalność w człowieku budzi i takie rzeczy wyprawia. O, jak peźlnie. Tfu, nieczysta siła, skąd się tu wzięłeś?»

Szkoda gadać, rozumny i dobry był z niego pies. Korzystał u nas z wszelkich przywilejów psiego życia nie tylko dlatego, że był wiernym i czujnym stróżem. To był pies robotny. Lubił pomagać w gospodarstwie, wykonując z własnej inicjatywy wszelkie prace: nosił w zębach z ogrodu do sadu ogórki i składał na jedną kupkę, wypijał zbędne kurze jaja. Podrastał już jego syn, także Pirat, jeszcze młody, wesoły, sprytny psiak. Swą artystyczną naturą rozweselał cały zaulek. Lubił grać. Był można rzec psim artystą. Bawił się z cielęciami, z prosiętami, bawił się z gołębiami i gęśmi, naszymi i cudzymi. Niekiedy we dwóch ze swym ojcem, poddając się wysokiemu psiemu natchnieniu, doigrawali się tego, że zabawa kończyła się kalectwem lub śmiercią ich partnerów i wówczas obaj artyści uciekali gdzie oczy poniosą, albo chowali się szybko w tytoń, żeby przeczekać tam czas ostrej reakcji na ich psoty, dopóki ludzie nie pozbierali pierza i nie zjedli zmażonej ofiary psiego artyzmu. Matka zapewniała, że kiedyśmy tak zajadali w sadzie kurę, obydwaj Piraci patrzyli na nas z tytoniu i po psiemu śmieli się z nas.

— Ha, bodajście zdechli! — gromił nagle dziadek strasznym głosem, rzucając w artystów kością. Oszkalowani artyści rzucali się do ucieczki, łamiąc tytoń. Żeby nogi połamali!

No i płacze się coś takiego po głowie. Nie wspomnienia, a licho wie co. Moze przejść teraz do koni?

Tak, no więc o koniach...

Wydawało mi się, że konie i krowy coś wiedzą, znają jakąś niedobłą tajemnicę, ale nikomu jej nie zdradzają. Odczuwałem ich niewolniczą ciemną duszę i przez nie wierzyłem we wróżby, zwłaszcza w nocy, kiedy wszystko żyło odrębnym, różnym od zwykłego życiem. Różne bywały u nas konie, bo ojciec często wymieniał je na jarmarku. Były konie chytre i złe, były też nieszczęśliwe, obrażone, chłopskie końskie dusze. Były konie zastraszone i były zawzięte, były zawsze czymś zafrasowane i byli zaczarowani na wieki końscy grzesznicy. Miały swój własny, różny od naszego świat. I zawsze były uciemiężone, skazane na swój los nieodwołalnie i na wieki. Widoczne to było zwłaszcza po zachodzie słońca, kiedy wpatrywało się z bliska długo w wielkie, ciemne końskie oko.

Jeden nasz koń nazywał się Muraj, drugi zaś Tiahnybida. Obydwa były stare, chuderlawe, brzydkie. Już nie pamiętam, a zresztą chyba nikt nawet nie wiedział, jakiej były maści. Sparszywiały i tak czochrały się o co się tylko dało, że wszędzie sypały się z nich parchy. Gdzie tylko spojrzeć, na podwórzu, w stajni, na wszystkich belkach i kołkach, widniały ślady ich czochrania, jakby całe gospodarstwo było w parchach. Dlatego też ani w życiu, ani literaturze nie było chłopczyka, który by tak marzył o urodzie koni, jak ja, i tak się wstydził ich zwinionej przez człowieka brzydoty i nędzy.

Muraj był już bardzo stary i bardzo smutny. Tiahnybida, młodszy, rozumniejszy i lepszy od Muraja, miał nadwerężone ścięgna u nóg i dlatego, gdy paść się czasem na błotnistej łące, nogi mu drętwiały i padał w błoto z kępkami trawy i musiał tam leżeć do rana, bo konie nie potrafią przecież wzywać pomocy. I dopiero rano, kiedy już zbudziliśmy się pod siermięgami i świtkami, wyciągaliśmy go z błota za ogon, jak ichtiozaura. Nie protestował i patrzył na nas, małych, z wdzięcznością i — jak nam się zdawało — z miłością. Kochałem go za jego nieszczęśliwą dolę i za rozum. Był to mądry i dobry koń, nie było jednak w nim absolutnie nic, ale to nawet jednej kropelki, heroicznego czy malowniczego, czy też tego, co śpiewają o koniach w pieśniach i kolędach. Tylko nie dopatrujcie się tym żadnej aluzji.

Ach, jakie mieliśmy wspianiałe konie! Kiedy je wspominam, dotąd mi i żal, i wstyd, chociaż upłynęło już pół wieku. Ciężko im się u nas żyło. Roboty dużo, obrok marny, uprząż wytarta, żadnego uważania. Ojciec często złościł się na nie i krzyczał, i kłął, i bił je czym popadło, ciężko oddychając i blednąc z gniewu.

Pewnego razu nad Desną, w nocy, leżąc na sianie i patrząc w gwiazdy, podśluchałem, jak po całodziennej ciężkiej pracy pasące się konie rozmawiały między sobą.

— Dlaczego on taki zły, nie wiesz?

— Nie wiem. Tak się naciągałem, że ledwie stoję na nogach.

— A myślisz, że ja coś wiem? Też nic. Znam tylko chomąto, hołoble i bat. I chyba jeszcze tylko jego wymyślanie.

— Znam i ja to jego wymyślanie. Nasłuchałem się go dość. Tak mi jakoś smutno i źle.

— Mnie też smutno. Kiedyś latałem nad chmurami. — Tiahnybida wyciągnął szyję i spojrzął na Desnę. — Tysiące lat temu, jeszcze zanim nastały orki i wozy, na moim grzbiecie jeździli prorocy. Miałem wtedy jeszcze skrzydła. A mój praszczur był końskim carem czy bogiem, kiedyś matka mi o tym opowiadała.

— Ja też miałem skrzydła, ale nie mam. Ani skrzydeł, ani urody tylko wrzody na grzbiecie. Żeby zrobić chociaż porządne siodło, siodła też nie ma. Jego złość przygniata mnie, a w dodatku, czy uwierzysz, nie wiem, jak ciebie, ale nie ma dnia, żeby mnie nie bił. I co z tego? Padam z nóg.

— To prawda. Tylko że on nie nas bije...

— Gadaj zdrów. Nie nas... Ale boli nas?

— On, koniku, bije swoją dolę. Jesteśmy chudzi, sparszywiali i siły mamy mało, ot co. A on ma naturę dawnych bohaterów, czyż potrzebni mu są tacy jak my? Wczoraj, kiedy utknąłem z wozem w kałuży i on chłostał mnie batem, i kopał, i ryczał jak lew, dostrzegłem w jego oczach takie bezgraniczne cierpienie, że gdzie tam do niego naszymu! I pomyślałem wtedy: i ty też cierpisz ból, przeklęty, biedny człowiecze.

— Cicho. Paśmy się w milczeniu. Jego chłopiec patrzy — rzekł Muraj, dostrzegłszy mnie pod kopą.

Od tego czasu nigdy już nie uderzyłem konia ani razu.

— Pozwólcie z kolędą! — słyszę dziewczęcy głos z podwórza. Patrzą w okno: to nie księżyc w pełni z gwiazdzistego nieba świeci w chatę przed Nowym Rokiem. W małym okienku, akurat naprzeciw pieca, różowieje na mrozie dziewczęca buzia.

— Można pokolędować? — jeszcze raz pyta ktoś pod oknem.

— Śpiewajcie! — odpowiada głośno matka.

— Dla kogo?

— Dla Saszki.

*Zuch Saszko po targu chodził
hej, kolęda, kolęda...*

Zaśpiewały aż cztery dziewczyny i nie wiadomo, czy to spowodował mróz, czy te dziewczęta i słowa kolędy w zimowy wieczór, że rozdzwoniła się ta pieśń i potężniała i było tak jakoś podniośle i uroczyście, iż mnie, małemu, dech zaparło. Przytuliłem się przy oknie pod ręcznikami do ściany, żeby dziewczęta mnie nie zauważyły, i cały zamieniam się w słuch. I wówczas one długo i powoli, jakby leciały w bezmierną dal czasu, na siedemset może lat, wyśpiewują mi mój los. A ja, wsłuchując się w urzekające słowa kolędy, zaczynam żyć życiem jej bohatera: już jako dorosły młodzieniec chodzę po targu z koniem wśród kramarzy i kupców. I gdzieś muszę tego konia sprzedać, bo mój alter ego z kolędy śpiewa tak:

*Oj, mój koniu, mój doradco,
hej, kolęda, kolęda,
co za ciebie mi zapłacą?
Hej, kolęda, kolęda...*

*Oj, mój koniu, mój obrońco,
hej, kolęda, kolęda,
sprzedać cię za sto czerwońców?
Hej, kolęda, kolęda...*

A koń jak malowanie, szyja jak toczona, w grzywie czerwona wstążka, wyśpiewuje mi na ucho, żeby go nie sprzedawać i myśleć o sobie. Czuję koło

ucha jego delikatne, miękkie wargi i słyszę śpiewane przez dziewczęta słowa konia, których nigdy nie zapomnę:

*Czy jeszcze Saszko pamiętasz,
hej, kolęda, kolęda,
jak deptali nam po piętach,
hej, kolęda, kolęda,
Turcy razem z Tatarami,
hej, kolęda, kolęda,
szli rzekami i stepami,
hej, kolęda, kolęda,
aż nas w końcu doganiają,
hej, kolęda, kolęda,
na stromym brzegu Dunaju,
hej, kolęda, kolęda...*

I co ja mam teraz począć? Już wraże konie rzą na Dunaju i wraże strzały wygwizdują mi nieszczęście. I wtedy, rozwarłszy szeroko oczy, czuję, że jakaś siła podnosi mnie z łąwy i niesie z chaty prosto do konia. I wówczas koń mój skoczył —

*Szeroki Dunaj przeskoczył,
hej, kolęda, kolęda,
nawet kopyt nie zamoczył,
hej, kolęda, kolęda,
i ani mnie, ani szabli,
hej, kolęda, kolęda,
bisurmanów wzięli diabli!
Hej, kolęda, kolęda!...*

Wracam z Dunaju do chaty, patrzę, a tu matka też śpiewa, kołyszac kołyskę; i jest w jej wyglądzie i w jej śpiewaniu coś niezwykłego, jakby sama płynęła gdzieś w przestrzeniach swego serca i jakby dziewczęta, stojące pod oknem na mrozie, śpiewały pod samym gwiazdzistym niebem. O, jak pięknie! A Dunaj jaki szeroki i głęboki! Woda zimna aż syczy. A po tamtej stronie rzeki Turcy i Tatarzy wściekają się, że tak wielu ich podeptałem koniem.

A potem przyszły inne dziewczęta z kolędą i po nich jeszcze inne. Czego też nie nastuchałem się o sobie! Było tam o tym, jak z dużymi ciągnę wojskami, aż drży ziemia pod stopami, i o tym, że m pobił wroga w obcych grodach i że orałem pole szarymi orłami, i obsiewałem ziemię drobnymi perłami, i mościłem mosty zawsze tarcicowe, i ścieliłem kilimy zawsze kolorowe, i smałem choleweczki do królewskiej dziewczeczki, małem się z nią majem za modrym Dunajem. I jechałem lasami — lasy szumiały. I jechałem mostami — mosty dźwięczały.

*A kiedy jechał przez grody,
hej, kołęda, kołęda,
witali go chlebem, wodą,
hej, kołęda, kołęda...*

A potem zupełnie już sennego przenosili mnie na piec. Tam zasypiałem na życie wśród kołęd, obejmując mocno za szyję swego konia jak malowanie... I dawałem wtedy sobie słowo, że nigdy go nie sprzedam za żadne skarby. I nie sprzedałem go po dziś dzień. Oj, koniu mój, koniu, nie sprzedam ciebie. Żeby mi było nawet bardzo ciężko, żeby nawet Turcy i Tatarzy obstąpili mnie na targu, nie rozstanę się z tobą za żadną cenę.

Oto jakie były u nas konie.

Minęły sianokosy, a po nich żniwa. Dojrzały gruszki i jabłka na Przemienienie Pańskie. Maliny i wiśnie już dawno zniknęły. Uszyli mi nowe spodnie z długimi nogawkami i zaprowadzili do szkoły.

Nauczyciel Łeontij Sozonowicz Opanasenko, stary już, nerwowy złołnik, miał złote guziki i fontaż pod szyją. Wydawał mi się wielkim panem, nie mniejszym od naczelnika policji czy sędziego. Był wyższy od ojca, co również dodawało mu groźnej siły.

— *Eto twój?*¹ — spytał ojca, zerknąwszy na mnie zza okularów zmęczonymi oczyma.

— Tak, z przeproszeniem, to mój chłopiec czy, jakby to powiedzieć, najmłodsze dziecko — odpowiedział ojciec cichym, obcym głosem, łagodnym jak w cerkwi.

— *A kak zowut?*²

— Saszko.

— *Tiebia nie sprasziwaju. Puskaj sam otwietit*³ — odpowiedział nauczyciel tonem śledczego i znowu przeszył mnie swymi szarymi oczyma.

Milczałem. Nawet ojciec był jakby przestraszony.

— *Nu?*

Wczepiłem się jedną ręką w ojcowe spodnie, drugą zaś miałem czapkę i bardzo chciałem powiedzieć swoje imię, ale nie mogłem wydobyć głosu. W ustach mi zaschło.

— *Nu kak?*⁴ — nachmurzył się nauczyciel.

— Saszko — wyszeptalem.

¹ To twój?

² A jak się nazywa?

³ Nie pytałem ciebie, niech on sam odpowie.

⁴ No jak?

— *Aleksandr!* — huknął nauczyciel i spojrzął z niezadowoleniem na ojca. Potem przeniósł na mnie spojrzenie i zadał mi najbardziej bezmyślne i najgłupsze pytanie, jakie kiedykolwiek mógł wymyślić ludowy nauczyciel. — *A kak zowut twojego otca?*¹

— Tato.

— *Znaju, czto bat`ko, zowut kak?!*²

No i co wy na to powiecie? Spojrzeliśmy z ojcem na siebie i nie mieliśmy już wątpliwości, że nasza sprawa jest przegrana. Jednak ojciec miał jeszcze odrobinę nadziei.

— No, powiedz, synku, jak się nazywam. Powiedz, nie bój się, no!

Zaprzeczyłem rozpaczliwie głową i odwróciłem się tak gwałtownie, że byłbym upadł, gdybym nie trzymał się ręką ojcowych spodni. Zaczęło mnie nudzić, poczułem się bardzo niedobrze.

— No mówże, nie wierć się. Czemu milczysz, co? — ojciec chciał mi podpowiedzieć swoje imię, ale chyba też się zawstydził. — Nie powie, dopraszam się łaski, mały jeszcze, wstydzi się.

— *Nie razwitoj*³ — zakonkludował niemądry nauczyciel.

Musieliśmy z ojcem odejść.

Było to w odległych, starych czasach, kiedy nie mieliśmy jeszcze zdrowego rozumu. Nie wiedziałem wówczas, że wszystko przechodzi, wszystko przemija, odchodzi w niepamięć i gubi się w nieustannej zmianie godzin, że wszystkie nasze przygody i uczynki przepływają jak woda między brzegami czasu. Przez to męki moje duchowe były niezmiernie. Może z godzinę mi się wydawało, że świat stracony jest na zawsze. W stanie takim, nie zechciawszy nawet zjeść, wyszedłem do ogrodu i zatrzymując się niedaleko ulu rozpocząłem coś robić. Nagle do niezapnanej tasiemki w spodniach włata pszczoła, oj! i daje mi żądło, — ratujcie! W jeden moment życie moje znów obraca się na dziewięćdziesiąt stopni. Oj-joj, czy ja nie krzyknąłem z bólu, czy nie zabiegałem, czy nie zatupałem nogami! Oto był strach, oto był ból! Łzy mi lały z oczy, jak groch. Pirat się przestraszył i zaczął szczekać, sam nie wiedząc na kogo, i wysoko skakać, aż zanim i jemu pszczoła wpiła się w język. Wtedy ja z krzykiem, a Pirat z żalosnym szczekaniem puścili się oboje do lubczyka, do krzaków porzeczek, gdzie i zaczęło się u nas nabrzmiewać, — był strach wielki, aż póki dziadek nie przyniósł nam zgniłych gruszek z pogrzebu, i tak powróciliśmy do chaty.

Ale czy nie za bardzo gloryfikuję swoich starych koni i wsi, i swej starej chaty? Czy nie myślę się w swoich wspomnieniach i uczuciach?

¹ A jak się nazywa twój ojciec?

² Wiem, że tato, ale jak się nazywa?

³ Niedorozwinięty.

Nie. Nie jestem zwolennikiem ani starej wsi, ani starych ludzi, ani żadnej starzyzny w ogóle. Jestem synem swego czasu i cały należę do swej współczesności. I jeśli zwracam się niekiedy do krynicy, z której piłem niegdyś wodę, i do mojej białej przyjaznej chaty i przesyłam im w daleką przeszłość swoje błogosławieństwo, to dopuszczam się tylko tej «pomyłki», jaką popełniają i zawsze będą popełniać, dopóki istnieć będzie świat, serca bijące żywym rytmem swego ludu wszystkich epok i narodów, kiedy zanurzają się w zaczarowanym, niezapomnianym świecie swego dzieciństwa. Świat objawia się przed jasnymi oczami pierwszych lat poznania, wszystkie odczucia bytu zestrzajają się w nieśmiertelną harmonię, głęboko ludzką i bezcenną. Smutno jest człowiekowi, kiedy wysycha i ślepień wyobraźnia, kiedy zwracając się do najdroższych źródeł dzieciństwa i młodości nie widzi w nich nic drogiego, niezwykłego, nic go nie grzeje, nie budzi radości ani ludzkiej smętnej zadumy. Bezbarwny jest taki człowiek, niezależnie od tego, czym się zajmuje, i bezbarwna jest jego praca, nie ogrzana ciepłymi promieniami czasu.

Współczesność jest zawsze na drodze z przeszłości w przyszłość. Dlaczego mam lekceważyć miniony czas? Czy dlatego, żeby nauczyć wnuków nienawidzić drogiej mi kiedyś i świętej mojej współczesności? Ich terażniejsza współczesność też kiedyś stanie się dla nich przeszłością w wielkiej dobie komunizmu!

W minionym życiu moich rodziców było wiele płaczu, ciemnoty i żalu. Niejasne nadzieje i daremne oczekiwania znajdowały swój grób w wódce i w kłótniach. I to, czego im los podarował najwięcej, to praca, ciężka praca. Każdy przeżył swój czas nieszczęśliwie, każdy po swojemu — i pradziad, i dziad, i ojciec z matką. Tak, niby wszyscy urodzili się dla miłości i niby wszyscy mieli szansę ją przeżyć. Ale zapewne nie odnaleźli się wzajemnie lub nie dostrzegli, a gniew i nienawiść, jakie były im wstrętne przez całe życie, podrzuciła im zła wróżka, i przez całe życie niepokoiły ich i niepotrzebnie komplikowały je złudne przywidzenia. I całe ich życie było pełne trudów i trosk, jak życie ludzi pierwotnych. Nie wiedzieli, jak je zmienić, i oddając przewagę temu, czego nie przysądził im ich czas, nie mogli się nim nacieszyć.

Tylko było to tak dawno, że niemal wszystko utonęło we mgle odległego czasu, jak sen. W zmęczonej wyobraźni jedna tylko Desna pozostała niezniszczalna. Świeta, czysta rzeka moich niezapomnianych dziecięcych lat i marzeń.

Nie ma już dziś takich rzek, jaką ty byłaś kiedyś, Desno, nie ma. Nie ma już żadnych tajemnic na rzekach ani spokoju. Wszędzie i wszystko jasno. Nie ma ni Boga, ni czarta, i jednak żal mi, że nie ma w rzekach rusałek i młynarzy z wodnych młynów. Ale za to wielu letników kąpie się teraz w kąpielówkach, robiąc złą krew ludziom i budząc w nich gorycz, zwłaszcza w gorący letni czas; i chyba dlatego tak mi wstyd odpoczywać tam, gdzie ludzie pracują.

Wtedy jeszcze Desna była rzeką głęboką i bystrą. Nikt się wówczas jeszcze w niej nie kąpał i chyba nikt też nie rozwałił się goły na jej piaskach. Nie było wtedy możliwości. Ciężko pracowaliśmy lub byliśmy jeszcze dziećmi. Dziewczęta nie kąpały się nawet w święto, wstydząc się zdjąć koszulę. Mężczyznom

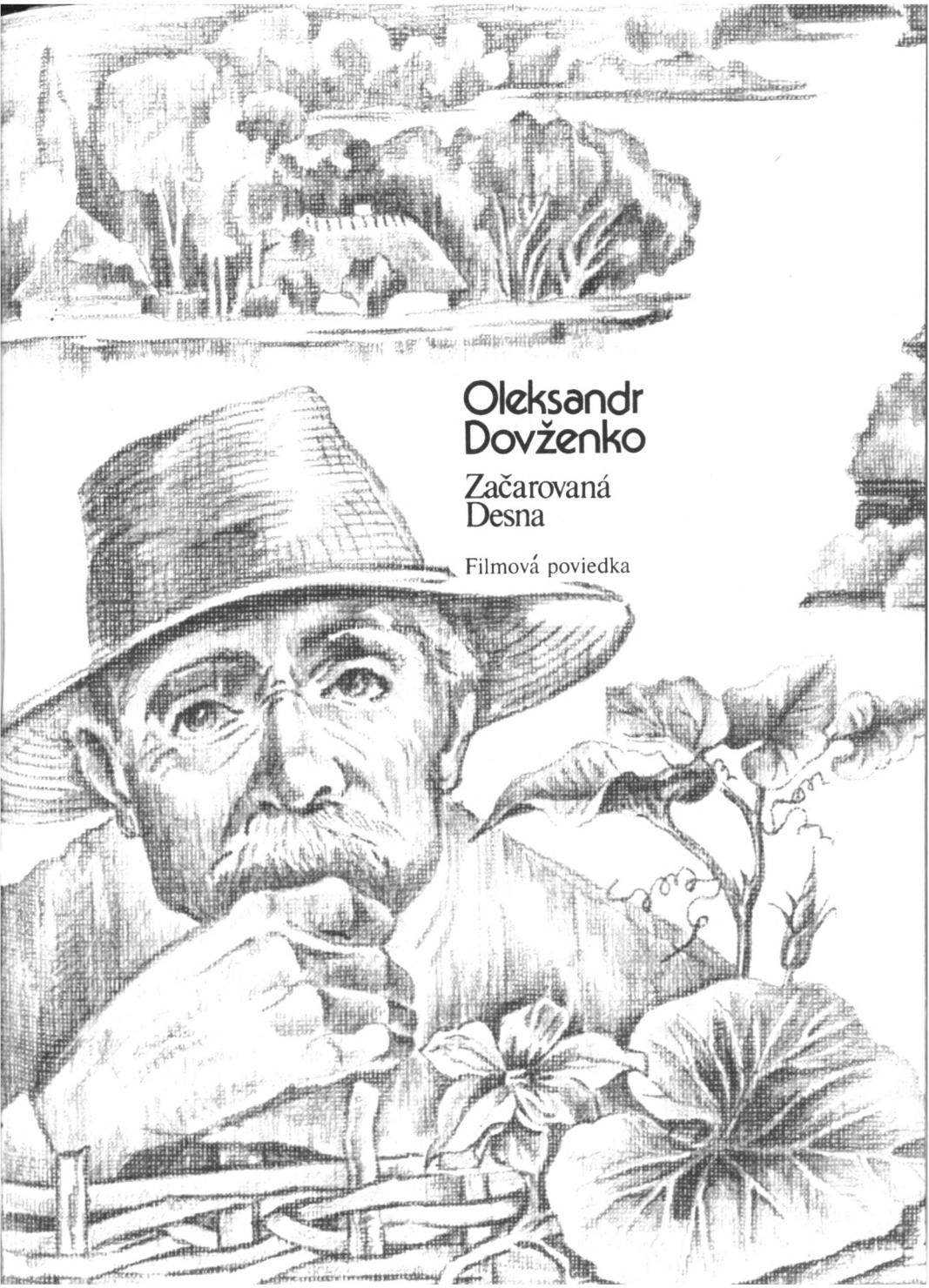
z dawien dawna zgodnie z obyczajem nie uchodziło kąpać się. A kobiety obawiały się, żeby nie zmyć wodą zdrowia. Kapaliśmy się tylko my, mali. Desna była wtedy jeszcze panną, a ja — zdziwionym małym chłopczykiem z szeroko otwartymi zielonymi oczami.

Błogosławiona bądź, moja nietknięta dziewico Desno; ile razy cię wspominałem przez te wszystkie lata, zawsze stawałem się jakiś lepszy, bogatszy i bardziej szczodry. Tak bardzo mnie obdarowałaś na całe życie.

Daleka moja, piękna! Jestem szczęśliwy, że urodziłem się na twoim brzegu, że piłem w niezapomnianych latach twoją miękką, niebieską wodę, chodziłem boso po twoich baśniowych nasypach, słuchałem rybackich gadek na twoich czólnach i opowieści starych ludzi o starych czasach, że liczyłem w tobie gwiazdy na rozbudzonym niebie, że i dotąd, patrząc niekiedy w dół, nie utraciłem szczęścia widzenia tych gwiazd nawet w codziennych kałużach na drogach życia.

1954-1955

Prsełóżył S.E. BURY

Oleksandr
Dovženko

Začarovaná
Desna

Filmová poviedka

Hneď na začiatku tohto krátkeho náčrtu autobiografickej filmovej poviedky ponáhľa sa autor s priznaním, že do jeho reálneho, každodenného sveta čoraz častejšie prenikajú a spomienky.

Čo ich vyvoláva? Dlhé roky odlúčenia od zeme predkov, alebo je už človeku súdené, že prichádza čas, keď rozprávky a modlitby z dávneho detstva sa zrazu vynárajú z pamäti a zmocnia sa celej jeho bytosti niekedy v najnevhodnejšej dobe.

Hádam jedno i druhé v rovnakej miere, a zároveň i túžba poprehrabúvať sa v nekonečne drahých detských hračkách, ktoré sa každú chvíľu vynárajú z našich denných starostí, a tak pochopiť svoju podstatu už v ranom úsvite, pri jej prvých prameňoch. Aj prvé radosti, aj prvé žiaľ, aj čaro prvých detských okúlení...

Krásne a veselo bolo v našej záhrade! Keď tak človek vyjde z pitvora a pozrie dookola — všetko je zelené a bujné. A keď na jar rozkvitne sad! A čo sa robilo na začiatku leta — uhorky kvitnú, tekvice kvitnú, zemiaky kvitnú. Kvitnú maliny, ríbezle, tabak, fazuľa. A slnečnice, mak, repa, loboda, kôpor, mrkva! Čo všetko nienasadila naša neúnavná mamka!

— Nemám nič milšieho na svete ako sadiť niečo do zeme, aby to rástlo. A keď hocijaká rastlinka vyklíči zo zeme, to je moja najvičšia radosť, — hovorovala.

Záhrada bola taká preplnená všelijakým rastlinstvom, že prostred leta sa to všetko už nemohlo do nej pomestiť. Vtedy sa rastliny plazili jedna cez druhú, preplietali sa, dusili navzájom, škriabali sa na chliev, na strechu, šplhali sa na plot a tekvice viseli z plota rovno na ulicu.

A tých malín čo tam bolo! A višní, sladkých hrušiek — keď sa ich človek naje, celý deň má brucho ani bubon.

A rástlo tam ešte, spomínam si, mnoho tabaku, v ktorom sme my malí chodili ako v lese a kde sme si nadobudli prvé mozole na svoje detské ruky.

A pozdĺž plota, za starou kôľňou, rástli veľké ríbezľové kry, chabzda a ešte akési neznáme rastliny. Tam sa ukrývali kury pred mamou a všelijaké drobné vtáčtvo. Zriedkakedy sme sa ta zatúlali. Bola tam tma aj vo dne a báli sme sa hadov. Kto z nás sa v detstve nebál hadov, hoci ich nikdy v živote ani nevidel?

Okolo chalupy, ktorá stála v sade, kvitli kvety, a za chalupou, oproti pitvorovým dverám, pod višňami bola stará pivnica, zarastená palinou; z otvorených dverok vždy zavaňala pleseň. Dolu v sklepe v súmraku skákali žaby. Tam boli istotne aj hady.

Nad pivnicou rád spával starý otec.

Náš starý otec sa veľmi ponášal na Pána Boha. Keď som sa modlil, videl som v kúte na ikone obraz starého otca v starých hábách zo striebornej fólie, ale sám starý otec ležal na peci a ticho kašlal, počúvajúc moje modlitby.

V nedeľu horela pod ikonami malá belasá lampka, do ktorej vždy napadalo plno múch. Aj svätý Mikuláš sa podobal starému otcovi, najmä keď si starý otec občan pristrihol bradu a vypil si pred obedom za pohárik pálenky s korením a keď sa s ním mama nevaďila. Svätý Teodózius sa väčšmi ponášal na otca. K Teodóziovi som sa nemodlil, mal ešte čiernu bradu a v ruke pastiersky kyjak, bohvieprečo ovinutý bielou šatkou. A boh, čo sa ponášal na starého otca, držal v jednej ruke okrúhlu soľničku a troma prstami druhej akoby sa zbieral chytiť strúčok cesnaku.

Ako som sa neskôr dozvedel, náš starý otec sa volal Semen. Bol vysoký a chudý, mal vysoké čelo, dlhé zvlnené šedivé vlasy a bielu bradu. A od mladých furmanských čias mu ešte zostala veľká zanedbaná prietrž. Voňal teplou zemou a trochu aj mlynom. Poznal cirkevné písmo a v nedeľu rád slávnostným hlasom čítaval zo žaltára. Ani on, ani my sme nič nerozumeli, a to nás vždy veľmi vzrušovalo, bolo v tom akési tajomné čaro, ktoré dávalo slovám zvláštny, nevšedný zmysel.

Mama nemala rada starého otca a považovala ho za černokňažníka. My sme mamke neverili a zastávali sme starého otca, lebo žaltár nebol vnútri čierny, ale biely, a hrubá kožená väzba bola hnedá ako pohánkový med alebo stará sára z čížmy. Napokon matka predsa žaltár tajne zničila. Spálila ho v peci, každý list osobitne, pretože sa bála spáliť ho celý naraz, aby nedajbože nevybuchol a nerozhodil pec.

Starý otec bol zhovorčivý a rád stratil s ľuďmi slovo-dve. Keď sa ho niekedy cestou na lúku dakto spýtal, kade sa ide do Borzny alebo do Baturina, dlho stál naprostred hradskej a mávajúc bičom, kričal za pocestným:

— Rovno a rovno, len stále rovno a nikde neodbočujte!... Dobrý človek išiel, nech mu dá boh zdravia, — vzdychol si spokojne, keď pútnik konečne zmizol za kriakmi.

— Starý otec, a kto bol ten človek? Odkiaľ je?

— A bohvie, či ho ja poznám... No čo stojíš ani pribitý? — okríkol starý otec koňa, sadajúc si na voz. — No pohni sa, hijó...

Keď sme šli do lesa alebo na ryby, bol naším dobrým duchom. Húb a jahôd nazbieral vždy viac ako my všetci dovedna a pritom sa zhovárať s koňmi, s teľa-

tami, s bylinami, so starou hruškou aj s dubom — so všetkým živým, čo rástlo a hýbalo sa okolo nás.

A keď sme niekedy nacytali udicou alebo keserom rýb a priniesli sme ich do koliby, usmieval sa, vyčítavo krútil hlavou a fútoštivo, ale zároveň zmierený s tým, že čas tak uteká, hovoril:

— Ech, či sú toto ryby? Smeti, a nie ryby. Voľakedy, to boli ryby, mali ste ich vidieť. Keď sme tak šil s nebohým Nazarom, nech mu dá boh slávu večnú...

A starý otec nás zaviedol do takých rozprávkových zákutí minulosti, že sme zabudli aj dýchať a zabíjať komáre na lýtkach i na krku, a tak nás komáre štípali o milých päť a do vôle sa nacicali našej krvi. Už sa zvečerievalo a veľké sumce sa metali v Desne medzi hviezdami, a my sme len počúvali s očami naširoko roztvorenými, kým nás nepremohol spánok na voňavom sene pod dubmi nad začarovanou riekou Desnou.

Pre starého otca najlepšou rybou bol lieň. Nechytal ich z jazerách ani keserom, ani do siete, ale vyťahoval ich z vody rovno rukami ako dajaký čínsky čarodejník. Akoby mu samé plávali do rúk. Povrávalo sa o ňom, že pozná akési čarovné slovo.

V lete starý otec často ležieval nad pivnicou, bližšie k slnku, najmä napoludne, keď slnko tak pripekalo, že náš kocúr, pes aj kury a my všeci sme sa skryli pod fubovník, ríbezle alebo do tabaku. To bolo jeho najväčšie potešenie.

Zo všetkého na svete mal starý otec najradšej slnko. Prežil na slnku hádam sto rokov a nikdy sa nešiel skryť do chládku. A na slnku nad pivnicou pri jabloni aj umrel, keď prišla jeho chvíľa.

Starý otec rád kašlal. Kašlal niekedy tak dlho a hlasno, že nikto z nás ho nevedel napodobniť, nech sme sa usilovali ako chceli. Jeho kašeľ bolo počuť široko-ďaleko. Starí ľudia aj počasie predpovedali podľa neho.

Niekedy, keď slnko tuhšie pripekalo, až obelasel od kašľa, reval ako vlk alebo lev a obidvoma rukami sa chytal za nohavice, kde mal tú prietrž, a vyhadzoval nohy do výšky celkom ako malé dieťa.

Vtedy Pirát, ktorý spal vedľa neho v tráve, zakaždým vyskočil, rozospatý odbehol do fubovníka a len odtiaľ naľakaný štekal na starého otca.

— Ale nebreš na mňa aspoň ty! Keby som ja tak mohol brechať, — fútoval sa starý otec.

— Hav-hav!

— Bodaj si sa zadržhol! Kch-kch!

A tisíce tenuškových píšťaliek sa rozohralo starému otcovi v prsiach.

Kašeľ v ňom kloktal ako láva v sopke, dlho a hrozivo, a len keď dosiahol najvyššie tóny a starý otec už bol celý belasý ako nevädza, sopka začala svoju činnosť; vtedy sme sa rozutekali kade ľahšie a za nami sa ešte dlho niesli starého otcove hromzenie a blažené odchrchlávanie.

Keď sme raz utekali pred starého otcovým revom, skočil som spod ríbezli rovno do tabaku. Tabak bol vysoký a hustý, prehustý. Práve kvitol veľkými zlatými strapcami — pripomínal popovské rúcho — a nad rúchom sa hmýrili

celé roje včel. Hneď som sa zamotal do veľkých tabakových listov. Spadol som do zelenej húšťa a v popod listie som sa plazil k uhorkám.

Aj na uhorkách boli včeli. Poletovali okolo kvetov a tak rýchlo sa hnali od slnečnice k maku a potom domov, tak im bolo naponáhlo, že som ich mohol dráždiť, koľko som len chcel, ani jedna ma v ten deň neustípla. A včelie žihadlo síce bolí, ale keď sa pustíš do plaču, starý otec alebo mama ti hneď dá medený groš, ktorý treba prikladať na boľavé miesto. Bolešť rýchlo prejde a za groš si človek môže kúpiť u Masija štyri cukríky a cmúľať ich až do večera.

Poobšmietal som sa okolo včiel, najedol som sa malých uhoriek a naďabil som na mrkvu. Nevieť prečo, ale mrkvu som mal najradšej. V našej záhrade rástla v rovných kučeravých riadkoch všade pomedzi uhorky. Obzrel som sa, či sa niekto neďáva. Nikto sa neďával. Dookola bol iba hustý tabak, mak, topole kukurice a slnečnic. Jasné poludňajšie nebo, a všade ticho, akoby všetko spalo. Iba včely bzučali a spoza tabaku od pivnice doliehal starého otcov rev. Tu sme sa s Pirátom vrhli na mrkvu. Vytrhnem jednu — malá. Vňať je veľká, ale mrkvička je drobučká, biela a vôbec nie sladká. Vytiahnem druhú — ešte menšia. Tretiu — zase tenká. A takú chuť som mal na mrkvu, až som sa celý triasol! Vytrhal som celý riadok, a nenašiel som ani jednu. Poobzeral som sa — čo teraz? Zasadil som teda všetku mrkvu naspäť, nech reku dorastie, a pustil som sa ďalej hľadať niečo pod zub.

Dlho som chodil po záhrade. Po mrkve som ešte cmukal med z tabakových kvetov a z kvetov tekvice, čo rástla pri plote, ochutnal som zelené koláčiky slezu a biely, ešte mliečny mak, priskyricu na višniach, nahryzol som na jablони zo desať zelených kyslých jabĺk a chcel som sa pobrat domov. Zrazu vidím — okolo mrkvy sa tmolí babka, mať starého otca. Pustil som sa do behu. Babka ma zazrela — a za mnou. A ja — kde sa podiet? — zvalil som jednu slnečnicu, druhú.

— Kde tam ideš, bodaj si nohy zlámal!

A ja hybaj do tabaku. Štvornožky popod tabak, myslím si, a vbehnem do malinčia. Pirát za mnou.

— Čo tam ten tabak lámeš, bodaj ti ruky-nohy odpadli! Bodaj si z toho tabaku nevyliezol ani do súdneho dňa! Aby si zvädoľ, ty galgan, ako zvädla tá mrkvička od tvojich zbojníckych rúk!

Nebudeme sa púšťať hlboko do historickej analýzy všelijakých kultúrnych prežitkov, ale treba poznamenať, že u náš na Ukrajine prostí ľudia v boha veľmi neverili. Jednotlivci verili skôr v Matku Bôžiu a v svätých — Mikuláša mučeníka, v Petra, Eliáša, Pantelemona. Verili aj v nečistú silu. Samého Boha niežeby nevyznávali, ale z obyčajnej slušnosti neopovažovali sa ho obťažovať priamo. Dobře vychovaní prostí ľudia, ku ktorým patrila aj naša rodina, zo skromnosti nepokladali svoje každodenné záujmy za hodné božieho zasahovania.

Preto sa s modlitbami obracali k nižším inštanciam, ako k Mikulášovi, Petrovi a iným. Ženy mali vlastnú cestičku: svoje trápenia zverovali Matke Božej, a tá ich odovzdávala ďalej svojmu synovi alebo Duchu svätému v podobe holubice.

Verili v sviatky. Spomínam si, že mi babka hovorievala: — Aby tá sväté Vianoce skárali, — alebo, — Stresci ho, svätá Veľká noc.

A tak keď som sa pustil cez tabak do sadu, prababka sa v behu hodila na kolená. Ako starý otec mal rád slnko, tak jeho mať, ktorú, ako som sa neskôr dozvedel, volali Marusyna, mala rada kliatby. Preklínala všetko, čo jej padlo do očí — svine, kury, prasce, aby nekvičali, Piráta, aby neštekal, deti, susedov. Kocúra prekliala každý deň aj dva-tri razy, až o nejaký čas naozaj prechorel a zdochol voľakde v tabaku.

Prababka bola maličká, ale taká šikovná a zrak mala taký prenikavý a bystrý, že jej nič na svete neušlo. Bez jedla by vydržala aj tri dni, ale bez preklínania nemohla žiť ani deň. To bola jej duševná potrava. Kliatby sa jej pre hocijakú maličkosť rinuli z úst nepretržitým prúdom ako verše z úst nadaného básnika. V takej chvíli sa jej oči rozžiarili a líca zrumenili. To bola tvorivá činnosť jej ohnivej, temnej, zostarutej duše.

— Matka Božia, kráľovná nebeská, — kričala babka obrátená k nebu, — holubička moja, svätá veľkomučeníčka, potresci ho, galgana, svojou svätou štólou! Tak ako vytrhal z čerstvej zeme túto mrkvičku, tak mu, kráľovná milosrdná, povytňhaj a povykrúcaj ručičky aj nožičky, polám mu, svätá vládkyňa, prstíky aj kĺbiky. Kráľovná nebeská, orodovkyňa moja milostivá, prihovor sa za mňa, za moje modlitby, nech nerastie dohora, ale nadol, a nech nepočuje ani svätú kukučku, ani boží hrom. Mikuláš, sluha Boží, rýchly pomocník, svätý Juraj, svätý Gregor na bielom koni, na bielom sedle, potrescite ho svojou pravou, aby už nikdy nejedol z tej mrkvičky, aby ho vtedy a boľačky zožierali, aby ho črvotočina hrýzla...

Babka sa prežehnávala k nebu s takou vášňou, až nej kosti prašťali od toľkého križovania.

A v malinčí ležal malý anjeličok zvrhnutý z nebies a plakal bez slz. Spadol z bezoblačného blankytného neba na zem, sám nevediac ako, a polámal si pri mrkve svoje slabé krídelká. To som bol ja. Pritajil som sa v malinčí za ríbezľami a počúval som babkine modlitby ako zakliaty. Báľ som sa aj prstom pohnúť, aby Matka Božia z neba náhodu nezbadala, že som tu, v malinčí. Ešte aj Pirát spod ríbezlí prestrašene pozeral na babku.

Neviem, čím by sa boli skončili babkine modlitby. Možno by mi bolo na mieste povykrúcala ruky aj nohy, keby sa vtom od pivnice nebol ozval láskavý hlas starého otca, ktorý sa na babkine modlitby zobudil.

— Mama, a neprinesli by ste mi za misku sušených slivák? — oslovil svoju matku. — Voľáko ma v bruchu páli!

— Čo? To ty tu vylihujes, bodaj si sa nepozbieral!

A babkina búrka sa preniesla nad pivnicu.

— Hneď ti prinesiem, bodaj tá vtedy zožrali, aby si jedol a nikdy sa nenedol, aby tá roztrhlo, bodaj si bol pukol hneď, keď si na svet prišiel...!

Babka odišla k chalupe a pánboh na pivnici sa za ňou díval a ticho sa usmieval.

O čom sa zhovárali starý otec s babkou, keď priniesla namočené ovocie, to som už nepočul. Nemyslel som ani na ovocie, ani na ich reči. Ticho som sa vtiahol do malinovej húštiny, skoro až k hadom a nevedel som, kde sa mám podieť a čo si počať.

«Ach, keby som tak teraz tu, v malinčí, zomrel. Nech si ma potom hľadajú, nech plačú za mnou, nech nariekajú a vykladajú, aký som ja bol šikovný chlapec, svätá dušička. Nech ma potom zanesú do jamy, a ja pri jame zrazu ožijem — čoby pri jame, ešte prv ožijem, vyskočím a babka ujde niekde ďaleko a už sa nevráti, a my sa potom vrátíme do chalupy a pustíme sa do pohrebnej kaše s medom.»

Veľmi som mal rád pohrebnú kašu. U nás už umrelo päť chlapcov a dve dievčatka, keď ešte boli celkom malí.

Chcelo sa mi ísť domov. Preplazil som sa popod plot, poza hrbu hnoja, popri tekviciach, potichu som vošiel do tmavého pitvora a zastal pred izbenými dverami.

«Teraz vojdem a všetko uvidím.»

Zamrazilo ma v bruchu, akoby som sa bol najedol mäty. Otvoril som dvere.

Kto a kedy postavil našu chalupu, akí majstri — nevedno. Niekedy sa nám zdalo, že ju vlastne nikto nestaval, ale že vyrástla sama ako pečiarka medzi pivnicou a hruškou — aj sa podobala starému bielemu hríbu. Bola to veľmi malebná chalúpka. Iba jedno sa nám na nej nepáčilo, ani nie tak nám ako matke, že obloky akoby vrastali do zeme a že nebolo zámok na dverách. Nič sa v nej nezamykalo. Len poďte, ráčte dnu, neopytujte sa, či smiete. Nech sa vám páči! Mama sa sťažovala, že je tu tesno, alo nám malým bolo miesta a krásy dosť, a ešte keď sme vykukli oblôčikom von, videli sme slnečnicu, hrušku aj nebo. A na bielej stene pod svätými viselo do poličky na misky veľa krásnych obrazov — Počajejská lavra, Kyjevská lavra, pohľad na novoatonský kláštor Šimona Kananejského pri Suchumi na Kaukaze. Nad lavrami sa vo vzduchu vznášali Božie Matky s ručníkmi a bieli anjeli s krídlami ako gunáre.

Ale obrazom nad všetky obrazy bol obraz posledného božieho súdu, ktorý kúpila matka na jarmoku za kuru na postrašenie svojich úhlavných nepriateľov — babky, starého otca a otca. Obraz bol taký strašný a poučný zároveň, že sa ešte aj Pirát bál naň pozrieť. Hornú časť obrazu zaujímal starý otec a všetci svätí. V prostriedku vyliezali z hrobov umrlci — jedni hore do raja, druhí dolu. Cez celý obraz, prostriedkom a celou dolnou polovicou, sa krútila ohromná belesá užovka. Bola omnoho hrubšia ako tie užovky, ktoré sa nám kedy podarilo zabiť medzi tekvicami. A dolu pod užovkou blčal plameň ako pri požiari. To bolo peklo. Tam horeli hriešne duše a čerti. A celkom naspodku obrazu bolo ešte v osobitných rámcíkoch nakreslené čosi ako vzorky alebo cenník trestov za hriechy. Kto cigánil, alebo sa porúhal, ten visel v ohni na háku za jazyk. Kto sa nepostil — za brucho. Kto v pôste tajne jedol praženicu so slaninou alebo smotanou, ten sedel holým zadkom na rozpálenom pekáči, kto kľal, ten zase lízal pekáč jazykom.

Mnoho bolo všelijakých hriechov a mnoho trestov, ale akosi nikto sa ich veľmi nebál.

Spočiatku šla na mňa z toho obrazu priam hrôza, ale neskôr som si pomaly zvykol, ako si vojak na vojne zvykne na hrnenie diel.

V našej rodine boli skoro všetci hriešni: majetok bol malý, srdcia ohnivé, roboty a všelijakého neporiadku až hrúza, a navyše ešte celá rodina mala záľubu v ostrých slovách, a tak hoci sme sem-tam aj na raj pomysleli, predsa sme skôr rákali s pekľom na spodku obrazu. Tu už mal každý svoje miesto.

Otcovi nalievali čerti do úst vriacu smolu, aby nepil pálenku a nebil matku. Babka lízala rozpálený pekač za svoj dlhý jazyk a za to, že bola veľká čarodejnica. Starého otca (mama prisahala, že je to pravda) držal v rukách samotný diabol za to, že je černokňažník, a za to, že ju zaklínal, keď po nedeliach čítaval čarodejný žaltár, a preto je ona už tretí rok chorľavá. Tú čiernu knihu ona, úbohá mučeníčka, tajne trhala na kúsky a rozhadzovala v maštali, chlieve a malinčí, ale papieriky sa vraj samé zlietli naspäť do starého otcovej zázračnej knihy. Okrem toho jeho nebohému otcovi Tarasovi ešte kedysi dávno, za starých čias, drak nosil v noci komínom peniaze.

A naozaj, v pravom dolnom kúte obrazu v diablovom náručí sedel starý otec. Pravda, veľmi sa nepodobal nášmu starému otcovi, lebo bol nahý ako v kúpeli, ani bradu nemal bielu, ale hrdzavú, oškvrknutú ohňom a vlasy na hlave mu stáli dupkom a len tak škvrcali v plameňoch. Mešec s peniazmi držal starý otec v rukách.

Môjho staršieho brata Ovrama babka už dávno prekliala a jeho nahá duša už dávno strmhľav letela z ľavého horného kúta obrazu rovno do pekla za to, že chytil holuby na pôjde a v pôste kradol z komory slaninu. Okrem toho Ovramova duša mala rada aj smotanú a zbierala ju z mliečnikov v pivnici aj v komore.

Matka sama sa prisahala, že bude v raji medzi svätými ako najväčšia mučeníčka, pretože živí svojich nepriateľov — starého otca a babku — a obsluhuje ich.

Modlíla sa k svätému Jurajovi Víťaznému, ktorého kôň deptal kopytami draka, a prosila ho, aby zdeptal aj jej nepriateľov, otca, starého otca a babku, ktorí jej skazili život.

Matka sa božila, že raz, ešte ako dievka, spala v komore a vo sne sa jej zjavil svätý Juraj v bielom rúchu, na bielom koni, s dlhou kopijou, a keď ona začala od strachu jaskať, spýtal sa jej:

— To si ty, Odarka?

— Ja.

— Neboj sa, to som ja, svätý Juraj, a zjavil som sa, aby som ti dal znamenie. Odteraz, Odarôčka, budeš v mojom mene konať ľudom dobro...

Od tých čias — bolo to od desiatich lebo dradcatich rokov — nariekla mama vedomkyňou a liečila ľudom zuby, pomáhala od uhranutia aj od ľaku, hoci sama bola často chorá.

— Pozrite, tu som ja, — ukazovala obyčajne na akúsi svätú dušu pri Matke božej v hornej časti obrazu posledného súdu. — Vidíte?

Mama sa tak často dotýkala prstom tejto spravodlivej duše, že namiesto tváre mala táto duša hneď škvrnu ako hlavné mesto na mape. Ale neskôr sa matkine plány zhatili. Raz akosi dlho nedávala babke jesť. A tá sa nahnevala na matku, schytila sa, nakúpila v kostole sviečok a postavila ich pred sväté obrazy hore nohami. Po tomto sa už ani jeden človek nemohol dostať do raja. Mama od tých čias veľmi chorľavela a po nociach ju dusil škriatok, ktorý vraj žil u nás v peci a v komíne. Nikdy ani nemukol a ponášal sa na kozuch obrátený čiernou srstou navrch.

V celom dome som bol vlastne svätý iba ja. A teraz bol koniec mojej svätosti. Nemal som sa tej mrkvy dotýkať. Nech by si bola rástla. Ale teraz som hriešny. Čo so mnou bude?

Vošiel som do chalupy, tíško som sa prikradol k poslednému súdu a začal som si celkom novým pohľadom usilovne prezeráť pekelné muky, namaľované na spodku obrazu. Dohora som sa bál zdvihnúť oči. Tam ma už nebolo.

Aký trest si zaslúžila moja čerstvo hriešna duša? Za prvý, a predsa len nie až taký veľký hriech dostanem sa istotne len do toho malého ohníka, po členky, čo je v ľavom rohu. Ach beda-prebeda...

Posledný raz som sa podíval hore na svätých, kde sedelo celé ich predstavenstvo a tak mi prišlo ľúto, že už k nim nepatrím, ale že už budem na večné veky tuto v pekle, tak mi prišlo ľúto, že som to nevydržal, -pritúlil som sa hlavou k pekle, rovno pod starého otcov mešec a horko som zaplakal.

Toľko som sa nahľadel na pekelné muky, že ma začalo čosi na päťach páliť, po prstoch som rýchle vybehol pitvorom na dvor a do stodoly, ako kedy som bežal po rozžeravenom pekáči, ktorý oblizovala babka. V novinách sa vtedy ešte nepísalo o mojom amorálnom výčine, ale svet, ku ktorému som patril, dobre sa na to pamätám, veľmi ostro zareagoval na môj zúfalý krik na pekáči: zakotkodákali kury, holuby zatrepotali krídlami a vzniesli sa nad chalupu, kvičali prasce, Pirát sa zobudil a štekal z polospánku: — Kto mi to tu behá po drove? — a hneď nato zlovestne zavrzgali dvere a na prahu tmavej komory sa zjavila babka:

— Čo reveš, bodaj ti v hrdle zaskočilo, bodaj si kričal a neprestal! — a hneď oslovila Matku božiu na nebi:

— Matka božia, kráľovná nebeská! Nedaj mu pokoja na tomto oni na onom svete, tak ako mi ho on nedožičí...! — Potom zazrela na nebi nad chalupou holuby a obrátila sa k nim:

— Holúbkovia moji, svätí orodovníci! Aby už nikdy nevidel vaše sväté pierka a nepočul vaše nebeské hrkútanie. Nech z neho nebude ani murár ani tesár, ani kolár ani stolár...

Ďalej už babka skladala o mne pesničku a prespevovala ju ako koledu:

*Ani žencom na polí,
ani koscom na lúke,*

*nedaj, B-ó-ó-že.
Ani koscom na lúke,
ani kupcom na ceste,
oj, ani kupcom na ceste,
ni rybárom na mori...*

A keď si holuby posadali na strechu, prešla znova do slávnostnej prózy.

— Potrescite ho, svätí holúbkovia, aj ty, Matka božia, takou robotou, aby nepoznal ani sna ani oddychu, a takú vrchnosť mu zošlite...

Podrobnú charakteristiku svojho budúceho predstaveného som už nepočul. Mal som iné starosti. Treba si chrániť kožu, kým nie je neskoro. Vliezol som rýchle do starého člna, čo ležal v kúte stodoly, a zamyslel som sa nad tým, čo by som mal urobiť, aby som obnovil svoju svätosť. Vtedy som sa prvý raz v živote rozhodol, že budem konať dobré skutky. Nebudem, vravím si, celý týždeň mäso jest. Budem nosiť starému otcovi vodu k pivnici, koľko len bude chcieť, a začnem chodiť do kostola. Ďalej som si povedal, keď som pozrel na lastovičky: «Och, keby tak vypadli z hniezda lastovičatá! Hneď by som ich nakrmil muchami a chlebom, to by lastovička kukala, akých skutkov som ja schopný, a rozpovedala by to Ježišovi Kristovi.»

Ale lastovičky nie a nie vypadnúť. Otvárali zobáčiky, žalostne pištali a okolo hniezda nado mnou neúnavne poletovali ich rodičia a nosili im hmyz.

«Čo takého by som mal urobiť?» rozmýšľal som a ponechal som lastovičky ich osudu. «Pôjdem na ulicu ctíť si starších. Starý otec hovoril, že za to sa na druhom svete odpúšťa veľa všelijakých hriechov. Pôjdem, budem pred nimi skladať čiapku a vraviť brý deň!» A čiapka sa akurát váľala v člne. Bola to obnosená starého otcova čiapka. Teraz už takých čiapok niet. Už ich nešijú a nemajú na to ani formy. Bola to hrubá čiapka a vyzerala celkom ako medený kotel. A ťažká bola tiež ako riadny kotlík.

Spočiatku dlho ležala v pitvore pod schodmi. Raz sa v nej okotila mačka, ale babka hneď utopila mačatá v rybníku a čiapku vyhodila do člna; preto čiapka už nepáchla po starom otcovi, ale po mačatách. No na rozmýšľanie nebolo času. Len nech mám čo zložiť z hlavy na znak úcty. Nasadil som si čiapku až na samý nos a vyšiel na priedomie.

Ulica bola pustá. Všetci dospelí pracovali na poli. Iba na výpusku pred skliepkom, hneď oproti studni so žeriavom, sedel v čiernom kabáte obchodník Masij, ktorý sa veľmi ponášal na lastovičku. Ale pred Masijom sa mi nechcelo skladať starého otcovu čiapku. Starý otec hovorieval, že Masij nemá dušu, ale iba obyčajnú paru, a preto oklame každého, kto k nemu príde. Za to ho pánboh aj spravodlivo potrestal, keď rozkázal zlodejom, aby mu vykradli skliepok. Škody vraj urobili asi za desať zlatých; jeho žena a deti potom dlho vreštali a nariekali a on sam kričal na plné hrdlo, že je zobrák, a na všetkých privolával cholera. Hoci sa náš otec Masijovi vysmieval a považoval ho za šaša, predsa ho len ťufoval, a ak bolo s ním zle, vždy mu pomohol a nikdy mu neublížil, ani keď bol opitý.

Kde však nájsť človeka, ktorého by som si uctil? Keď som celý zúfalý obišiel niekoľko pustých uličiek, konečne som pochopil, že musím začať od starého suseda Zacharka. Ten bude istotne sedieť pred chalupou.

Starý Zacharko bol kováč, ale nikdy som nevidel, že by niečo koval. Pokiaľ mi pamäť siaha, chodieval popred našu chalupu s celým snopom dlhých udíc, a keď sa v noci vracal z rybačky, tak dupotal čižmiskami, že sme sa zobúdzali ako za hromobitia. Mal velikánske čižmy a také ťažké nohy, že sa zdalo, akoby sa pod ním prehýbala zem. A pri chôdzi trochu podkľukoval, akoby stúpал po sene alebo po schodoch. Bradu mal ako náš starý otec, už celkom šedivú, len uprostred, tam, kde sú ústa, akoby sa ho čosi dotklo hrdzavým štetcom.

Po rybačke si starý Zacharko zapálil cigaretu a dlho sedel pred chalupou na kláte, nespúšťal oči z jedného miesta, akoby sa díval na plavák. Fajčil taký tuhý tabak, že nikto pri ňom nemohol vydržať. Vyhybali sa mu kury aj prasatá, psy ho obchádzali poza humnú, jeho nevesta Haľka spávala v komore a často sa žalovala našej mame, že ju starý tým tabakom zadusí, a vyhadzovala mu von halenu. Povrávalo sa, že Zacharkovho tabaku sa báli aj ryby, a preto zle brali. Ten zápach každému zďaleka udrel do nosa. Keď prešiel popred našu chalupu, nad ulicou sa dlho vznášal oblak dymu. Tento oblak dymu sa niekedy bude vznášať i v mojich filmoch o rodnej Zemi, kde môj starý zložil pod jablňou, medzi jablkami a hruškami, posledný raz svoje mozole na hruď v bielej košeli; aj mrkva ožije v mojich filmoch, aj môj hriech, aj babkine kliatby; ale teraz idem ja, zarmútené chlapča, k starému kováčovi vykúpiť svoj prvý hriech.

— Dobrý deň, dedko! — povedal som, obidvoma rukami som zložil čiapku a chytro som kráčal ďalej.

Odpovede som sa nedočkal. Starý ma nezbadal.

«Asi nepočul,» pomyslel som si, «musím sa vrátiť a pozdraviť sa ešte raz, hlasnejšie.»

— Dobrý deň, dedko! — povedal som znovu trasúcim sa hlasom, zložil som tú ťažkú čiapku a započúval sa, či starý Zacharko niečo nepovie, či mi neodpustí aspoň zopár hriechov. Ale starý ani nemukol. Čo robiť? Kam sa podieť?

Vyšiel som z uličky na hlavnú cestu v nádeji, že predsa len niekoho stretnem, koho by som si mohol uctiť. Ale ulica bola pustá. Ešte aj Masij kamsi zmizol. Stislo mi hrdlo a od čiapky ma rozbolel krk. Trochu som postál a popral som sa ešte raz k dedkovi konať dobré skutky.

— Dobrý deň, dedko! — povedal som a zastal pri ňom.

— Ale stráť sa do jazerného pekla! Čo tu toľko domrzáš! Ký chytľan ťa sem dovliekol! — najedoval sa starý.

Keď som začul takú reč, až som podskočil od ľaku. Moje utrpenie nemalo hraníc. V hlbokom zúfalstve som zabudol myslieť na spásu svojej hriechnej duše a utekal som domov. Tichučko som sa prešmykol cez dvor do stodoly, znova som si ľahol do ložky na starého otcov kozuch a rozmýšľal som: «Načo som ja len prišiel na tento svet? Nemal som sa narodiť.» Potom som sa rozhodol!

«Zaspím. Zaspím, a v spánku narastiem. Starý otec povedal, že keď spím, rastiem.»

Pri týchto úvahách som si trochu poplakal, spomenul som si na posledný súd, pozrel hore na lastovičky a schúlený do kĺbka, rústostivo som si vzdychol: — Taký maličký tu ležím v starootcovskom člne, a zažil som už toľko nepríjemných a trpkých chvíľok. Aké je to protivné, keď babka kľaje, alebo keď dlho prší a nechce prestať. I to je nepríjemné, keď sa ti pijavica prisaje na lýtku, i keď na teba brešú cudzie psy, alebo keď ti hus syčí pri nohách a červeným zobákom šklbe nohavice. A aké nepríjemné je niest' v jednej ruke veľké vedro s vodou alebo plieť a prethávať tabak. Nepríjemné je, keď otec príde domov opitý a bije sa so starým otcom, s mamou, alebo trepe hrnce. Nepríjemné je chodiť bosý po strnisku, alebo keď človeku v kostole príde do smiechu. Aj viezť sa na sene je nepríjemné, keď sa voz už-už ide vyvaliť do potoka. Je nepríjemné hľadieť do veľkého ohňa, ale hľadieť do malého — to je príjemné. A príjemné je objímať zriebä. Alebo zobudiť sa na svitaní a zazrieť v chalupe teľa, čo sa v noci uliahlo. Príjemné je brodiť sa v teplých kalužiach po búrke a daždi, alebo zmútiť vodu a chytať rukami malé štuky, alebo sa dívať, ako vytáňujú sieť. Príjemné je nájsť v tráve vtáčie hniezdo. Príjemné je jesť veľkonočné koláče a kraslice. Príjemné je, keď na jar voda zaplaví izbu aj pitvor a keď sa všetci musia brodiť. Príjemné je spať v člne, v žite, v prose, v jačmeni, v hocijakom zrne na peci. Príjemné je zistiť o jablku, že je sladké, keď ste ho najprv považovali za kyslé. Príjemné je, keď starý otec zíva a keď v lete zvonía na večiereň. A aj to je príjemné — a ja som mal veľmi rád — keď sa starý otec zhováral s koňom a so zriebätom ako s ľudmi. Mal som rád, keď niekto išiel večer popred nás a povedal «dobrý večer». A mal som rád, keď starý otec odpovedal «Pánboh daj». Mal som rád, keď pri západe slnka sa z jazera alebo z Desny vyhodila veľká ryba. Rád som sa viezol na voze z lúk a poležiačky sa díval na hviezdnaté nebo. Rád som zaspával na voze a rád som mal, keď voz zastal pri chalupe na dvore a keď ma spiaceho prenášali do izby. Mal som rád za žatvy škropot kolies pod ťažkými vozmi. Mal som rád vtáči štebot v záhrade a na poli. V stodole som mal rád lastovičky, na lúkach chriaštele. Mal som rád žblnkot jamných potôčkov aj sladkobôľne krkanie žiab v barinách, keď opadali jarné vody. Mal som rád dievčenské pesničky, vianočné koledy, svätôjanske, jarné i dožinkové piesne. Mal som rád, keď na súmraku v záhrade padali jablká zo stromov a nenazdajky cupkali do trávy. Akúsi tajomnosť, smútok a večnú nevyhnutnosť bolo vždy cítiť v tomto padaní plodov. Aj búrku som mal rád, hoci sa jej matka bála, mal som ju rád s dažďom a vetrom za dary, ktoré po nich ostali v záhrade.

Ale najradšej na svete som mal hudbu. Keby sa ma niekto spýtal, akú hudbu som mal rád v ranom detstve, aké nástroje, akých hudobníkov, povedal by som, že najradšej zo všetkého som počúval kovanie kosy. Keď za tichého večera, dakedy pred Petrom-Pavlom koval náš otec kosu v záhrade pri chalupe, bola to pre mňa najčarovnejšia hudba. Mal som ju tak rád a tak som po nej túžil, ako hádam túžia anjeli po veľkonočnom vyzváňaní v kostole. Nech mi

Boh ospustí toto prirovnanie. Aj dodnes sa mi niekedy zdá, že keby som počul kovať kosu pod oblakom, hneď by som omladol, stal sa lepším a vrhol sa do roboty. Prenikavé a čisté cvendžanie kosy mi veštilo radosť a potešenie — kosenie sena. Pamätám sa naň od malička.

— Ticho, Saško, neplač, — prihovárал sa mi prastarý otec Taras, keď som sa pre čosi rozplakal, — neplač, somárik. Pokujeme kosu a pôjdeme kosit' k Desne, nakosíme sena, nacytáme rýb, navaríme kaše...

Ja som zatíchol a vtedy Taras, starého otcov otec, ma vzal na ruky a rozprával mi o Desne, o lúkach, o tajomných jazerách — Dziubinom, Cerkovnom, Tichom, o rieke Sejme. A hlas mal taký dobrý, aj pohľad oči, a jeho chlpaté ruky, mocné ako korene, boli také nežné, že istotne nikdy a nikomu na svete neublížili, nikoho neokradli, nezabili, neobrali, krvi nepreliali. Poznali len prácu a pokoj, štedrotu a dobro.

— ... Nakosíme sena, navaríme kaše. Neplač, chlapec môj.

Prestal som plakať, potom som sa tichučko, prstami odrazil od zeme a vo chvíľke som sa ocitol na Tichom, na Cerkovnom, na Sejme. To boli najkrajšie jazerá a riečky na svete. Takých už nieto a nikdy nikde nebude.

Toto všetko som si pripomínal v člne na kozuchu a pomaly sa mi zavierali oči. Ale v hlave mi ostávalo svetlo. A do dnešného dňa, keď zatvorím oči, nemám v hlave tmu. Ešte sviety môj mozog jasne a neúnavne, osvetľuje viditeľné aj neviditeľné, nekonečnú reťaz obrazov bez počtu a niekedy aj bez poriadku. Obrazy plynú, valia sa vody v Dunaji a Desne, jarné vody Desny a Dunaja. Oblaky plávajú po nebi slobodne, ako sa im zachce, a toľko bitiek a zápasov podstupujú na svojej ceste modravým priestorom, že keby mi osud dožičil aspoň jednu tisícinu z nich zachytiť a usporiadať do jasného radu v knihe alebo vo filme, nežil by som zbytočne na svete a neobťažoval by som nadarmo svojich pozorovateľov a predstavených.

Čo všetko som ja videl na obyčajnom nebi! Svet oblakov bol plný obrov a prorokov. Obri a proroci neprestajne zápasili medzi sebou a moja detská duša sa od nich často odvracala a napĺňala smútkom.

Nepokoj, pohyb a zápas som videl všade — v dubovej a vrbovej kôre, v starých pňoch, bútlavinách, močariskách, na ošarpaných stenách. Na čo mi len oko padlo, vždy a všade som videl niečo, čo sa podobalo ľudom, koňom, vlkom, hadom, svätým, čo mi pripomínalo vojny, požiare, bitky alebo potopu. Všetko žilo v mojich očiach dvojakým životom. Všetko sa núkalo na prirovnanie, všetko sa niečomu podobalo, akoby som všetko už dávno kdesi videl, predstavoval si, prežil.

Ale čo to robím? Mám písať o člne, a ja som sa pozabudol a píšem o oblakoch. O tom starom člne v stodole v kútiku, o tom člniku...

Ako som tak v člne uvažoval, zavrel som pomaly oči a už som začal rásť. A tu sa čln pomaličky, tichučko podo mnou zakolísal a vyplával zo stodoly do záhrady, plával po tráve pomedzi stromy a kry za pivnicu a ľubovník, povedľa starého otca. Starý otec bol zrazu maličký, menší ako ja. Sedel babke na rukách

v bielej košíčke a sprevádzal ma milým úsmevom. A čln sa niesol a niesol cez záhradu, cez pašienok na Zárečie, zo Zárečia popri lazoch na Desnu.

Hraj, muzika, spievajte, anjeli v nebi, vtáci v lese, žabky pod brehmi, dievčatka pod vrbinou. Plávam dolu vodou! Plávam dolu vodou a svet pláva nado mnou, plávajú jarné oblaky — veselo sa pasujú na nebi, pod oblakmi sa vznáša sťahovavé vtáctvo — kačky, čajky, žeriavy. Letia bociany ako ľudia vo sne. Aj šachorina pláva. Plávajú vrbiny, bresty, topole, zelené ostrovy.

Nuž také voľačo, také pekné sa mi prisnilo v člne. Už sa presne nepamätám. A možno sa mi to ani nesnívalo, možno som naozaj bol na Desne. Istotne to bolo tak, ale veľmi dávno sa to už pomínulo, postrácalo po cestách života a nikdy sa už nevráti to sväté, bosonohé detstvo. Už mi nevykvitne tabak ako strapce na popovom rúchu, už ma nenastraší posledný boží súd, keď ma nenastrašil ľudský.

Iba túžba konať dobré skutky zostala vo mne na celý život.

Môj deň sa skláňa k večeru, hmla zaháľuje jasné pole a ja sa rozochvený dívam dookola — musím sa poponáhľať. Plávajú plavci na vrbových člnoch, na Desne vlna vlnu naháňa, vezú mi myšlienky a spomienky z ďalekého teplého kraja... Čo chceš? Čo ešte viac chceš?

Keď som bol maličký, opatrovali ma až štyri pestúnky. Boli to moji bratia Lavrin, Serhij, Vasyľko a Ivan. Ale akosi krátko boli na svete, vraj preto, že zavčasu začali spievať. Niekedy sa všetci štyria vyškriabali na plot, usadili sa do radu ako vrabce a pustili sa do spevu. Kde len brali tie pesničky a kto ich učil? Nikto ich neučil.

Keď všetci odrazu, v jeden deň, umreli na mor, ľudia hovorili:

— To si ich Pánboh vzal do svojho anjelského chóru. A oni naozaj vyspievali vo svojom krátkom živote všetky pesničky, ani čo by cítili, že tu dlho nebudú.

Nenadarmo niektoré jemné ženské duše neznášali ich koncerty. Hľadeli na nich ženičky, smutne hlavami pokyvovali, prežehnávali sa, ba aj plakali, samy nevediac prečo:

— Oj, nebude radosť z týchto detí...

Stalo sa to, ako ľudia spomínajú, práve na Kvetnú nedeľu. Nešťastie vošlo do našej bielunkej chalúčky. Mne vtedy práve minul rok.

Keď sa otec na jarmoku v Borzne dozvedel, že mu doma deti hynú na neznámu chorobu, šľahol kone bičom. Pocestní si ešte dlho rozprávali o tom, ako preletel tých tridsať vierst, ako nemilosrdne šibal kone, ako volal kompu na Desne a ako sa ďalej hnal, aby nás čo najrýchlejšie zachránil. A doma už len toľko videli, ako vrazil do vrát na spotených koňoch, až sa vráta rozsypali a dokaličené kone sa zvalili na zem v krvavej pene. Vrhol sa otec k nám, ale my sme už ležali mŕtvi, iba ja som bol ešte na živu. Čo si počať? Mater zbit? Matka mala dušu na jazyku. Horko zaplakal otec nad nami:

— Oj, synovia moji, synovia! Deti moje, slávici moji! Prečo ste tak skoro dospievali...

Potom nás volal orlíkmi a matka zasa slávikmi. A ľudia plakali a dlho nariekali, že z nás už nebudú ani rybári, ani kosci na lúkach, ani oráči na poli, ani vojaci slávní, bojovníci za cára a za vlasť.

K čomu mám prirovnať hĺbku otcovho utrpenia? Hádám k temnej noci. V nesmiernom zúfalstve preklial meno Božie, a Boh musel mlčať. Keby sa mu bol vtedy zjavil v celej svojej sláve, otec by sa bol istotne naň vrhol a preklal ho vidlami, alebo dorúbal sekerou.

Popa vyhnal von zo dvora a vyhlásil, že si sám deti pochová.

Podobný výbuch zúfalstva a hnevu už nie proti Bohu, ale proti nám, vtedy už dospelým, zažila u neho matka o polstoročie neskôr nad Dneprom, keď druhý raz plakal na opustených kyjevských vrškoch a všetkým do jedného nám robil výčitky. Či mal vtedy zúbožený starček pravdu alebo nie, ťažko posúdiť. Je predsa dávno známe, že veľkosť utrpenia nemožno merať tlakom vonkajších okolností, ale skôr hĺbkou otrasu. A kýmže z nás, kým život neotriasol!

Videl som veľa pekných ľudí, ale takého, ako bol otec, som nevidel nikdy. Mal veľkú tmavovlasú hlavu a veľké, múdre sivé oči, ibaže tie oči akoby vždy boli plné smútku; ťažké sú okovy negramotnosti a poroby. Celý bol v zajatí smútku, ale zároveň mal v sebe akúsi vznešenú kultúru myšlienok a citov.

Koľko zeme preorel, koľko obilia nakosi! Ako zručne vedel pracovať, aký bol mocný a čistý! Telo biele, bez jediného fliáčika, vlasy lesklé, vlnité, ruky široké a štedré. Ako pekne niesol lyžicu k ústam a pod ňou držal kôrku chleba, aby nezakvackal obrus, prestretý na tráve celkom nad Desnou. Mal rád žarty, vtipné, priliehavé slovo. Vedel, čo je to taktnosť a zdvorilosť. Nevážil si vrchnosť ani cára. Cár urážal jeho dôstojnosť pľuhavou hrdzavou briadkou, krpatoú postavou a tým, že vraj nemal ani generálsku hodnosť.

Jediné, čo na otcovi nebolo pekné, bol jeho odev. Také nepekné, bezfarebné, chatrné háby nosil! Akoby nejaké zlé netvory chceli zneuctiť ľudskú podobu a — antickú sochu obliekli do špinavých handár. Keď tak niekedy šiel z krčmy domov, zapletal nohami a s ťažkým smútkom hľadel do zeme; ja som bol s Pirátom schovaný v malinčí a šlo mi do plaču pri pohľade naňho. A predsa bol krásny — toľko bohatstva sa v ňom skrývalo. Či kosil, alebo sial, či kričal na matku alebo na starého otca, či sa usmieval na deti, alebo mlátil koňa, či jeho samého neľútostne bili policajti — vždy bol rovnako krásny. Aj vtedy, keď za fašistického otroctva on, všetkými opustený osemdesiatročný starček bez domova, postával na námestiach a ľudia ho pokladali za zobračka a hádzali mu kopejky — aj vtedy bol prekrásny.

Podľa neho mohli maľovať rytierov, bohov, apoštolov, veľkých učencov aj rozsieváčov — na všetko sa hodil. Mnoho obilia dorobil, mnohých ľudí nachoval, od povodní zachránil, veľa zeme preoral, kým sa zbavil svojho smútku.

Podrobujúc sa večnému zákonu života, skláňam svoju šedivú hlavu pod severným nebom, snímam čiapku a posväcujúc myšlienku mlčaním, zgnia-

vený smútkom skladám svoj talent k jeho nohám, aby mi on sám nadiktoval svoj závet. Hľa, stojí predou mnou ďaleko na kyjevských vrškoch. Krásna tvár mu obelasila od nemeckých úderov. Ruky a nohy mu opuchli, bolesť mu zaliala oči slzami a hlas mu už tichne, umlka naveky. A ku mne už ledva dolieha z diaľky jeho:

— Deti moje, slávici moji...

Jednej noci sa v našej chalupe, ktorá, ako je známe, už vrástla do zeme až po okná, stali dve udalosti.

Keď som sa prebudil ráno na peci, kde som spal v prose či v žite, ejha, cigánim, v jačmeni, keď som sa teda prebudil v teplom voňavom zrne, začujem — v chalupe sa deje niečo neobyčajné ako v rozprávke: starý otec plače, matka plače, v pitvore kura kotkodáka a čosi vonia skoro ako v kostole. A na dvore Pirát šteká na žobrákov. A už počujem, ako žobráci šuchocú v pitvore, šmátrajú po dverách, hľadajú kľučku. Pretieram si oči a prv než sa celkom preberiem, už mama pristupuje k prípecku a vystiera ku mne ruky s korýtkom a v korýtku leží v bielych plienkach povité dieťa, ako na obrázku.

— Už si hore, synček môj? A ja som ti bábiku priniesla, dievčatko. Pozri, akú!

Podíval som sa na bábiku. Hneď sa mi akosi nepozdávala. Aj som sa jej trochu zľakol — papuška ani pästička, a sivá ako pečené jablko.

— Aká je peknučka! Ako bábika! — nežne povedala matka. — A živa, kukni sa. Ach, ty moja holubička sivá, ty môj kvietoček.

Na šťastnej matkinej tvári, ktorá len tak žiarila od radosti, som zbadal slzy. Že matka mala vždy slzy na krajičku, to sme všetci dobre vedeli, ale...

«Prečo by teraz mala plakať?» pomyslel som si.

— Čo vám je, mama...?

— To ja plačem kvôli starému otcovi, aby sa neurazil, nech ho tam Panna Mária skára, — radostne mi zašeptala do ucha. — Vieš, aký zázrak sa u nás stal?

— Aký?

— Už je so mnou koniec, už som ja načisto sirota! Kch-kch! — ozvalo sa zrazu zúfale kvilenie starého otca, po ktorom sa starý otec tak prudko rozkašlal a rozreval, až sa z povaly sypala omietka. Iba v pištalkách a kohútikoch, čo vyhrávali v starého otcovom kašli, zaznievala nesmierna bolesť. Rýchlo som sa zdvihol a nakuknem poza komín: jaj! Prababka, starého otcova mať, leží na stole pod ikonami. Ruky má zložené a usmieva sa tým svojim známym úsmevom, akoby sa tešila, že ju už nikto nebude zlostiť ani jej vyhadzovať na oči, že dlho žije; dosť sa za tých sto aj pár rôčkov nabehala a boše nohy si doráňala, teraz si už tichučko leží hlavou pri cároch a kniežatách a pri poslednom súde. Zavreli sa jej vševidiace oči, utíchla jej vášnivá ľudová tvorivosť a všetky jej kľiatby akoby vyleteli z chalupy vedno s dušou. Oj, keby ste vedeli, aká je to radosť, keď v starých chalupách umierajú prababky, najmä v zime!

Aké je to šťastie! Chalupa je hneď väčšia, vzduch sa vyčistí a svetlo je ako v raji.

Chytrý sa zošmykne na prípecek, odtiaľ skočí do starého otcových kapcov a ako strela vyletí popri žobrákoch von. A vonku hreje slniečko. Holuby lietajú a nik ich nepreklína. Veselý Pirát sa pohráva s retazou a drôtom. Na deravej streche spieva kohút. Husi s bravom v dojemnej zhode čosi žerú z jedného koryta. Vrabce čvirkajú. Otec hoblí dosky na truhlu. A po ceste kráča starý Zacharko s vedrami na vodu, starý kováč Zacharko, ide starý Zacharko.

— Oj, dedko, dedko, naša babka zomrela, namojdušu, pravdu vravím, — kričal som celý šťastný a začal som sa smiať.

— Ach, ty zbojník! — nazlostil sa Zacharko. — Všetko na posmech obrátiš, všetko ti je smiešne, počkaj len, veď ti ja dám!... Hej...

Kde sa vzal, tu sa vzal, len sa zrazu zjavil červený býček Mína, ktorý sa rád klal, lebo ho svrbeli rožky a ešte mu k tomu lajno k bruchu primrzlo a štekľilo ho. Tak si tými rožkami, čo ho svrbeli, bráničku otvoril a vyrútil sa na Zacharka. A ten sa pustil nadávať na prekliateho Minu a s krikom — ratujte ma, ľudia boží, črevá mi vypustí! — spadol do kaluže. Len čo náš verný pes, čo ho Pirátom volali, zbadal, ako Mína kole kováča Zacharka, ako vedrá hrkocú, kury kotkodákajú, otec truhlu zbíja, zo striech voda kvapká, akože inak, musel sa rozštekáť! Zatakali kačky, zasipeli husi, splašili sa kury a vrabce sa rozleteli na všetky strany — frnk! A Pirát, potvora, iba keď ti vyskočí — istotne zabudol, že je priviazaný — vrhol sa za Minom a zahral na drôte natiahnutom cez dvor crescendo v takej vysokej tónine, že sa drôt pretrhol!

Na chvíľku nastalo ticho. Nad chalupou sa vzniesli k nebu holuby, vtáky mieru a požehnaní. Až som sa zachodil od šťastia a toľko som sa nasmial, že ďalej písať v tomto žánri už sám síl. Aby som neupadol už v útlom detstve do symbolizmu alebo do biologizmu, radšej prejdem do všednej prózy, tým skôr, že ona sama sa už približuje.

Sprava i zľava, od studne aj spoza stodoly zjavujú sa ďalší žobráci ako krídle žeriavov. Slepí akoby zaňuchali babkinu mŕtvolu, neomylné odbočujú z hlavnej cesty rovno do našej uličky a hneď aj spustia: ǃ

*Te-e-lá-á vaše sa červom dostanú-ú,
kosti vaše prijme matka zem rodná-á,
tam vám nepomôžu priatelia ni bratia,
ale vám pomôže len almužna va-a-ša-a!*

Ovešani veľkými tanistrami kráčali s vypúlenými beľmami, akoby sa usmievali nebu; držali sa jeden druhého, v rukách dlhé palice a spievali svoje trúchlivé piesne. A práve na nich sa so zúrivým brechotom vrhol Pirát. Nenávidel žobrákov a okrem toho sa chcel zalíškať otcovi, ktorý tiež neznášal žobrotu. Lenže neopatrný Pirát zabudol, že slepci majú svoje figle, o čom sa hneď aj presvedčil na vlastnom chrbte.

— Oj-oj-oj! — žalostne zaskučal, keď ho vodca žobrákov Bohdan Cholod pretiahol palicou po chrbte. — Už nikdy nebudem brechať na slepcov! Havhav...! Víf...! A čo mi to, somárovi, napadlo, zahryznúť sa im do číziem! Bolo mi to treba?

Teraz už nieto takých žobrákov. Nieto ani takých modlitieb, batohov, ani takej biedy. Nieto ani slepoty, ani takých vykrútených nôh, ani hrbov... všetko to vyhnulo a stratilo sa spolu s kulakmi.

Mama sa žobrákov bála a nenávidela ich, ale vždy jím nadelila štedrú almužnu. Mala v sebe hrdosť a veľmi sa jej žiadalo, aby ju aspoň slepci pokladali za bohatú.

Žobráci zaplnili celý dvor. Bohdan Cholod, ich vodca, chlap mocný a už v rokoch, nerád chodil s batohom po chalupách. Nepáčili sa mu ani ľudia, ani psi a nikto nevedel, či bol naozaj slepý, alebo nie. Hľadel iba do zeme a mal také zachmúrené obočie, že keby aj mal oči, nevidel by nič, len kúsok zeme pod nohami. A bol taký strašný, že sa pred ním zavierali všetky dvere a v chalupách a pitvoroch všetko utíchalo, až kým neodišiel. Preto skoro nikde ani nechodieval, len sa posadil na rohu pri tržnici a vyberal si svoju daň. O almužnu neprosil — vymáhal si ju. Jeho ohlušujúci hrôzostrašný hlas sa nehodil na prosenie.

— Dajte mi almužnu! Kopejočku...! Alebo praclík...! Alebo jablčko... — kričal strašným chrapľavým basom, plným nespokojnosti a nevôle. — Nože, ľudia, no...! Nože, dávajte, kde je vaše milosrdenstvo! Veď už dajte voľačo...!

A keď sa na jeho výzvy dlho nikto neohlásil, zlostne trieskal palicou o zem.

— Ha! Bodaj vám nikdy dobre nebolo, aby vás vlci pohrdúšili... Dá-vajte!

Raz, keď tak tresol palicou o zem, na smrť vystrašil dcéru komisára Konaševyča, ktorá sa zadumaná ponáhľala na schôdzku s akýmsi pánikom.

— Jaj! — zvýskla slečinka a odskočila ako pomätená. — Po-mó-ó-óc!

— Dávajte...!

Na druhý deň policajť Ovramenko odobral slepcevi jeho výsadu — zakázal mu sedieť na trhovisku. Cholod sa usadil na kraji mestečka pri starom chlieve, kade neprešla ani živá duša a kde ho pomaly utrúpili nemilosrdné detváky okolitých mešťanov.

— Tak mu treba, ohavníkovi. Aspoň nebude ľudí strašiť, — povedal náš otec a odpľul si. — Veď to ani nie je žobrák, aby ho parom vzal, ale dub rozštípený hromom.

Otec Cholodom opovrhoval, ani sám nevedel prečo; možno za silu premrahanú bez úžitku, alebo za premárnený bohatiersky hlas, ktorý v otcovi vždy prebúdzaľ smútok. Otec tak nenávidel každú núdzu, že ani len slovo «chudoba» nevedel použiť vo vzťahu k svojej osobe. Namiesto «moja chudoba» mohol povedať «moje bohatstvo», napríklad: «Moje bohatstvo mi nedovoľuje kúpiť si nové, prepytujem, čižmy.»

Zo všetkých žobrákov otec uznával len jedného — Kulyka. A hoci Kulyk nosieval čamaru a veľké čižmy z hrubej kože a na pohľad vyzeral bohatší ako otec, vždy sa našiel u otca dáky ten groš pre neho a nikdy mu nepovedal krivého

slova. Otec si vážil umenie. A Kulyk vždy chodil s bandurou a nikdy nespieval nábožné pesničky. Otec si vážil aj jeho dôstojný umelecký výzor. Hoci sám vyzeral ako herec cisárskych divadiel preoblečený do ošúchaných šiat, spievať nevedel. Iba niekedy, keď si so svojím susedom a priateľom Mikoľajom Trojhubom vypili, vedno probovali zaspievať svoju obľúbenú burlackú pesničku, spomínajúc na svoje burlačenie na Done, pri Kachovke a v Kachovských záporožských stepiach.

*Batohy sú ťažké a plecía ma bolia, ech!
Mal som ja ísť radšej lode ťahať hneď,
mal som ja ísť radšej... Ech! Lode ťahať hneď.
Oj! A za pohárik vodky...y...y...!*

Ďalej im to už nešlo. Ťahali pieseň ako ťažkú vlečnú loď proti prúdu, ale spev sa akosi rozplýval a nezladené hlasy čoskoro zatíchli. Vtedy speváci prestali jeden druhému dirigovať rukami, zmĺkli a zarazene sa čudovali svojej speváckej nemohúcnosti, mlčky si popíjali, pohmkávali si popod nos a ťažko vzdychali:

— Oj-oj-oj... No...!

Tak veru. Ale kde sme to prestali? Aha, pri žobrákoch.

V kaluži krčí starý kováč Zacharko. Mina chce starkého preklat' rohami. Holuby sa vznášajú k nebu. Zo striech kvápe voda. Žobráci spievajú o pekelných mukách. Pirát zavýja. Na hrbce hnoja kohút gniavi sliepku. Vrabci sedia na stodole. Ja som zase na vrbe. Hojdám sa na mokrej vetve, hlasno kašlem a rehocem sa celý šťastný — cítim jar. A je mi tak dobre. Všade je veselo a všetko vonia hnojom, mokrým snehom, mokrou vrbinou.

— Oté-é-éc! Bujak kope starkého!

— Kde?

— V kaluži-i-i! — kričím vedno s kohútom.

Žili sme v úplnom súlade so silami prírody. V zime sme mrzli, v lete sme sa piekli na slnku, v jeseni sme sa miesili v blate a na jar nás zaplavovala voda — kto to nepoznal, nevie, čo je to radosť a plnosť života. Jar k nám priplávala obyčajne z Desny. Vtedy ešte nikto nepočul o pretváraní prírody, a voda tiekla, ako sa jej páčilô. Niekedy sa Desna vyliala tak mohutne, že zaplavila nielen lesy a lúky, ale celé dediny volali o pomoc. A tu sa rodila naša sláva.

O tom, ako sme s otcom a starým otcom zachraňovali ľudí, kravy a kone, dala by sa napísať celá kniha. To boli moje predškolské hrdinstvá, za ktoré by ma teraz istotne poslali do Arteku. Ale vtedy sa ešte o Arteku ani nechyrovalo. Dávno to už bolo, neviem presne, v ktorom roku. Na jar, v predvečer veľkonočných sviatkov prišla taká povodeň, akú nikto nepamätal, ani náš starý otec, ani jeho mať.

Vody pribúdalo s neslýchanou rýchlosťou. Za jeden deň zatopilo lesy, lúky, záhrady. Keď sa zmrklo, rozpútala sa búrka. Nad Desnou sa po celú noc ozýval hrozný hukot. Zvony vyzváňali na poplach. Kdesi ďaleko v tme kričali ľudia,

žalostne brechali psy, šumela a zavíjala povíchrice. Nikto nespal. Ráno boli všetky ulice pod vodou, a voda stále stúpala. Čo si počat?

Vtedy policajný komisár poslal k nášmu otcovi obrovitého policajta Makara.

— Choď ratovať ľudí na Zahrebelie. Topia sa, počul si? — rozkazuje otcovi sipľavým hlasom. — V celej gubernii nieto takého člna ako tvoj, a ty si moreplavec.

Len čo mať začula o takom nešťastí, zaliali ju slzy.

— A Veľka noc?

Otec ju zahriakol, aby bola ticho, a hovorí Makarovi:

— Oj, rád by som ja šiel ľudí ratovať, ale sa bolším hriechu. Zajtra ráno je Krista pána vzkriesenie. Musím presda zjesť kúsok posvätného koláča, aj vypiť si treba, ako sa patrí. Dva mesiace som nepil. Nemôžem Veľkú noc znesvätiť.

— Tak pôjdeš do áreštu, — povedal Makar a ovoňal pečené prasa na prípecku. — Miesto diplomu za záchranu ľudí a dobytky budeš v base plošnice pučiť.

— Dobre, — vzdal sa otec. — Aby vás zrádnik metal, vlkodlaci. Idem!

Matka, ktorá vždy pred Veľkou nocou akoby nemala všetko v hláve v poriadku, vykrikla v žalostnom zúfalstve:

— No kdeže pôjdeš? A svätený koláč?

— Daj nesväteného. Keď hrešiť, tak hrešiť... Sadaj, Makar! Kristus vstal z mŕtvych...! Nalej ešte raz! Vinšujem vám jar, vrbu, vodu a biedu!

Tak sme skončili pôst v sobotu, trochu sme si pospali, zaspali sme služby božie, a len čo svitlo, už sme sa napriek veľkým prekážkam približovali na člne k zatopenej dedine Zahrebelie. Celá zahrebeľská farnosť sedela na strechách s nesvätenými koláčmi. Vychádzalo slnko. Bol to nezvyčajný obraz, ako vo sne alebo v rozprávke. V slnečnom svetle sa pred nami otvoril celkom nový svet. Nič sa nedalo poznať. Všetko bolo inakšie, krajšie, mohutnejšie, veselšie. Voda, oblaky, šachorina — všetko plávalo, neustále sa nieslo dopredu, šumelo, blyštalo sa na slnku.

Krásna jar...!

Pod otcovým vedením sme veslovali z celej sily. Pri práci sme sa zahriali a bolo nám veselo. Otec sedel s veslom na korme — veselý a silný. Cítil sa záchrancom tónicích, hrdlinským moreplavcom, Vaskom da Gama. A hoci mu život miesto oceánu dožičil iba kaluž, dušu mal ako oceán. A hádam práve pre túto širokú dušu Vasko da Gama občas neznesol takú disproporciu a potápal svoje lode v krčme. Hovorí sa, že opitému je more iba po kolená. Horkýže! To nie je pravda. Ale o tom som sa dozvedel omnoho neskôr. Náš otec proto utápal svoje lode v špinavej krčme, aby sa maličká kaluž jeho života aspoň niekedy, aspoň na chvíľu premenila na bezodné a nekonečné more.

Voda sa valila s hroznou zúrivosťou. Dedina sa nestačila ani spamätať a už sa premenila na ostrov, a ostrov pomaly mizol pod vodou, poňáral sa.

— Pomó-óc...!

Spenená bystrina sa rozlievala po uliciach, lúkach, syčala popod prahy a domové dvere, zaplavovala chlievy, ohrady, stodoly. Potom, skoro odrazu, stúpila o dobrý meter a cez dvere a okná sa vovallila do chalúp.

— Preboha, pomóóc!

Chalupy podmýval prúd. V ohradách ručal dobytok. Kone priviazané ku kolom stáli vo vode až po krk, svine zatopilo. Zo susedných dedín na druhom brehu Desny voda niesla utopené, zduté býky. Voda vystúpila až ku kostolu, celkom k oltáru. Celá dedina bola pod vodou. Iba Jarema Bobyr, náš príbuzný zo strany starého otca, pri tomto nešťastí neutrpel. Poznal príznaky všetkých prírodných úkazov a veril najmä myšiam. O povodni vedel vopred, už v zime. Keď na Tri krále začali zo stodoly a komory po snehu utekať myši, náš prešibaný strýčko sa hneď dovtipil, že na jar príde bieda. A nech sa mu hlúpi a neopatrní susedia vysmievali koľko chceli, bez slova rozobral strechu nad pitvorom, postavil si tam ohradu, pristavil schodíky a vynosil ta všetko seno a obilie. A tak keď sa v dedine namiesto «Kristus vstal z mŕtvych» ozývalo zúfale volanie «pomóóc», veľká Bobyrova rodina pri jasliach na streche v spoločnosti krávy, koní, ovečiek, kúr a holubov, končila veľký pôst celkom ako na starom obraze, čo voľakedy visel v kostole.

— Pomóóc! Chalupu berie...! — kričali zdola.

— Kristus vstal z mŕtvych!

A tu Kristus musel vypočúť za túto povodeň také reči, aké sa neušli ani jednému prísediacemu pri nespravodlivom súde. A k tomu ešte voľakto pustil medzi svet zlomyseľný chýr, že vraj popovka vo veľkom pôste jedávala mäso, ktorého si z tajnej popovej komory mohla nabrat, koľko jej len hrdlo ráčilo. Bolože to kriku! Ale keď sa to tak vezme, neboli to protináboženské, bezbožnicke reči. Veriaci, čo s neposvätenými koláčmi sedeli na strechách uprostred tonúceho dobytky, zrejme chceli iba to, aby sa Boh trochu pozornejšie staral o svet, ktorý sám stvoril. Jednoducho povedané, žiadalo sa im od Boha, Matky Božej a všetkých svätých niečo krajšie ako takéto skľučujúce a nevhodné nepríjemnosti.

— Ale naozaj, aké sú to, do diabla, veľkonočné koláče, keď ich, odpusť nám Panebože, musíme jesť nesvätené? Celá farnosť je, na strechách a v chalupách sumce plávajú.

— Kristus vstal z mŕtvych, vy mokré zadky! — veselo zavolal môj otec, keď vplával ponad plot do dvora a vrazil čeleňou do strechy.

— A nech to všetko šľak trafi, — ozval sa zo strechy Levko Kyjanycia, už starší človek, a podal otcovi pohárik. — Naozaj vstal z mŕtvych! Ratuj, Petro, a neposmievaj sa! Raz-dva nám vezme chalupu. Ohó, už sa rúša!

— Prepánějána! Pomóóc! Kristepane-e! — božekovali ženy.

— V deň zmŕtvychvstania prehliadnime, ó ľudia! Vzkriesenie Hospodino, vzkriesenie zo smrti k životu a zo zeme do nebies...

— Pomóóc! Topíme sa...

Zrazu spoza chalupy vyplával maličký člnok a v člnku speváci: otec Kyrylo, diak Jakim a kormidelník s veslom — kostolník Luka. Duchovné osoby už

dávno plávali pomedzi chalupy, svätili koláče a udržiavali morálneho a náboženského ducha farníkov na žiadúcej úrovni.

— Poďte sem, velebný pane. Deti chcú koláče.

— Vydržte, pravoslávni! — volal otec Kyrilo. — Predobry Stvoriteľ posielal nám znamenie s vodami svojimi ako blaženú predzvesť úrody všetkých bylín a plodín... Kde tam ideš, ty pohan! Ku streche hybaj, ku streche! Joj, spadnem!

Kostloník Luka pomaličky prirážal k streche. Služobníci boží kropili jarnou svätenou vodou koláče a kraslice, všade si trochu vypili, aby im nebolo zima, až nakoniec aj zabudli, čo majú spievať.

— Tu by sa, velebný páňko, nemalo spievať «vzkriesenie», ale «Dolu po matuške Volge», — zažartoval náš otec.

— Čo sa smeješ! — nahneval sa otec Kyrilo. Nemal rád môjho otca pre jeho krásu a neúctivú povahu. — Ešte aj tu si proti bohu, ty neznaoboh, neverec zakuklený!

— Velebný páňko, aj vy, diak, aj ty, kostolník, vo veciach viery sa raz-dva dohodneme. Nemám nič proti Bohu, — veselo hovoril otec a slučkou prítahoval k člňku poloutopenú jalovicu. — Saško, chyt' ju za rohy. Drž, neboj sa! Pretiahnem jej povraz popod brucho... Nemám nič proti bohu, duchovné osoby, ani proti vzkrieseniu, ba ani proti veľkému pôstu. Ani proti volovi jeho, ani proti oslovi jeho, ani proti ostatnému dobytku jeho... A keď sa aj niekedy hnevám na všemohúceho, všedobré, vševidiace oko jeho, tak vôbec nie preto, že by som v neho neveril, alebo že by som veril v nejakého iného boha.

— Len počkaj, za také slová sa budeš v pekle pražiť! — zastal sa diak Pana Boha.

— Nedá sa nič robiť, — povedal otec a nadvihnúc jalovicu veľkým kolom, obratne ju vtiahol do člňa. — Keď som už raz hriešny, tak kde inde by som sa mal pražiť, ak nie tam, kde vy hovoríte. Pravdaže, Pánboh z neba vidí lepšie ako my, čo a ako treba, aký oheň alebo vodu má zoslať na nás hriešnych, či myši, či červy, či suchý vietor, či zlú vrchnosť alebo vojnu. No z druhej strany ja ako boží tvor mám tiež svoje záujmy a svoj rozum, hoci malý, ale zasa nie celkom najhorší a najsprostestší. Naozaj neviem, prečo by som mal chváliť Boha za takúto povodeň, a k tomu ešte na Veľkú noc. Ja predsa nemôžem vedieť, aké plány má Boh s toľkou porciou vody. Ale nevidím ja v tejto vode nijaké dobro.

— Nevyspytateľné sú cesty Hospodinove, — prisne preriekol otec Kyrilo.

— Tak je, — súhlasil otec a gazdovským okom sa rozhlíadal po záplave. — V takom naplánovaní vody musí istotne byť veľký božský úmysel, ale pokiaľ ide o mňa, viem iba jedno: nohavice mám mokré a vlasy nie a nie uschnúť.

— Čuš, bezbožník! — nahnevane skríkol otec Kyrilo, keď sa zrazu stala veľká galiba. Sluha boží sa zapotácal v člne, zamával rukami a už letel dolu hlavou do vody. A člň hned' hup! na druhý bok — a po diakovi a kostolníkovi zostali iba bubliny.

Oj, akože sa tu naša zatopená dedina nerozrehoce, akože sa strechy nepotešia! Ženy, dievky, starci, chlapi, deti! To je národ! Takto sa na Veľkú noc vysmievať zo vzkriesenia, zo samých seba, zo všetkého na svete! A kde? Na strechách, medzi kravami a koňmi, čo im rohy a hlavy trčia zo studenej vody. Nie! Národný charakter Zahrebelčanov sa nepovzniesol tak vysoko, aby pochopil zákonitosť a účelnosť nešťastia. Zviedol ich k smiechu, a to dokonca na svätú Veľkú noc. Môj otec, veľký a dobrý človek, hľadel na ľudí a usmieval sa.

— No, to je dedina! Každú jar takto mokne už hádam tisíc rokov, ale ani čert ich nevytopí a nevyženie odtiaľto. To je nátura!...

Rúčkou vesla zachytil otec popa Kyryla za zlatú reťaz a vtiahol ho ako sumca do svojho korábu medzi kravy a ovce. Potom sme začali ťahať diaka a toľko sme sa nasmiali, kým sme ho vyťahli, že sme zabudli na kostolníka Luku, ktorého vari za ten čas zožrali raky, či čo, na to som už zabudol. Taká to bola povodeň.

No moja dedina nezahynula, nezmizla z povrchu zemského vodou, ale ohňom. A tiež to bolo na jar. O päťdesiat rokov neskôr. Dedinu vypálili za pomoc partizánom, a ľudia, čo ostali nažive, vrhali sa do vody, celí v plameňoch.

Zhorel kostol, natrieskaný kričiacimi ľuďmi. Vysoké plamene blčali do noci, všetko praskalo, dunelo tupými výbuchmi a vietor roznášal veľké ohnivé chumáče slamy do čiernej prázdnoty neba ako duše zahubených matiek. Katani sa preháňali po uliciach a záhradách za ženami, trhali im deti z rúk a hádzali ich do ohňa horiacich chalúp, a ženy, aby už nemuseli žiť, hľadiet, plakať a preklínať, samy skákali za deťmi a horeli v plameni hrozného fašistického súdu.

Obesenci sa dívali dohora zo strašných šibeníc, hojdali sa na povrazoch a vrhali na zem a na vodu svoje príšerný tieň. Všetko, čo nestačilo utiecť do lesa, do šachorín alebo tajomných partizánskych húštin — všetko zahynulo. Nebolo viac krásnej dediny. Nebolo viac ani cholúp, ani záhrad, ani dobrých ľudí. Iba pece sa dlho beleli uprostred popola.

Aj ja som vtedy horel v tom ohni, umieral som s každým človekom, s každým zvieraťom a rastlinou: horel som ako strom alebo kostol, hojdal som sa na šibenici, lietal som v prachu a dyme katastrofálnych výbuchov. Z mojich svalov a roztrúsených kostí v polovici dvadsiateho storočia v západnej Európe varili mydlo. Moja koža išla na väzby kníh a na tienidlá lúčok, stlala sa na vojnových cestách, vyžehlená ťažkými tankami poslednej vojny ľudstva. Ale stalo sa, že som to raz už nevydržal, a keď som z plameňov vykrikoval bojové heslá a výzvy k nemilosrdnej pomste nad nepriateľom, zvolal som: — Bolí ma to, bolí!

— Prečo si to zakričal? — vyčítali mi. — Čo ťa k tomu privedlo v takejto veľkej dobe — bolesť, strach?

— Utrpenie. Som umelec, a odpustte mi, fantázia vždy bola mojou radosťou aj kliatbou. Teraz ma zradila. Keď som hľadel na toto zlo, na chvíľu sa mi zazdalo, že to nehynie len moja dedina, ale celý národ. Či môže byť niečo hroznejšie na tomto svete?

Od tých čias som sa utešoval chimerickou myšlienkou, že ľudská bezúhonnosť je vo väčšej miere záležitosťou úspechu a šťastia než dôsledkom cnosti.

Nemal som pravdu, samozrejme. Nikdy neslobodno zabúdať na svoje poslanie, ale vždy treba pomátať, že ľud potrebuje umelcov predovšetkým na to, aby ukázali svetu, že život je krásny a že je sám osebe najväčším a najveľkolepejším blahom, aké si len možno predstaviť. A je čudné a žalostné niekedy si namýšľať, že nemáme dost síl a duševnej sviežosti, aby nás naplnil každodenný pocit šťastia zo života, večne premenlivého v neustálom striedaní drám a radostí. Preto tak mnoho krásy prejde bez stopy popred naše oči.

Ale nasadnime, prosím vás, ešte raz do vrbových člnov. Uchopme jaseňové veslá a vráťme sa na Desnu, na veselé vody toho roku, keď sme s otcom zachraňovali na Veľkú noc ľudí.

Pamätám sa, že jarné vody stáli veľmi dlho. Ešte na štvrtú strelu po Veľkej noci bolo hodne vody na lúkach aj v dolinách, a preto sa toho roku neskoro začali roboty okolo sena.

Na kosbu sme sa vždy vyberali veľmi dlho. Niekedy už aj slnce zašlo, a my sme sa ešte chystali. Čo starosti a kriku bolo okolo toho! Matka voľakomu nadáva, potom zazrie mňa a spustí nárek:

— Už je na voze! Aspoň toho malého keby ste nebrali. Komáre ho zjedia!

— Nezejedia, nič mu nebude, — hnevá sa otec.

— Tak sa v Desne utopí, nech sa na mieste prepadnem, utopí sa.

— Neutopím sa, mama!

— Galgan! Spadneš tam z úsustu, čo si ja biedna počnem?

— Ale, mama, prečo by som padol z úsustu... No, prestaň... — a už mám plač na krajíčku.

— Tak sa kosou porežeš. Povedz, budeš preskakovať kosy?

— Nebudem! Naozaj nebudem, namojdušu nebudem!

— Cigániš! Sašenko, zostaň doma, — prosí ma mama. — Tam sú také strašné kriaky!

— Nie sú strašné, mama.

— Ale v jazerách sú jamy!

— Veď ja nepôjdem do jamy.

— A v lese sú hady, joj!

— Mama, no, prestaň už... No!

— Nechoď ta, synček môj. Nepúšťajte ho...!

Na moje šťastie nikto nevenoval matkiným prosbám pozornosť. Otec posledný raz prehliada voz.

— Všetko ste si vzali, čo treba?

Vzali sme všetko, zemiaky, cibufu, uhorky, chlieb, kotlík, veľkú drevenú misu, keser, plachty, kosecké náradie, hrable — všetko je už na voze.

A už sa otvárajú vráta, matka sa prežehnáva a ešte nám čosi nakazuje, kone sa pohnú — ideme.

Neobzerám sa. Pred chalupou stojí matka a ako kukučka mi kuká na rozlíčku. Dlho, dlho, nejednu desiatku rokov ma bude matka vyprevádzať, cez

slzy hľadiac na cestu, dlho bude prežehnávať moje stopy a modliť sa pri raných aj večerných zorách, aby sa ma nechytla ani guľka, ani šabľa, ani plané slovo.

Dlho sa budem drať na cestu a ponáhľať sa do vzrušujúcich diaľav. Rozlúčka vojde raz do mojich filmov, lúčenie si uvije hniezdo v mojom srdci. Všetci budú niekoho opúšťať a ponáhľať sa v ústrety neznámu a niekomu bude ťúto. Lenže ja o tom ešte nič neviem.

Ležím na voze. Okolo sedia, chrbtami ku mne, otec, starý otec, kosci. Vezú ma do kráľovstva tráv, riečok a tajomných jazier. Náš voz je celý drevený. Starý otec aj prastarý otec boli furmani a furmani nemali radi železo, lebo vraj pritahuje blesk. K Desne bolo asi päť vierst' veľmi zlej cesty. Bolo treba prejsť cez dva veľké močiare, ktoré nikdy nevysychali, cez dva mosty, potom zase cez barinu, potom popri dvoch osadách so psami a cez dedinu Malé Ústie, čo malo úzke kľukaté uličky. Potom sme museli ísť pozdĺž riečky po strmom brehu v strachu, aby sme sa neprekotili do vody, potom bolo treba zabočiť vpravo dolu a veľkou rýchlosťou prejsť cez brod v rieke, potom na vršok a dolu, zas na vršok a dolu, potom zabočiť dvakrát doprava a znova ponad riečku, pomedzi osiky a duby, a až tam, celkom nad Desnou, bolo moje kráľovstvo.

Cestou kosci pospomínali všetko možné, schádzali z voza pri barinách a pod vrškami, potom si posadali a znova som videl okolo seba širočizné chrfty a nad nimi kopy, ktoré držali v rukách ako vojak zbraň. Na vysokom tmavom nebi mi svietili hviezdy a mladý mesiac.

Voňajú uhorky, stará sieť kesera, chlieb, cítim zápach otca a koscov, voňajú močiare a tráva, kdesi sa ozývajú — dodnes ich počujem — chrišťaťe a prepelice. Podo mnou ticho vrzga furmanský voz a na modrom nebi ukazuje cestu Veľký voz. Hľadím na svoje nebo, otáčam sa s vozom aj s koscami napravo i naľavo a hviezdnatý vesmír sa otáča spolu s nami, a ja šťastný nebadane zaspávam.

Prebúdzam sa na brehu Desny pod dubom. Slnce je vysoko, kosci ďaleko, kopy cvendžia, kone sa pasú. Okolo vonia skosená tráva a kvety. A Desna — to je ešte len krása! Vrbiny, brehy, stmé úšusty, les — všetko sa blyští a trblieťa na slnku. Zoskočím z úsustu do piesku celkom pri Desne, umývam sa, pijem vodu. Voda je príjemná, sladká. Napijem sa ešte raz, stojac po kolená vo vode a natahujúc šiju ako žriebä, potom vybehnem na breh a hýbaj na skosenú lúku. A už ani nechodím, iba lietam, ledva sa zeme dotýkam. Vbehnem do lesa — huby, vo vrbinách černice, na kriakoch lieskovce. Rozčerím vodu v jazere, mihne sa ryba.

A tak si žijem ako v raji zo dva či tri dni, až kým chlapi neskosia trávu. Nosím drevo do koliby, rozkladám oheň, čistím zemiaky, zbieram koscom černice na pálenku. Po kosbe všetci hrabeme seno a vtedy sa pomaly mení náš zázračný svet: otec, starý otec aj strýko sú zrazu akísi mlčanliví a vzrušení, akási podozrievavosť sa im zahniezďuje v očiach — začínajú deliť kopy.

Lúku sme mali spoločnú. Nikto sa nechcel deliť, lebo každý sa bál, že sa mu dostane práve tá čiastka v ohybe Desny, ktorú rok čo rok nemilosrdne zamúti jamá voda. Preto kosili a hrabali spoločne. Podelili si kopy, a až potom si ich sťahovali a ukladli do svojich kolíb. A tak, ani neviem prečo, ale skoro ani raz sa delenie sena neobišlo bez hriechu. Vždy sa niekomu zdalo, otcovi alebo strýkovi, že ho ten druhý oklamal o jednu kopy, a slovo dalo slovo, srdcia sa naplnili krutým hnevom a naši veľkí otcovia, nech im Pánboh odpustí a dá slávu večnú, začali si nadávať, kričať a napokon sa aj biť pri začarovanej rieke Desne.

Bili sa veľkými drúkmi, hrabliskami, vidlami, držali ich v obidvoch rukách ako starodávni bojovníci. Dakedy nahánali jeden druhého so sekerami a kričali tak hlasno a strašne, že ozvena sa niesla ponad Desnu až k Červiakovmu lesu a k tajomným jazerám. Vtedy sme sa aj my deti navzájom znenávideli, teda ja a brat so Samijlovými chlapcami, a boli sme hotoví pustiť sa tiež do bitky, ale sme sa báli. Na to, aby sme vedeli naozaj nenávidieť, chýbali nám roky a bieda. Okrem toho sa nám nechcelo rozbiť rybársku partiu. Radšej sme sa odvracali a neďivali sa na svojich malých nepriateľov...

Iba kone sa nezúčastňovali bitky. Pásli sa spoločne, rovnako chudé a sťahané, s veľkými vredmi na odratých chrbtoch, a pokyvovali hlavami, spokojne na nás pozerali a odháňali od seba dotieravé ovady.

V týchto urputných bojoch sa mimoriadnou odvahou a chrabrosťou vyznačoval starý otec. Prešlo už polstoročie, čo opustil toto slzavé údolie, ale kým len živý budem, nikdy nezabudnem na bojovnícku vášeň, ktorú prechovával vo svojej dobrej hrudi.

Vedel sa zapáliť takým šialeným hnevom, že by mu mohol závidieť aj ten najväčší herec alebo generál na svete.

Pri bitke celý blčal. Jeho mohutné prsia sa vzdúvali ako kovácke mechy. Pískanky v hrudi mu hvízdali ako bláznivé, chripeli, kikirikali, ale prekričal ich jeho odhodlaný bojový pokrik: — Za Sibir nášho cára!

S týmto hromovým heslom vrhal sa do útoku ako naozajstný ataman svojej lúky, kým ho prietrž nezvalila pod kopy, kde sa potom metal na chrbte, krčil nohy, dokonca aj prsty na nohách, chytal sa rukami za prietrž a vtlačal ju naspäť ako zlého ducha. Keď starý otec porazil zlého ducha, znova schvatol vidly alebo sekeru a ozlomkrky sa vrhal do najzúrivejšej bitky. Vtedy už uchvatiteľ Samijlo nevydržal starého otcove útoky a dal sa na ústup k dubom. Behali pomedzi duby a kopy, ale Samijlo už nemohol starému otcovi utiecť. Už sa potkýnal, ledva lapal dych, už kričal. — Hej, pomóoc! — starý otec sa už zahnal sekerou na Samijla... To som už nevydržal, zažmuril som oči. A oni rúbali jeden druhého sekerami ako drevo. Krv sa z nich liala ako z deravého kotla. Odtínali si navzájom hlavy, ruky, zatínali si sekery do rozpálených prs a krv — no veď pravím — liala sa z nich ako z vedra, ako z kotla. Hneď sa rozbiehali, hneď zas leteli útokom na seba s dlhočiznými drevenými vidlami a kričali:

— Zabijem...!

— Zakolem...!

— Pomóóc...!

— Jáááj...!

Rozzúrený Samijlo sa vrhol na starého otca a skrz-naskrz mu prepichol brucho veľikánskymi vidlami a pritískal ho k stnisku ako svätý Juraj draka. Starý otec tak hrôzostrašne reval od bolesti, až lístie na duboch šumelo a rozliehala sa taká ozvena, že žaby skákali do jazier a vrana, o ktorej ešte bude reč, vzlietla nad les. Starému otcovi sa však predsa akosi podarilo rozohnať sa odspodu a tak tresnúť Samijla sekerou po plešine, že sa mu hlava rozletela na dva kusy ako dyňa. A vtom Samijlo... Tak to bolo.

Tieto strašné bitky sa končievali až niekedy podvečer, ale vždy šťastlivo. Všetci zostali živí a celí, iba dlhó a sťažka odfukovali od vnútorného ohňa. Atamani boli bleďí od hlbokého bojového vzrušenia a rozišli sa do svojich kolíb s hrozivými pohľadmi.

Rozpálený starý otec dlho nemohol ochladnúť. Bol vášnivý bojovník a po ruvačke si vždy vypil za dobrý krčah studenej vody, ale nikdy ju nezabudol najprv prežehnať.

— Hádam čo by sme šli obedovať!

— Kde je už obed! Večerať nám treba, — odpovedal otec, pokukujúc s nezmieriteľnou nenávisťou na nepriateľskú kolibu.

Po večeri si hneď políhali. Ja som dakedy zaspal ešte pred večerou, dívajúc sa na hviezdy, na Desnu alebo do ohňa, na ktorom sa varila kaša. Potom ma otec alebo starý otec dlho budili, aby som sa šiel navečerať, ale ja som už nevládal rozlepiť oči a na rukách som im padol do hlbokého spánku ako skala do vody, a už som bol Boží.

Starý otec rád spával pod dubom. Pred spaním dlho a akosi láskavo vyzivoval, akoby svetu odpúšťal všetky jeho nedostatky. Pritom rozprával koscom o svojich mladých rokoch, o furmankách, o tom, že voľakedy sa žilo inakšie. Všetko bolo lepšie. Rieka aj jazerá boli hlbšie, ryby väčšie a chutnejšie, húb a jahôd bolo v lese toľko, že sa ani vyzbierať nedali, a aj lesy boli hustejšie. A tráva — ani užovka sa nepretiahla, čože je to teraz za tráva!

— Škoda rečí, — vzdychal pod krom kosec Trojhub. — Všetko sa psuje, na márnosť vychodí.

— E-e! — filozofuje starý otec pod dubom. — A tej rosy čo bývalo voľakedy, ani vody, aj močiare ako dlho stáli. A teraz, ako vidieť, všetko to ide dočista povysychať, ani znaku tu nezostane.

— Uhm! Veru, každý vraví, že všetko sa na horšie obracia, — prĽsviedčal Trojhub a zival z polosna.

— A tých komárov čo bolo! — unášal sa spomienkami starý otec. — Ani dýchať sa nedalo pre ne, a vypasené boli ako medvede! Ale teraz, či sú to nejaké komáre? Akoby ich ani nebolo... Alebo chriaštele. Keď tak začali v noci zobákmi klepotáť, to bolo, človek ani zaspáť nemohol, nech skameniem, ak to nie je pravda. A teraz ti len sem-tam dáky klepne. Ha, počujete? Naisto idú aj tie vyhynúť...

A naozaj, dva chriaštele, čo nad Desnou na seba vyvolávali, zrazu zatíchlí, akoby cítili, že sa hovorí o ich chriašteľom osude.

Počúval som tieto rozhovory pod dubmi, a odrazu mi prišlo tak clivo, tak ľúto, že svet sa zopsuje, kým narastiem, že už nebude ani kosenia, ani ryb.

— Kto ti to povedal? — spýtal sa ma otec, keď som sa k nemu priplichtil a začal fňukať.

— Starý otec.

— Starého otca nepočúvaj, synček. Už je starý, čo sa ten do toho rozumie. Starí ľudia sú hlúpi. Aj náš starý otec je hlúpy, či ten má dáky rozum? Jemu by tak bolo iba ješ' a všelijaké sprostosti rozprávať. Veď aj príslovie hovorí: Starí ľudia rozum tratia.

— Otec, a Desna nevyschne?

— Pravdaže nevyschne, nič jej nebude. Spi už, daj pokoj...

— Ale ryby vychytajú.

— Nevychytajú. Teraz sú, chlapče, ryby múdre. Prv boli ľudia sprostejší, tak aj ryby boli sprosté. A teraz ľudia zmúdreli, nuž aj ryby, čo sú aj menšie, zato sú múdre a prefíkané — až strach. Tie len tak ľahko nevychytáš! Spi.

Započúvam sa do noci. Čosi zaškripalo a tichučko pleslo kdesi na Desne. Pozerám — ohník: plávajú plte. Počuť ľudské hlasy. Znovu oslovujem otca:

— Otec!

— Čo je, synak?

— Čo za ľudia sú na tých pltiach?

— To sú zďaleka. Od Orla. Rusi, z Ruska plávajú.

— A my sme čo? My sme nie Rusi?

— Nie, my nie sme Rusi.

— A čo sme my, otec?

— A ktohovie, čo sme zač, — akosi smutne mi hovorí otec. — My sme takí obyčajní ľudia, synak... Chachli, tí, čo na zemi robia. Povedal by som, sedliaci... Hej... Tak veru, sedliaci, a hotovo... Voľakedy sme vraj boli kozáci, ale teraz nám iba meno zostalo.

— A starý otec hovorí, že voľakedy komáre boli väčšie...

— Iba ak to. V komároch hej, v tých sa on vyzná. Celý život furmančil po stepiach, komáre krmil a peniaze v krčme prepíjal. Až zle spomínať, čo všetko bolo...

— A čože bolo? — ozval sa zrazu starý otec vinovatým hlasom.

— A či nebolo? Keby ste radšej ticho boli, — akosi clivo odpovedal otec do tmy.

Ešte sa o voľáčom zhovárali, ale nerozumel som všetkému. Len som si v polosne uvedomoval, že za starodávnych čias nebolo všetko dobre zariadené na tomto svete. Bolo veľa zla a mnoho veľkého ziaľu.

Nastalo ticho. Pod dubmi chrápali kosci. Starý otec ešte hodnú chvíľu zdĺhavo vyzivoval, potom si prežehnal ústa. koreň duba, Desnu, a keď sa taktó obklopil krížmi, zaspal.

Ozvali sa chrišťaťe, prepelice, bučiak a ešte akýsi vták. Naprostred Desny sa vyhodila do vzduchu veľká ryba, ale v tom okamihu som už aj ja spal.

Počasia cez senné roboty mala vraj už zo päťdesiat rokov na starosti vrana. Dalo by sa povedať, že to bola naša rodinná vrana. Sedávala na vysokom bielom topolí vedľa našej koliby a odtiaľ hľadela na nás a na všetko, čo jeme, čo pijeme, aké ryby lovíme, kde sme kosou pretali mladého chrišťaťa alebo prepeličku, videla všetkých vtákov v našom lese, všetko počula a čo je najhlavnejšie, predpovedala počasie. Neomylné uhádla, že sa blíži dážď alebo búrka, ešte keď obloha bola úplne jasná a bezoblačná, a len potom, ako zrazu tri razy zakrákala zvláštnym hlasom, starý otec z ničoho nič začal kašľať, zívav a my sme tiež hneď rýchle odhadzovali hrable a vidly a ako omámení sme zívajúc padali do sena. Iba strýčko Samijlo sa nepodával vraním kúzlam. Naopak, celý sa triasol od jedu.

— Bodaj si zdochla tam, kde si! Čo nečúšiš, striga...!

Strýko Samijlo nebol ani profesorom, ani lekárom, ani inžinierom. Nebol, ako ste si mohli domyslieť už podľa jeho mena a podľa toho, čo sa tu o ňom popisalo, ani sudcom, ani komisárom, ani popom. Nebol schopný zastávať vysoké miesta. Dokonca nebol ani dobrým gazdom. Pokladali ho za zlého hospodára. Jeho rozumové schopnosti nestačili na toto zložitá a múdre povolanie. Ale ako hádam každý človek, aj on mal svoje nadanie a našiel sa v ňom. Bol rodený kosec. Bol to taký skvelý kosec, že susedia zabudli aj jeho priezvisko a volali ho Samijlo Kosec, alebo len jednoducho Kosec. Kosou vedel narábať ako dobrý maliar štetcom, ľahko a zručne. Keby ho pustili s kosou rovno za nosom, obkósil by celú zemeguľu, len aby bola dobrá tráva a hodne chleba a slaniny.

Ale ako to už býva s úzkymi špecialistami, strýko Samijlo bol mimo rámca svojho nadania človek nie práve najšikovnejší a dosť bezradný.

Mohol vranu preklínať ako len vládol, hroziť sa jej pästami, neminulo ani pol hodiny, a už sa spoza lesa vynorila veľká tmavosivá chmára a začalo poprchať.

Vrana poznala každého z nás ako starý grajciar, videla, čo sa v kom skrýva a čo kto chce. Raz sa otec na ňu nahneval pre dážď, ktorý vykrákala, a poprosil Tichona Bobyru, jediného poľovníka v celom okolí, aby vranu zastrelil svojou predovkou. A čo myslíte, čo sa stalo? Nestačil otec zavrieť ústa, a ona sa už vzniesla zo svojho topoľa a preletela za Desnu na vysoký dub. A hoci Tichon kategoricky odmietol strieľať na vtáka chráneného božím zákonom, vrátila sa z duba až podvečer a privolala taký dážď a búrku, že nám všetko seno zhnilo.

Čitateľ môže povedať, že taká vrana nie je typická a že dážď mohol zničiť seno aj bez jej krákania a starého otcovho kašľania, na základe čisto vedeckej meteorologickej predpovede. Dobré, súhlasím, je to možné. Lenže ja som ani nechcel písať o niečom typickom. Opisujem len to, čo bolo kedysi pri Desne, práve tam, kde sa do nej vlieva Sejm.

Keď sme už spomenuli počasie a toho poľovníka, ktorý odmietol zastreliť vyššie opísanú vranu, nebude od vecí, keď si niečo povieme aj o ňom samom.

Ale kvôli úplnosti obrazu pokúsím sa načrtnúť jeho nezabudnuteľný portrét spôsobom nie celkom zvyčajným, ale aby som tak povedal, z hľadiska kačiek, ktoré žili v našom jazere. Vedie ma k tomu ani nie tak snaha o krásny sloh, ako skôr úsilie o väčšiu pravdivosť, lebo predsa on zabíja kačky, a nie kačky jeho.

— Ó, už sem krivká... — taká stará kačka svojim kačičatám. — Heš, do šašiny! Vidíš ho, ako čapce, bodaj skalpal...

Kačičatá sa v okamihu rozutekali na všetky strany a kačka tiež bez stopy zmizla pod vodou. Na jazere zavládlo ticho. K brehu sa približoval Tichon so strakatým poľovníckym psom. Ale keď kačičatá robia medzi leknami nezbedu a nepočúvajú, znepokojená matka nevie, kde sa v strachu podieť:

— Pomóoc! Mieri! Vidíte? Hneď tak tresne, že len perie bude z nás lietať...

A naozaj. Tichon Bobyr už mieril od brehu.

— Ach, čo to len teraz bude? Kristepane, už je s nami koniec... Čušte, vravím vám, nečľapocte, bodaj ste pozdychali...! — tákala kačka v zúfalstve. Kačičatá stíchli a ani sa nehli... Nikde ani najmenší šelest...

Tak. No a teraz, kým zahrní výstrel, máme čas povedať si niečo o Tichonovi z nášho, ľudského stanoviska. Bol to človek chudobný a aby neplytval zbytočne strelivom, musel sa stať výborným strelcom. Ostatne, zriedkakedy sa mu podarilo zastreliť divú kačku. Prečo? Pre tohtoľha: jedna Tichonova noha nebola v súlade s druhou. Bola hodne kratšia, tenšia a nezohýnala sa ani pri spaní. V dôsledku takejto dialektiky prírody všetky kačky, potápky, jarabice, čajky, slovom, všetko vtáčtvo poznalo ho už zďaleka a schovávalo sa do šašiny alebo do vody pod lekná. Takým činom aj krivá noha niekedy slúžila prírodnej harmónii, jej rovnováhe.

Okrem toho prírodnej harmónii vo veľkej miere pomáhala aj Tichonova flinta. Bola taká starodávna, že kohútik nosil poľovník vždy vo vrecku a nasaďoval ho na miesto až tesne pred výstrelom. A Tichon rád mieril dlho.

— No, strieľajte už, ujko, — šepcem Tichonovi a srdce sa mi zviera od strachu — teraz to buchne! — Strieľajte... Už plávajú... Vari nevidíte... No, ujko...!

Chytró naberiem vzduchu a zadržím dych. Až som obelasel od dlhého čakania. Ale výstrel sa neozval. V najrozhodnejšej chvíli vysvitlo, že niet kohútika. Kde je kohútik? Istotne odpadol a stratil sa v tráve. Dlho sme šmátrali v tráve všade dookola, aj pod krikmi, už aj slnko zapadalo — a kohútika niet a niet. Oj, aký som ja nešťastný človek! A už sa aj kačky letali sem aj tam. Aj stará zbadala, že čosi s nami nie je v poriadku a vyplávala s celým svojím potomstvom.

— Strieľajte, čo ste zaspali! — počuť zďaleka otcov hlas.

— Nie, sváko, dnes z toho nič nebude. Kohútik som asi zabudol doma vo veste, — smutne odvetil Tichon a odkrival do dediny. Div som sa nerozplakal. Aj pes zosmutnel, povrtel sa a voľky-nevoľky sa vliekol preč. Kačky sa radovali, šantili, čľapkali sa. Už aj noc prichádzala, a ony sa len čľapkajú.

Treba poznamenať, že Tichonovi sa nezdvihla ruka na nijakého vtáka, jedine na kačku. Je to celkom pochopiteľné — všeliaké drobné vtáčtvo ako chriaš-

tele, prepelice, kulíky, jarabice sa mohli vykosiť v tráve, ak sa nadarili, alebo chytiť do ruky. A už o slukách, dropoch, o tých nikto ani nevedel, že niekde na svete existujú. Voľačo lieta po lese ako tieň, ale čo je to — bohvie. Ani to človek nerozozná.

Divej zveriny tiež bolo málo — jež, zajac, tchor. Vlci vyhynuli, a aj samo slovo «vlk» sa pokladalo už len za súčasť starého otcovej kliatby — «aby ťa vlk zožral!». Vyskytovali sa levy, ale tiež veľmi zriedka. Iba raz prešiel lev po brehu Desny, aj to mi nikto nechce veriť, keď o tom niekedy rozprávam.

Stalo sa to takto. Rozostavili sme s otcom sieť na Desne a plávali sme ku kolibe v malom plytkom člniku. Voda tichá, nebo plné hviezd a mne je tak dobre plávať po vode, tak ľahko, akoby som ani neplával, ale letel v modravom priestore. Dívam sa do vody — vo vode sa smeje mesiac. Ryba, vyhoď sa, pomyslím si — ryba sa hneď vyhodí. Pozriem na nebo: hviezdica, spadni dolu — už aj padá. Voňajú lúky nad vodou. Hovorím travám: «Dajte hlas, travy» — zaštestocú prepelice. Hľadím na čarovný breh zaliaty striebřistým svetom: nech sa na brehu zjaví lev! — a lev sa zjaví. Ohromná hlava, huňatá hriva a dlhý chvost so štetkou na konci. Pomaly si kráča pozdĺž brehu, celkom nad vodou.

— Otec, pozrite — lev! — šepcem otcovi celý očarený.

— Kde by sa tu vzal lev. Veď je to... — vtom sa otec pozorne zahľadel, a keď sa čln dostal na jednu rovinu s levom, zdvihol veslo a hlučne ním plesol po vode. To ste mali vidieť! Lev zrazu vyskočil a zareval! Ozvena burácala ako hrom. Duša išla zo mňa vyletieť. Celý breh, stráne, vrbiny — všetko dookola sa triaslo od strachu. Otec dobreže veslá nevypustil, a aký on bol smelý, ale teraz stíchol a ani sa nepohol, až kým náš člnok voda neodniesla a neprirazila k strmému brehu. Asi polhodinu sme mlčky sedeli, potom sme sa poobzerali dookola — ani brehu, ani leva: zmizol niekde vo vrbine.

Do samého rána horel pred našou kolibou nad Desnou oheň. Bolo mi všelijako okolo srdca, a pritom mi bolo leva ľúto. Ani ja, ani otec sme nevedeli, čo robiť, keď začne žrať naše kone alebo starého otca, ktorý spal pod dubom. Dlhो som načúval či ešte raz nezareve. Nezareval. Predtým ako som zaspal, pochytila ma vrúcna túžba všade rozmnožiť levov a slonov, aby na svete bolo krajšie a nepokojnejšie. Omrzeli ma samé teľce a kone.

Na druhý deň sa rozchýrilo, že tomu levovi sa pošťastilo vyslobodiť z klietky len nakrátko. Keď sa pod Bachmačom vykoľajil vlak a klietka putovného zverinca na rozspala, vyskočil na slobodu, rozhliadol sa okolo seba a podľa všetkého pocítil taký hnus, tak sa mu zbridili diváci, ktoritelia a všetko na svete, že sa na to všetko vykašlal a zachytil sa k Desne, aby tam našiel aspoň trochu pokoja. Ale neprešiel ani tridsať vierst, a už ho dohnali, obkľúčili zo všetkých strán a zabili, pretože bol lev. Nemohol sa predsa prechádzať pomedzi teľce a kone. Ani do voza ho nemožno zapriaľnúť, tak akýže ošoh z neho? Keby tak ešte vedel brechať alebo mečať, ale jeho hlas je nanič — tak reve, až lístie vädne a tráva sa steliie po zemi... No, dobre... Ale čo to zase vypisujem! Tuším som v tú noc ani nebol s člnikom na Desne. Plavil sa iba otec a ja som

ležal pri kolibe pod dubom, vedľa starého otca. Tak to vari bolo. Ale nech už bolo ako chcelo, lev predsa šiel po našom brehu! A tam kdesi pri Spaskom ho zabili strážnici! Alebo im utiekol?...

Vidí sa mi, že je už čas urobiť za levom bodku a prejsť k opisaniu domáceho zvieratstva, lebo už pociťujem v pere akúsi neistotu; už sa vo mne prebúdajú redaktori, už sa k môjmu levovi približuje ich neúprosný zbor. Sú všade okolo mňa. Jeden je vzadu za ľavým uchom, druhý pod pravou rukou, tretí za stolom, štvrtý v posteli — pre nočné redakcie. Všetci sú plní zdravého rozumu a nenávidia nejasnosti. Ich cieľom je, aby som písal tak ako všetci, alebo trochu lepšie či trochu horšie ako ostatní.

Tam, kde mi srdce chladne, hneď ho prihrievajú, kde začínam horieť v ohni svojich vášní, ochladzujú môj mozog, aby z toho nebodaj dačo nebolo.

— Nech dačo bude! — vravím. — Treba, aby z mojej práce dačo bolo. O to mi ide!

— Nie!

— A prečo by som nenapísal, že som si ako malý chlapec pri Desne želal, aby všade žili levy, aby mi diví vtáci sadali na plecía a na hlavu aj inokedy ako vo sne?

— To je nepravdepodobné, a okrem toho to možno ani nikto nepochopí.

— Ale veď ja som bol vtedy ešte maličký a nemal som zdravý rozum. Len som cítil, že by sa to mohlo zísť.

— Načo?

— Možno len tak, pre šťastie.

— Škrtáme. Veď leva bolo možné aj nezbadat', keď to vlastne ani fantázia nebola.

— Za nič na svete...!

— Len pokojne. Leva možno zameniť niečím prijateľnejším. Dá sa napríklad písať pravdivo o koňoch. Mali ste predsa kone?

— Ale ja sa hanbím písať o koňoch.

— Prečo?

— Boli chudé a mrzké.

— No, tak ich možno trochu zovšeobecniť.

— Nemožno ich zovšeobecniť. Boli prašivé. A okrem toho naše kone neboli veselé.

— No a čo je na tom?

Ale ony naozaj neboli veselé, a preto prv ako ich budem opisovať, spomeniem si radšej na niečo veselšie, a potom už prejdem ku koňom.

Dlho u nás žil pes Pirát. Bol to veľký, už starší, vážny a seriózny pes s dvoma huňatými chvostami a s dvoma pármí očí, a ktorých horný pár, keď sa človek lepšie prizrel, bol vlastne dvojicou hrdzavých škvrn na tmavom čele.

Ale raz, bolo to v Borzne na jarmorku, kde otec predával decht, Pirát sa zatúlal a zmizol. Oželeli sme ho a tým sa to skončilo. Až tu jednu nedeľu, hádam tak o päť týždňov, práve po obede, keď sme všetci sedeli pred chalupou a lúskali semiačka, zrazu vidíme, ako k nám beží Pirát, zmorený a vychudnutý.

Len čo z diaľky zazrel celú našu rodinu a chalupu, hodil sa na zem a plazil sa k nám asi sto krokov po bruchu, prevaľoval sa na chrbát a od veľkého šťastia nahlas plakal ako márnotrpný syn v Pisme svätom.

— To som ja, váš Pirát, nepoznávate ma? — brechal cez slzy. — Ó, aký som šťastný! Ako ťažko mi bolo bez vás! Uverte, div som nezdochol od žiaľu, div som sa nezbesnel, namojdušu!

Tak nás rozľútočil svojimi slzami, že ešte aj otec, ktorý nemal rád otvorené prejavy citov, i ten sa skoro rozplakal. Také veci sa stávajú na svete! Obyčajný pes, a tak vyvedie človeka z rovnováhy! Matka hlasno plakala a prihovárala sa mu s nevýslovne šťastným úsmevom:

— Bodaj si zdochol! Len si pomyslíte, pes, a taký ľútostivý, také vám vyvádza! Laľa, ako sa plazí. Ach, ty, kde si sa tu z pekla vzal?

Bol to rozumný, dobrý pes, to sa musí nechať. Požíval u nás všetky slasti psieho života nielen za to, že bol verným strážcom a ochrancom. Bol to pracovitý pes. Rád pomáhal pri gazdovstve a z vlastnej iniciatívy vykonával všelijakú robotu: vláčil z hriadky uhorky v zuboch a ukladal ich v záhrade na jednu kôpku, vypíjal zbytočné kuracie vajcia. Už mu dorastal aj syn, tiež Pirát, ešte mladý, veselý a živý psiček. Svojou umeleckou povahou obveseľoval všetkých našich susedov. Rád sa hral. Bol to, aby som tak povedal, psí umelec. Hral sa s teľatom, s prascami, s kurami, hral sa s holubami a s husami, našimi aj cudzími. Niekedy sa spolu s otcom dostali do takého psieho vytrženia, že hra sa skončila dokaličením alebo aj smrťou ich partnerov, a vtedy obidvaja umelci alebo utekali, kam ich oči viedli, alebo sa rýchlo skryli do tabaku a tam presedeli, kým ľudia nepozbierajú perie a nezjedia usmažené obete ich umenia. Keď sme tak raz jedli na záhrade kuru, matka nás ubezpečovala, že obidvaja Piráti sa na nás z tabaku zdávajú a svojím psovským spôsobom sa z nás vysmieľajú.

— Bodaj ste zdochli! — občas zahmel starý otec strašným hlasom a hodil do umelcov kost. Vybúrení a vinovatí umelci sa mlčky dali na útek a pritom lámali tabak, bodaj ich chytľan metal.

Čo mi to jednodaj chodí po rozume? Nie spomienky, ale parom vie čo. Hádám aby som prešiel ku koňom?

Tak teda kone...

Vždy som mal dojem, že kravy a kone voľačo vedia, dáke nedobré tajomstvo, lenže ho nikomu neprežradia. Cítil som ich zakliatu, temnú dušu a veril som, že sa z nich dá veštiť, najmä v noci, keď všetko žilo inakším životom. Kone sme mávali všelijaké, lebo otec ich často na jarmoku vymieňal. Niekedy sme mali aj prešibané a zlé kone. Inokedy to zase boli zakríknutí, nešťastní, vyplašení alebo naveky nakliati konskí hriešnici. Ale všetci sa odlišovali od nás, boli nenávratne a navždy odsúdení k útlaku. Dalo sa to vidieť po západe slnka, keď sa človek zblízka zahľadel do veľkého tmavosivého konského oka.

Jeden nás kôň sa volal Muraj, druhý Ťahajbieda. Obidva už boli v rokoch, vychudnuté, škaredé. Už sa neviem rozpamätať, a možno to nikto dobre nevedel, akaj farby boli. Prašina sa len tak z nich sypala a večne sa šúchali, o čo len mohli. A kde len človeku na dvore oko padlo, na všetkých koloch a ojách boli

stopy po ich šúchaní — akoby celý dvor bol prašivý. Istotne preto sa ešte ani v živote, ani v literatúre nevyskytol chlapec, ktorý by toľko sníval o krásnych koňoch a tak sa hanbil za ich škaredosť ako ja.

Muraj už bol veľmi starý a smutný. Ťahajbieda, hoci bol mladší, bol rozumnejší a lepší ako Muraj, ale mal skazené nohy, a keď sa niekedy pásol na močiari, podlamovali sa mu a padal medzi chopky do blata a musel tam ležať do rána, lebo kôň predsa nemôže volať o pomoc. A až ráno, keď sme sa prebudili pod huňami a halenami, vyťahovali sme ho z močiara na sušinu za chvost ako ichtyosaura. On sa vôbec nevzpieral a hľadel na nás malých s vďakou, a ako sa nám zdalo, s láskou. Aj ja som ho mal rád pre jeho nešťastný osud a rozum. Bol to múdry a dobrý kôň, ale nemal v sebe ani za márnú byľku niečoho hrdinského alebo rozprávkového, nič z toho, čo sa v piesňach a koledách o koňoch spieva. Ani sa nespýtajte — o tom nebolo ani slychu. Ach, aké mrzké kone sme my mali! Spomeniem si, a ešte i dnes sa ma zmocní ľútosť i hanba, hoci odvtedy už uplynulo päťdesiat rokov. Ťažký život mali u nás. Roboty mnoho, krm pod psa, postroje zodraté, a vážnosti nijakej. Otec na ne dakedy srdito kričal, nadával, bil ich, čím zachytil, pritom sťažka fučal a od zlosti bol biely ako stena.

Raz pri Desne, keď som ležal na sene a díval sa na hviezdy, vypočul som v noci rozhovor, ktorý viedol naše kone medzi sebou po ťažkej celodennej práci.

— A prečo je on taký zlý, nevieš?

— Neviem. Ledva stojím na nohách, toľko som sa natáhal.

— A ja čo viem? Tiež nič. Poznám chomút, oje a bič. A ešte ak jeho kliatby.

— Aj ja poznám jeho kliatby. Napočúval som sa ich do vôle. Je mi tak voľako smutno a ťažko.

— Aj mne je smutno. Voľakedy som lietal ponad oblaky, — a Ťahajbieda vystrel šiju a zadíval sa na Desnu. — Pred tisíc rokmi, keď ešte nebolo vozov ani oračky, na mojom chrbte jazdili proroci. Vtedy som ešte mal krídla. A jeden môj predok bol konský cár alebo boh, tak mi kedysi hovorievala matka.

— Krídla som mal aj ja, ale už nemám. Ani krídla, ani krásu, iba chrasty na chrbte. Keby mi aspoň poriadne sedielko zaobstaral, ale ani toho niet. A moja duša tak trpí od jeho zloby, a neviem ako teba, ale ver mi, mňa mláti každý od boha deň. A aký je z toho osov? Idem z nôh spadnúť.

— To je pravda. Ale on nebije nás.

— Čo to táraš! Nie nás! A koho to bolí?

— Braček môj, to on bije nešťastný osud. Chudí sme, prašiví, aj sily máme málo, tak veru. A on má náuru hrdinskú, ako voľakedy ľudia mávali, či on potrebuje takých, ako sme my? Včera, keď som zaviazol s vozom v bahne a on ma šibol bičom, kopal ma, reval ako lev, zbadal som mu v očiach také pálčivé, také nekonečne hlboké utrpenie, že naše sa k nemu nedá ani prirovnať! Pomyslel som si: i ty máš svoju bolesť, úbohý človeče.

— Ticho. Pasmе sa mlčky. Tamto jeho chlapec pozerá, — povedal Muraj, keď ma zbadal pod kopou sena.

Od tých čias som koňa nikdy neudrel.

— Ideme k vám s koledou! — počujem zvonku dievčenský hlas. Naku-
knem von — nie je to mesiac v úplnku, čo pred Novým rokom zasvietil z
hviezdnatého neba do chalupy. Za malým oblôčkom, práve oproti peci ružovie
sa mrazom vyštípaná dievčenská tvárička.

— Ideme s koledou! — ozýva sa ešte raz.

— Spievajte! — zavolá im matka.

— Komu?

— Saškovi!

— Chlapík Sašenko po jarmoku chodil, Štedrý večer... — hneď zaspievali
zo štyri dievčatá a ktohotamvie, či bol na vine mráz, či tie dievčatá a slová
koledy za zimného večera, ale spev sa linul tak zvonivo a hlasno, svet sa
odrazu stal takým slávnostným, že mne, chlapčiskovi, až dych zaseklo. Učupil
som sa na lavici pri obloku pod uterákmi, aby ma dievčatá nezbadali, a bol
som samé ucho. A dievčatá mi vyspevovali šťastie — dlho a ťahavo, akoby
leteli do nekonečnej diaľavy času na sedemsto alebo viac rokov. A tak sa
započúvam do čarovných slov, že sa už vidím: chodím ako veľký bohatier s
koňom po jarmoku pomedzi predavačov a kupcov. Podľa všetkého musím
predať svojho koňa, lebo moje slová zneli takto: — Oj, koník môj, koník, ty
porada moja. Oj, poraďže mi ty, ako ťa mám predať, za lacné peniaze, za sto
dukátov. — A kôň je grošiak, šiju má krásnu a v hrive červenú stužku a do
ucha mi odspieva, aby som ho nepredával, ale na seba pamätal. Cítim pri uchu
nežnú, mäkkú konskú papuľu a slová koňa v dievčenských ústach sú také, že si
ich na večné veky budem pamätat.

— Oj, či si už zabudol, čoš vo vojne so mnou bol, ako sme sa s hordou bili,
potom Turci nás tlačili, oj, keby len Turci sami — pomiešani s Tatármi, až k
Dunaju nás zahnali, na ten strmý breh — Štedrý večer...

Čo mám robiť? Už nepriateľské kone erdzia nad Dunajom, nepriateľské
strely mi okolo uší hvízdajú, veštia mi nešťastie. Naširoko otváram oči a zrazu
cítim, ako ma z lavice zdvíha akási sila, vynáša ma z chalupy rovno na koňa, a
tu môj kôň skočil — a Dunaj preskočil, a Dunaj preskočil, kopytá nezmočil,
suchý šable koniec, aj dobrý mládenec — Štedrý večer...

Od Dunaja sa vraciam domov a obzriem sa okolo seba: aj mama spieva,
kolísku hojdá a na tvári akýsi naskrze neobvyčajný výraz, akoby aj ona, aj tie
dievčatá vonku na mraze pod hviezdnatým nebom lietali kdesi v priestranstvách
svojho srdca. Ach, to je krása! A Dunaj je široký, hlboký. Voda studená, až tak
sycí. A na druhej strane zúria Turci a Tatári, že som ich toľkých podupal koňom.

Potom prišli spievať druhé dievčatá, potom ďalšie. Čo všetko som sa o sebe
nedopočul! To som zhromaždil vojsko, že ho zem ledva uniesla, vyvaľoval
brány cudzích miest, to zas oral pole na sivých orloch a sial do zeme drobné
perly, to som staval mosty tesané, prestieral koberce hodvábné, bral som si de-
večku spoza Dunaječku, spoza Dunaječku, kráľovskú dcerečku. Šiel som cez
lesy — lesy šumeli. Šiel som po mostoch — mosty zvonili. Do mesta som
prišiel — národ ma vital, pozdravoval — Štedrý večer...

Potom ma prenášali už v polospánku na prípecku. Tam som usínal na žite uporostred piesni, z celej cily objímajúc šiju svojho grošovaného koňa. Tam som si dal slovo, že ho nikdy nikomu nepredám ani za všetky poklady sveta. A do dnešného dňa som ho ani nepredal. Ej, koník, koníček, nepredám si ťa ja. Nech by mi bolo akokofvek, nech by ma na jarmoku obkľúčili Turci a Tatári, nerozlúčim sa ja s tebou za nič na svete.

Nuž také kone sme my mali.

Pomaly prešli sená aj žatva. Na Premenenie Pána dozreli jablká a hrušky. Maliny a višne už boli dávno poobierané. Ušili mi dlhé nohavice a zaviedli ma do školy.

Učiteľ, Leontij Sozonovyč Opanasenko, starý, nervózny a podľa všetkého srditý človek, nosil zlaté gombíky a kokardu. V mojich očiach to bol veľmi veľký pán, o nič menší ako komisár alebo sudca. Bol vyšší ako otec, čo vzbudzovalo zdanie ohromnej sily.

— To je tvoj? — spýtal sa otca a poďíval sa na mňa spod okuliarov unavenými očami.

— Hej, prosím pekne, to je môj chlapec, aby som tak povedal, najmladší, — odpovedal otec tichým, cudzím hlasom, skrúšeným ako v kostole.

— Ako sa volá?

— Saško.

— Teba sa nespytujem. Nech sám odpovie, — povedal učiteľ tónom vyšetrujúceho sudcu a znova uprel na mňa sivé oko.

Ja som mlčal. Dokonca aj otec akoby sa trochu zľakol.

— No?

Jednou rukou som chytil otca za nohavice, v druhej som držal čiapku a chcel som povedať svoje meno, ale nemohol som vydať ani hláska. Ústa som mal zrazu prázdne a suché.

— Ako? — zamračil sa učiteľ.

— Saško, — vyšeľpol som.

— Oleksandr! — zručol učiteľ a nespokojne pozrel na otca. Potom sa znova zahľadel na mňa a položil mi najnezmyselnejšiu a najhlúpejšiu otázku, akú si učiteľ ľudovej školy mohol vymyslieť:

— A ako sa volá tvoj otec?

— Tatko.

— Viem, že tatko. Ale ako sa volá?!

No čo na to poviete? Poďívali sme sa s otcom jeden na druhého a hneď sme sa dovtipili, že je zle. Ale otec vari ešte mal v sebe akúsi iskričku nádeje:

— No povedz, synku, ako ma volajú. Len povedz, neboj sa, no!

Zúfalo som pokrútil hlavou a tak prudko som sa odvrátil, že nech sa nedrží otcových nohavíc, určite spadnem. Hrdlo mi stisla akási ťižosť a bolo mi odporne, preodporne.

— No veď povedz, nevrť sa. Prečo čušíš, há? — otec mi chcel pošepnúť svoje meno, ale tiež sa vari zahanbil a taktne zmĺkol.

— Nepovie, prepácte, on je ešte malý. Hanbí sa.

— Nevypelý! — povedal nerozumný učiteľ.

Odišli sme s otcom preč.

To bolo ešte za starých čias, keď sme ešte nemali zdravého rozumu. Vtedy som ešte nevedel, že všetko prejde, všetko sa pominie, zabudne a stratí v nepretržitom slede rokov, že všetky naše prihody a činy plynú ako voda medzi brehmi času. Moje duševné utrpenie nemalo hraníc. Celú hodinu sa mi zdalo, že svet sa niekde prepadol. Nechcelo sa mi ani len obedovať, a zašiel som si do záhrady. Zastal som pri včelách a odbavoval som si za úľom istú povinnosť. Ale vtom beda, prebeda — vletela mi do rozpnutého rázporku včela a pustila mi žihadlo. — Pomóc! — V okamihu sa môj život obrátil o deväťdesiat stupňov.. — Jojó! — kričal som s plného hrdla. To bola bolesť! Po lícach sa mi kotúľali slzy ako hrachy. Pirát sa vystrašil a pustil sa do brechotu, nevediac prečo a začo, vyskakoval na všetky strany, až aj jeho uštipla včela do jazyka. S krikom a žalostným štekotom sme obidvaja zaliezli do ŕubovníka, z ŕubovníka medzi čierne ríbezle, potom sme opuchli; bolože to strachu, kým nám starý otec nedoniesol z komory hniličiek a nevrátili sme sa domov.

Týmto nech sa končí prvá kapitola môjho krásneho života.

Ale neoslavujem ja priveľmi svoje staré kone, dedinu a svoju starú chalupu? Nemýlim sa vo svojich spomienkach a citoch?

Nie. Ja nie som prívrženec starej dediny, ani starých ľudí, ani stariny vôbec. Som syn svojej doby a celý patrim svojim súčasníkom. Keď sa niekedy obraciam k studničke, z ktorej som voľakedy píjal vodu, k svojej prívetivej bielej chalúpku a posielam im do ďalekej minulosti svoje požehnanie, robím len tú «chybu», ktorej sa dopúšťajú a budú dopúšťať, kým svet svetom bude, živé duše ľudu všetkých národov a všetkých čias, spomínajúce na nezabudnuteľné čaro detstva. Pred jasnými očami prvých rokov poznania sa otvára svet a všetky vnemy bytia sa zlievajú do nehnúcej harmónie, ľudskej a drahocennej. Clivo a smutno je človeku, keď mu vysychá a slepne predstavivosť, keď pri návrate k najdrahším prameňom detstva a mladosti nevidí nič vzácneho, nevšedného, keď ho nič nehreje, keď v ňom nič neprebúda radosť ani ľudský žiaľ. Taký človek je bezfarebný, bezfarebná je i jeho práca, neprehriata teplými lúčmi času.

Prítomnosť je vždy na ceste z minulosti do budúcnosti. Prečo by som si nemal vážiť to, čo sa pominulo? Vari preto, aby som naučil svojich vnukov nenávidieť prítomnosť, ktorá mi je taká drahá a svätá, až sa pre nich niekedy vo veľkej dobe komunizmu stane minulosťou?

V minulom živote mojich otcov bolo mnoho neusporiadanosti, plaču, temna a žiaľu. Nejasné nádeje a márne túžby nachádzali svoj hrob v pálenke a zvadách. A čoho im najviac osud uštedril — to bola práca, ťažké hrdlačenie. Všetci prežili svoj život nešťastne, každý svojím spôsobom. Pradedo, starý otec, otec i matka. A všetci boli ako stvorení pre lásku a mali na to všetky schopnosti. Ale akosi nenašli jeden druhého, nevideli do seba navzájom a zlá čarodejnica im podhodila hnev a nenávisť, ktoré im celý život boli odporné, a tieto ob-

ludné príšery ich neprestajne prenasledovali a znepokojovali. A celý ich život bol bezútešný ako za starodávnych čias. Nevedeli, ako ho zmeniť, a podrobujú sa svojmu nežičlivému osudu, neradovali sa.

Ale to všetko bolo tak dávno, že sa to už skoro rozplynulo v ďalekom marive čase ako sen a zaniklo. Iba Desna zostala neporušená v predstavách mojej unavenej pamäti. Svätá, čistá rieka mojich nezabudnuteľných detských liet a snov.

Dnes už nieto takých riek, ako si bývala ty, Desna, ej, veru nieto. Zmizlo tajomstvo riek aj ich pokoj. Všade je jasno. Nieto ani boha, ani čerta a akosi mi je ľúto, že v riekach už nežijú rusalky a zelení vodníci. Namiesto toho sa v nich kúpu v plavkách hrby výletníkov, iste na zlosť a protivnosť ľuďom pracujúcim v horúcom lete, lebo prečo by som sa inak hanbil odpočívať tam, kde iní pracujú?

Desna bola vtedy bystrá a hlboká rieka. Vtedy sa v nej ešte nikto nekúpala nepovažoval nahý na jej piesku. Málokto mal na to čas. Dievčatá sa nekúpali ani vo sviatok, hanbili sa zobliecť košieľky. A chlapcom sa od dávnych dávien kúpať nepatrilo — taký bol zvyk. Ženy sa zase báli, že si vodou zmyjú zdravie. Kúpali sme sa len my, deti. Desna bola vtedy ešte dievčinou a ja malým chlapcom, udiveným, s naširoko otvorenými zelenými očami.

Buď požehnaná, moja nepoškvrnená dievčina Desna, za to, že aj po toľkých rokoch sa pri spomienke na teba stávam lepší a cítim sa nesmierne bohatý a štedrý. Toľko darov si mi dala, na celý život!

Daleká krása moja! Som šťastný, že som sa narodil na tvojom brehu, že som v tie nezabudnuteľné roky pil tvoju mäkkú, ihravú, sivú vodu, chodil bosý po твоjich rozprávkových brehoch, počúval na твоjich člnoch rybárske rozhovory a rozprávania starých ľudí o dávnych časoch, že som v tebe rátal hviezdy na prevrátenom nebi, že ani dnes, keď sa niekedy dívam dolu, som nestratil šťastie vidieť tieto hviezdy aj v obyčajných kalužiach na cestách života.

1954 — 1955 r.

Preložil JOZEF MARUŠIAK

З М І С Т

ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА. Кіноповість	5
ZACZAROWANA DESNA. Opowieść filmowa (переклад польською мовою С.Е. Бури)	49
ZAČAROVANÁ DESNA. Filmová poviedka (переклад словацькою мовою Й. Марусяка)	91

Д58 **Довженко, Олександр.** Зачарована Десна: Кіноповість. — К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1994. — 136 с.: іл. — Укр., пол. і словац. мовами. — Парал. тит. арк. укр., пол. і словац. мовами.

ISBN 5-7707-5981-X

Подарункове видання автобіографічної повісті видатного українського кінорежисера і письменника, присвячене 100-річчю від дня народження митця.
Для масового читача.

Літературно-художнє видання

Д о в ж е н к о Олександр

ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА

Кіноповість

(Українською, польською і словацькою мовами)

Київ

Головна спеціалізована редакція літератури
мовами національних меншин України
1994

Упорядкування *З.К. Полонської*

Відповідальна за випуск *Т.О. Зарембо*

Художній редактор *Ж.Г. Присяжна*

Спеціальне редагування словацького перекладу *А.Й. Багмут*

Коректор польської мови *Н.Г. Шишкіца*

Коректори словацької мови *Р.С. Тимченко, А.Й. Багмут*

Оригінал-макет підготовлено до друку на ПЕОМ
у Головній спеціалізованій редакції
літератури мовами національних меншин України.

Підписано до друку 4.07.94. Формат 60×84 ¹/₁₆ .
Папір друк. № 2. Друк офсет. Гарнітура літ. Ум. друк. арк. 7,9.
Ум. фарб.-відб. 8,36. Обл.-вид. арк. 9,07. Зам. 4 -101

Головна спеціалізована редакція літератури
мовами національних меншин України,
254025, Київ, Десятинна, 4/6.

Київське орендне поліграфічне підприємство «Книга»,
254655, МСП, Київ, Артема, 25.

84.42KP

A58

